

Cercetările noastre nu ne-au dus la o concluzie în această privință, dar am stabilit cu certitudine că **acela care a legat la un loc manuscrisul și cartea a fost într-adevăr egumenul Bistriței**. Pe carte el și-a imprimat propria pecete inelară spre a confirma apartenența afirmată și prin însemnarea citată, iar pe versoul ultimei file a manuscrisului și-a pus semnătura, fără a mai socoti necesar să aplice și pe manuscris pecetea inelară, din moment ce o aplicase pe cartea tipărită. La recondiționarea acestui coligat în atelierul de restaurare al Bibliotecii Academiei Române au fost păstrate scoarțele originale, fiind aplicat doar un cotor nou în locul celui ce probabil se deteriorase sau chiar dispăruse.

Cele 12 cuvântări care continuă pe cele incluse în cartea tipărită sunt:

1. La Înviere (Cazania a doua)
2. La Înălțare (prima)
3. La coborârea Sfântului Duh (prima)
4. La Schimbarea la față (a doua)
5. La Adormirea Maicii Domnului (a doua)
6. La nașterea Maicii Domnului (a doua)
7. La intrarea în Biserică (prima)
8. La Buna Vestire (prima)
9. La Înălțarea Sfintei Cruci (a doua)
10. La Sfântul Gheorghe (prima)
11. La Sfântul Nicolae (a doua)
12. La Sfinții Petru și Pavel (a doua)

Nu lipsesc decât cele două cuvântări la sărbătoarea pocrovului, care nu este ținută de Biserica noastră, după cum observa Ștefan Ciobanu, **iar dintre textele închinare sfinților nu găsim pe Sfântul prooroc Ilie, pe Sfântul arhanghel Mihail și pe Sfântul Ioan Bogoslovul** dintre cei cinstiți la noi. Absența Sfântului Onufrie este normală.

După cum vedem, cei care au realizat traducerea românească au recurs la alegerea unei singure predici din două, dar nu au omis decât o singură sărbătoare și anume din ciclul Închinat Maicii Domnului: aceea a pocrovului. Nu au tradus niciuna din predicile pentru arhistrategul Mihail, pentru Sfântul Ilie și pentru Sfântul Ioan Botezătorul și pentru Sfântul Ion Teologul.

Numai motive încă nelămurite (se admite că principala a putut fi înlocuirea mitropolitului Varlaam în 1679 cu **Teodosie**, pentru a doua oară)²⁶³ explică de ce **tipăritura se oprește – anormal – chiar înainte de Înviere, deși în prefața cu**

²⁶³ Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, 1981, p. 126-133, cu înfățișarea împrejurărilor în care a venit de la Episcopia Râmnicului la Mitropolie în 1672 și a cedat locul fostului mitropolit Teodosie în 25 aprilie 1679.

care o însoțea Mitropolitul Varlaam se referea la întreaga carte încredințată spre traducere cu multă cheltuială.

În cartea tipărită au fost reținute toate cele 12 cuvântări de la începutul ediției din 1665 (ediție demonstrată a fi originalul traducerii românești de către Ștefan Ciobanu), urmate de:

13. Cazania a doua la nașterea Domnului
14. Cazania a doua la Circumciziune
15. Cazania întâia la Botez
16. Cazania a doua la Întâmpinarea Domnului
17. Cazania întâia la Florii
18. Cazania a doua „la Vinerea Paștilor, pentru muncile lui Hristos”.

S-a operat deci o selecție, alegându-se câte una din cele două predici atât în cartea tipărită cât și în ceea ce a rămas în manuscris.

Trebuie să reținem din studiul realmente revelator al lui Ștefan Ciobanu și considerațiile sale privind traducerea românească:

„Ceea ce este mai interesant pentru noi este faptul că **traducerea românească este mai bună ca originalul**. [s.n.] Fraza este scurtă, concisă și precisă; în ea nu se simte școala scolastică prin care a trecut Galeatovschi; fraza lui întortocheată, adeseori confuză este prescurtată, simplificată (p. 43-44).

Predicile lui Ioanichie Galeatovschi, după cum am notat mai sus, sunt tipice pentru perioada influenței culturii latino-poloneze.

În ele se oglindește toată artificialitatea predicii polono-catolice din acele vremuri. Ca formă ele se supun anumitor calapoade, iar ca fond, în predicile lui Ioanichie Galeatovschi se introduce tot aparatul științific de atunci, nu numai acel cules din domeniul teologiei, ci și din științele laice. Exemplele adeseori se repetă, uneori dau naștere la confuzii, frazele lungi sunt întortocheate, iar predicile sunt lungi.

În traducerea românească se găsesc pe alocurea pagini scrise într-o limbă românească veche, care ca frumusețe întrece cu mult originalul ucrainean” (p. 53).

Cel mai grav rezultat al acestui stil este că „Opera lui este aproape neînțeleasă chiar pentru ruși; iată de ce unele din lucrările lui, cum a fost cazul scrierii sale **Cerul nou, se traduc în rusește**”, afirmă Șt. Ciobanu (p. 34-37).

De unde a putut însă rezulta contrastul cu versiunea românească, atât de fluentă, și pe care o putem citi și după 345 de ani de la ultima ediție a originalului și 332 de la tipăritura bucureșteană a Mitropolitului Varlaam al Țării Românești, așa cum ne-a putut convinge inspirata idee a Editurii Litera de a o reedita în anul 2000 pentru prima oară cu alfabetul în uz astăzi?²⁶⁴

²⁶⁴ Ioannikij Haleatovskyj, *Cheia înțelesului*. Ediție, indice de nume și glosar de Rodica Popescu. Prefață de Alexandru Mareș, București, Editura Libra, 2000.

Poate că tocmai fiindcă în mintea celor ce au realizat-o și în deprinderile lor lingvistice stăruia textul capodoperei moldovenești de la 1643. Și nu e deloc lipsit de importanță faptul că între învățații tălmăcitori cărora înaltul ierarh de la București le-a încredințat această aducere în cuprinsul Bisericii și culturii noastre a marelui contemporan ucrainean, unul măcar era cu siguranță moldovean. A emis părerea Ștefan Ciobanu, dar a făcut demonstrația, investind-o cu autoritatea sa lingvistică, Alexandru Mareș, în prefața reeditării citate.

* * *

De la apariția în 1937 a memoriului lui Ștefan Ciobanu un element nou și de o mare importanță, a apărut odată cu descoperirea în Biblioteca Academiei Române a manuscrisului românesc 2878, descris de Gabriel Ștrempel – acum membru de onoare al Academiei Române – în *Catalogul manuscriselor românești. Vol. II, B.A.R. 1601-3100*, București, 1983, p. 394-395. El fusese donat Academiei Române de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice la 1 decembrie 1904, dar a rămas necunoscut lui Ștefan Ciobanu. Descrierea din *Catalogul* citat semnalează doar faptul că „Nu este copie după *Cheia înțeleșului* tipărită la București în anul 1678” și transcrie însemnările, din care rezultă că a aparținut mănăstirii Râșca din Moldova. În 1772 un Climent (lectură incertă) care era „diacon ot Neamțu” o dăruia „părintelui chir Varlaam, egumenul Sfintei mănăstiri Niamțu” iar în 1800 apărea însemnarea: „Această carte Galitoschi am dat-o s<fintei> m<ânăstiri> Râșcăi întru pomenire me, să fie nestrămutat, cât va trăi. Vasilie eroschimona ce m-au chemat Varlaam proinegumen s<fintei> m<ânăstiri> Neamțului i Râșcăi. Leat 7308 [= 1800] luna mai 1, unde este hramul Sfântului Nicolae”.

După scris acad. Gabriel Ștrempel îl datează „sec. XVIII – început”. Are numerotare veche, cu cifre chirilice: 1-54 (f. 3-55), 29 × 19,5 cm.

Pentru prima oară existența acestui manuscris a fost semnalată în 1994 de Eugen Pavel și adusă din nou în discuție de Alexandru Mareș, în prefața citată: „În sfârșit o nouă traducere românească după ediția slavonă din 1665, însumând 33 de predici, se păstrează în manuscrisul [rom] 2878 al Bibliotecii Academiei Române”.

În urma acestei semnalări am cercetat la rândul-mi acest manuscris, constatând că în el găsim versiunea românească **aproape integrală** a *Cheii înțeleșului*, începând cu Vinerea patimilor. De data asta nu se mai operează o selecție, ci se traduc de fiecare dată ambele predici. Lipsesc doar predicile pentru Sfântul Ilie și pentru Sfântul Onufrie, precum și a doua la Sfântul Ioan Bogoslovul, cu care se termină manuscrisul.

Întrucât descrierea din *Catalogul* citat nu se referă la conținut, dăm în continuare o descriere a lui:

1. Cazanie la Patimi, f. 3-7^v
2. Cazanie a doua la Vinerea Mare, f. 7^v-13^v
3. Cazanie la Înviere, f. 13^v-20
4. Cazanie a doua la Înviere, f. 20^r-24^v
5. Cazanie la Înălțare, f. 24^v-29^v
6. Cazanie a doua la Înălțare, f. 29^v-33^v
7. Cazanie la Pogorârea Sfântului Duh, f. 33^v-40^v
8. Cazanie a doua la Pogorârea Sfântului Duh, f. 40^v-47^v
9. Cazanie la Preobrajenie, f. 47^v-53^v
10. Cazanie a doua la Preobrajenie, f. 53^v-58^r
11. Cazanie la Înălțarea Sfintei Cruci, f. 58^v-63^v
12. Cazanie a doua la Înălțarea Sfintei Cruci, f. 63^v-67^v
13. Cazanie la Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 67^v-73^v
14. Cazanie a doua la Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 73^v-79^v
15. Cazanie la nașterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 79^v-84^r
16. Cazanie a doua la nașterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 84^r-88^v
17. Cazanie la Pocrovul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 88^v-93^v
18. Cazanie a doua la Pocrovul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 93^v-98^v
19. Cazanie la văvedenia Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 98^v-102^r
20. Cazanie a doua la văvedenia Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 102^r-106^r
21. Cazanie la Blagoveștenie a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 106^r-111^r
22. Cazanie a doua la Blagoveștenie a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, f. 111^r-114^r
23. Cazanie la Sfântul marele mucenic Gheorghe, f. 114^r-116^v
24. Cazanie a doua la Sfântul marele mucenic Gheorghe, f. 116^v-119^r
25. Cazanie la zioa Sfântului arhieru Nicolae făcătorul de minuni, f. 119^r-123^v
26. Cazanie a doua a Sfântului arhieru Nicoale, f. 123^v-127^v
27. Cazanie în ziua Sfinților mai mari apostoli Petru și Pavel, f. 127^v-131^r
28. Cazanie a doua în ziua Sfinților Petru și Pavel, f. 131^r-135^v
29. Cazanie în ziua Sfântului Ioan Botezătorul, f. 135^v-140^r
30. Cazanie a doua în ziua Sfântului Ioan Botezătorul, f. 140^r-144^v

31. Cazanie la Sfântul arhanghel Mihail, f. 144^v-148^v
32. Cazanie a doua la Sfântul arhanghel Mihail, f. 148^v-152^v
33. Cazanie la Sfântul Ioan Bogoslov, f. 152^r-155^v

Întrucât nu găsim titlul și numele autorului și nici predicile de până la Vinerea Mare, putem presupune că au existat **două volume** în care s-a păstrat această traducere, dar **ne-au parvenit doar două copii după acest al doilea volum**, ambele din Moldova.

A doua copie se păstrează în Biblioteca mănăstirii Neamțu și a fost înregistrată de profesoara **Olimpia Mitric** în *Manuscrise românești din Moldova. Catalog*, vol. I. Prefață de prof. dr. Gabriel Ștrempel, Iași, Editura Junimea, 2006, p. 199-201. Acest manuscris are însemnări din 1754 și 1761 făcute de Ioanichie, episcopul Romanului, care a plătit să fie transcris și l-a donat schitului său Vovidenia, de lângă mănăstirea Neamțu. **Avem deci dovada că traducerea s-a făcut în prima jumătate a secolului al XVIII-lea**, înaintea declanșării mișcării paisiene (obștea sa apare în 1763 la mănăstirea Dragomirna). Dacă putem data – cum face Gabriel Ștrempel – ms. rom 2878 B.A.R. de la începutul secolului al XVIII-lea, **înseamnă că această a doua versiune românească nu este prea depărtată în timp de cea realizată în vederea tipăririi în Țara Românească**. O primă comparație de texte vădește o apropiere evidentă între ele, fără însă a avea dovada că au la origine o singură traducere. Dar nu este exclusă cunoașterea primei de către cei ce au realizat-o pe a doua. **Problema se va lămuri după ce ambele versiuni vor fi editate, prima și cu cele 12 predici rămase până azi în manuscrisul salvat de starețul Bistriței oltene.**

Ceea ce rezultă, oricum, din constatarea existenței a două traduceri după *Cheia înțelesului*, una în Țara Românească și cealaltă în Moldova (și o viitoare comparație a lor va putea stabili în ce măsură măiestria constatată de Ștefan Ciobanu la autorii versiunii tipărite poate fi constatată și pe restul textelor rămase în manuscris, precum și pe această a doua traducere), **este promtitudinea cu care cultura noastră veche își asimila realizările vecinilor, orizontul ei deschis, informația „la zi” cu ceea ce putea să-i fie de folos.**

Ștefan Ciobanu a consacrat partea a doua a studiului său traducerilor (rămase de data asta numai manuscrise) și circulației celei de a doua opere celebre și foarte citite a lui **Ioanikie Galiatovski, Cerul nou**. Dar întocmirea instrumentului de lucru absolut vital pentru cercetările de cultură română veche, care este monumentalul catalog în patru volume al fondului de manuscrise românești din Biblioteca Academiei Române, catalog prevăzut cu indici meniți a suscita la fiecare pas recunoștința față de cel ce ne-a făcut acest dar fără preț, ne-a dat

posibilitatea să mai adăugăm, la acest tablou al prezenței cărțurului ucrainean în limba și cultura română, încă un element, nu lipsit de importanță și pentru imaginea acestui stareț-cărturar al Bistriței, căruia îi datorăm ajungerea până la noi a manuscrisului cu cele 12 cazanii rămase în afara tipăririi din 1678.

Este vorba de manuscrisul românesc **2515 B.A.R.**, care datează din 1682 conform însemnării de pe titlu (doar patru ani de la cartea bucureșteană) și are următorul titlu:

*Alfavită pentru învățători și întoarceria a mulți eretici necredincioși către catoliceasca credință, de credincioșii cei drepti scrisă, în Cernihov, în tipografia preasvințitului întru Dumnezeu părinte svinții sale Lazar Baranovici pravoslavnicul arhiepiscop a Cernihovului și a Novgorodului și a tot Severul sau a miezâi-nopti [adică al Rusiei de miazănoapte, a nordului – n.n.], cu blagoslovenia a preacinstiului în Dumnezeu părinte **Ioanichie Galeatovschii**, arhimandritul de Cer[ni]hov, de Elețca, încă acmu de nou urzită și pre limba leșească lumii dată în anii de la Domnul nostru Iisus Hristos 1681, în luna iunie 23 de zile. După aceeaia, la al doilea an scrisă și tălmăcită, mutându-să din limba leșască și pre limba noastră moldovenească sau rumânească, leat 1682 dechemvrie 20, iară de la fapitul lumii leat 7191.”*

Lipsește sfârșitul.

Însemnări: f. 4: „A mănăstirii Bistriții, Ștefan eromonah”;

F. 3 și copertile interioare: „A sfintii mănăstirii Bistriții iaste această carte”.

Textul cu cerneală neagră. Pecetea inelară în fum cu hramul mănăstirii Bistrița și inițialele STFN [= Ștefan ieromonahul] la f. 4. Legătură artistică în scoarțe de lemn și piele. Din bibl. Muzeului de antichități. Trecut în col. Academiei Române, conform dispozițiilor din 10 febr. 1903.

Am transcris descrierea din catalog. Pecetea inelară cu hramul mănăstirii (Adormirea Maicii Domnului) este aceeași cu care ne-am întâlnit în cartea de la 1678 și aparține aceluiași Ștefan ieromonah pe care-l descoperim acum în ipostaza de veritabil colecționar al unor astfel de scrieri. Datorită lui avem încă un manuscris unic în care se păstrează **o scriere a lui Ioanikie Galiatovski în limba română**.

Există însă și **un al treilea manuscris**, din care aflăm mai mult despre proprietarul său. Este **2672** din anul 1688, a cărui descriere din *Catalog* o reproducem iarăși integral:

2672 1688 (f. 6); 470 f + f. 108 bis – f. 189 omisă la numerotat; numerotație veche cu cifre chirilice: 1-470 (f. 1 – 468); 21 × 15, 5 cm.

Cazanii în duminicile de peste an. Între f. 412-413 textul prezintă discontinuitate lipsind o filă.

Însemnări: f. 1-10: „Această carte ce întru dânsa sunt scrise cazaniile duminicilor a tot anul, datu-o-am de pomeană sfintei mănăstiri Coziei eu, Ștefan ieromonah, ca să fie de cetanie în sfânta mănăstire, în zilele mitropolitului chir Theodosie, meseța

iulie 30 dni, leat 7196 [= 1688]. Iar cine s-ar ispiti a o dezlipi den sfânta mănăstire, acela să fie dezlipit de fața lui Dumnezeu și la înfricoșatul județ să-i fie Maica sfinții sale pârâș. Amin”.

f. 338^v, 467^v: „Ștefan ieromonah, eclisiarh ot Mitropolie”.

f. 470^v: „A sfintei mănăstiri Cozii, dată pentru pomeana de cuviosul întru ieromonahi chir Ștefan, clisiarhul ot Mitropolie. Meseța iulie 30 dni, leat 7196” [= 1688].

f. 3 liminară: „Această Cazanie este a Cozii, o parte a de Cluci [= Cheia înțelesului] scrisă de Ștefan ermonah ot Cozia, igumen ot Bistrița. I am iscălit eu igumen ot Cozia. Mihail igumen ot Cozia. Leat 7232” [= 1724].

Cf. G. Ștrempel, *Copiști...*, p. 245.

f. 1 liminară: Însemnare de cititor, care face critică celor ce scriu pe cărți fără rost.

Textul cu cerneală neagră. Titlurile și inițialele sunt scrise cu roșu. Legătură artistică în scoarțe de lemn și piele. De la Muzeul de antichități. Trecut în col. Academiei Române, conform dispozițiilor din 10 febr. 1903.

Cum pe fila 338^v găsim semnătura sa inconfundabilă, iar pe ultima filă verso, jos, iscălește „Ștefan ieromonah, eclisiarh ot Mitropolie”, avem trei date biografice clare: era cu metania de la Cozia, căreia îi dăruiește manuscrisul spre pomenire în 1688, când se afla în București, eclisiarh la Mitropolie. Când în 1724 egumenul Coziei îl pomenește în propria însemnare, îl numește „ermonah ot Cozia, igumen ot Bistrița”, ceea ce înseamnă că era în acel moment în viață și că ajunsese în fruntea obștii de la Bistrița, după ce fusese o vreme eclesiarh la Mitropolie. În 1712 când făcea însemnarea pe cartea tipărită era la Bistrița, probabil deja stareț. De bună seamă că la București a aflat de partea rămasă netipărită din *Cheia înțelesului*, procurându-și o copie pentru uz propriu, pe care a legat-o încă de atunci împreună cu cartea tipărită. Data de 1712 când a făcut însemnarea nu este decât hotarul cronologic peste care nu putem trece nu momentul când s-a realizat acel coligat.

Enigmatică apare în însemnarea starețului Coziei acea „o parte a de Cliuci scrisă de Ștefan ermonah ot Cozia, igumen ot Bistrița”. Ea necesită însă o cercetare specială, ca întregul manuscris de altfel, în care găsim cazaniile începând din Duminica Paștilor și pentru tot anul. Identificarea originalului acestor Cazanii și a părții ce ar aparține *Cheii înțelesului*, scrisă – ni se spune – de însuși Ștefan ieromonahul, rămâne un subiect aparte de cercetare. Deocamdată ne mărginim să semnalăm importanța manuscrisului în cauză, care îmbogățește cu încă o prezență literatura de tâlcuiri ale Scripturii în limba română. Literatură inaugurată cu *Cazania lui Coresi* în 1581, continuată cu cea de la Govora (traducere parțială a lui Kiril Trankvilion-Stavrovetki) și cu integrarea *Comorii* lui Damaschin Studitul în cartea Mitropolitului Varlaam. Se

adaugă cele două traduceri ale *Cheii înțelesului* precum și acest volum manuscris de *Cazanii*, dăruit Coziei de Ștefan ieromonahul, care l-a salvat astfel și pe el de la risipire.

* * *

Dar ceea ce ne interesează în mod direct este partea care i-a revenit cărții lui Ioanikie Galiatovski în alcătuirea *Chiriadromionului* de la Alba Iulia. A o fi determinat pentru prima oară este contribuția cea mai importantă a lui Ștefan Ciobanu din studiul citat, paginile 56-62.

Îi dăm cuvântul:

„Am căutat să fac o legătură între *Cheia înțelesului* de la 1678 și următoarea colecție de cazanii: *Chiriadromionul*, tipărit la Alba Iulia în anul 1699 «cu blagoslovenia preasfințitului Kir Atanasie, mitropolitul țării».

Nu intră în intenția noastră de a examina mai amănunțit compoziția acestei colecții de predici. După cum se afirmă, *Chiriadromionul*, ar fi o retipărire cu unele modificări a *Cazaniei* mitropolitului Varlaam al Moldovei din anul 1643, «deci este aproape identică și cu *Cazania* de la mănăstirea Dealul» (Gh. Comșa, *Op. cit.*, p. 59). O examinare superficială a acestor două opere ne-a adus la concluzia, că alcătuitoii *Chiriadromionului* într-adevăr împrumută din *Cazania* lui Varlaam o bună parte din predici, o parte însă este culeasă din diferite colecții manuscrise care circulau pe atunci în lumea bisericească și din cari unele s-au păstrat în Biblioteca Academiei Române (mss rom. nr. 4162, 4182 și 3516), cari manuscrise la rândul lor repetă unele cuvântări din *Cazania* moldovenească de la 1643.

Între cele 81 de predici adunate de către mitropolitul Ardealului în *Chiriadromionul* său (*Cazania* lui Varlaam are 74 predici), găsim și ceva din *Cheia înțelesului* de la 1678, și anume: *Cazania* la nașterea Domnului [urmează exemplificarea cu textele pe două coloane].

Această cazanie este retipărită în întregime, fără niciun fel de modificări în text (f. 310-323 din *Chiriadromion*).

O a doua cazanie, pe care o reproduce *Chiriadromionul* din *Cheia înțelesului*, de asemenea în întregime (f. 329^r-337^v) este *cazania a doua la Botezul Domnului*. Cităm din ambele cărți începutul acestei cazanii pentru a putea verifica identitatea textelor. [urmează textele]

Alcătuitoii *Chiriadromionului* se folosesc nu numai de cartea tipărită la 1678, ci și de traduceri, care n-au intrat în această carte și care se găsesc și în manuscrisul egumenului Ștefan de la Bistrița, despre care am vorbit mai sus. Astfel, ei au retipărit toată *cazania la sărbătoarea «Învierii»* din manuscrisul acestui egumen, puțin modificată, poate chiar un izvod nou al textului. Confruntăm două fragmente (p. 57). [urmează textul]

Aproape sigur, că aici nu avem de-a face cu o nouă traducere a cazaniei lui Galeatovschi, ci cu traducerea veche simțitor modificată de către copiiști.

Ceea ce este însă mai surprinzător pentru noi este faptul, că în *Chiriadromion*

găsim și traduceri noi din Ioanichie Galeatovschi, care nu intră nici în *Cheia înțelesului* a lui Varlaam și nici în manuscrisul egumenului Ștefan.

Sunt două cazanii și anume, prima, «*Cazania a doua, iarăși la Rusalii*» (f. 110^v-121^r) și «*Cazania la ziua Sf. Ilie*» (f. 384^v-321^v). Și una și alta nu sunt adaptări sau prelucrări a textului lui Galeatovschi, ci sunt simple traduceri, frază cu frază (p. 58).

La sărbătorile «Învierii» și a «Nașterii Domnului» în cartea tipărită în anul 1699 găsim câte două cazanii (p. 60).

Prin urmare, conform lui Ștefan Ciobanu avem:

- 1 predică la Nașterea Domnului
- 1 predică la Botez (a doua în cartea lui Ioanikie Galiatovski)
- 1 predică la Înviere luată din manuscrise deoarece nu există în cartea tipărită

S-au tradus:

- 1. Cazania a doua iarăși la Rusalii
- 2. Cazania la ziua Sfântului Ilie

Al doilea pas înainte l-a făcut, șapte ani mai târziu, Florea Mureșanu, în studiul său din volumul *Cazania lui Varlaam 1643-1943. Prezentare în imagini, 1944*.

Pentru prima oară a fost cercetată mai de aproape problema raportului între *Cartea românească de învățătură* și *Chiriadromionul de la Alba Iulia*, dar mai ales au fost urmărite pentru întâia oară edițiile acestuia din urmă.

Amplul capitol *Retipăririle după Cazania lui Varlaam* (paginile 128-181) însoțit de o bogată iconografie, este moștenirea cea mai prețioasă și la care trebuie să recurgem neîncetat, rămasă de la acest preot-martir care și-a plătit credința și devotamentul pentru cultura neamului său cu moartea la Aiud, în temnița rezervată holocaustului intelighenției naționale.

Studiul citat debuta cu o constatare care se făcea pentru prima oară, și din care progresul ulterior al cercetării n-a schimbat o iotă:

„De la 1643 până în 1943, timp de trei sute de ani, textul Cazaniei lui Varlaam, așa cum a apărut în ediția princeps, deci fără adausuri sau omisiuni, nu s-a retipărit niciodată. Singură ediția Fundațiilor regale, București, 1943 dă în transcriere cu litere mixte, latine și chirilice, textul exact, dar spre uzul rezervat filologilor și învățăților.

Cu toate acestea aproape toate cărțile de cazanii care s-au tipărit după anul 1643, au utilizat *Cazania* lui Varlaam în alcătuirea lor, chiar dacă nu mărturisesc această expropriere” [p. 128, s.n.].

Erau înfățișate pentru prima dată, fiecareia dându-i-se un număr de ordine, aceste „retipăriri după Cazania lui Varlaam”:

1. *Cazania de la Dealu 1644*, din care se reproduce titlul, predoslovie și însemnarea tipografului de la sfârșitul cărții. Este dată, la început, descrierea bibliografică, iar în încheiere sunt reproduse câteva opinii exprimate:

„Episcopul Grigore Gh. Comșa în *Istoria predicii la români* spune următoarele: «Am comparat textul Cazaniei de la mănăstirea Dealu cu textul Cazaniei lui Varlaam și am constatat că acolo unde Cazania lui Teofil diferă de cea de la Govora, este retipărire din Cazania lui Varlaam ».

Prin urmare, Cazania de la Dealu din 1644 utilizează o parte din Cazania lui Varlaam, dar nu este o retipărire a ei așa cum afirmă Petre V. Haneș, care spune textual «Cazania de la Dealu este o retipărire în Muntenia a Cazaniei lui Varlaam» (*Vechile noastre Cazanii, Coresi, Varlaam, Mănăstirea Dealu, în Prietenii istoriei literare*, vol. I, p. 133).

G. Pascu are cuvinte puțin măgulitoare pentru alcătuitoarea Cazaniei de la Dealu zicând «Munteanul care a plagiat Cazania lui Varlaam, sub titlul de Evanghelie învățătoare, Dealu, 1644, a imitat pe Varlaam scriind și el 6 stihuri la stema domnului Țării Românești, neam casei băsarabească» (*Istoria literaturii române din sec. XVII*), p. 26).

2. *Chiriadromionul de la Belgrad (= Alba Iulia, 1699)*. „Cea dintâi carte ce cuprinde în alcătuirea ei Cazania lui Varlaam, în întregime, este Chiriadromionul de la Alba Iulia, din anul 1699”.

Urmează descrierea bibliografică și *Predoslovie*. Se reproduce pe câte o pagină întreagă coperta în roșu și negru și stema Mitropoliei Ardealului, cu cele patru stihuri de sub ea (ceva mai departe se reproduc paginile cu începutul Cazaniei la Duminica vameșului și fariseului și la 25 decembrie – Nașterea Domnului). Este descris aspectul grafic și se reproduce din nou integral epilogul tipografului.

Se menționează că „Din exemplarul de la Academia Română lipsește ultima foaie, 415” dar „cele două exemplare din această carte pe care le-am avut la îndemână, amândouă au și foaia 415. Dăm aci întreg textul de pe foaia 415”. În nota 237 se trimite la articolul lui L. Rus din „Tribuna” și se dau date despre tipograful Mihai Iștvanovici.

Urmează (de la pagina 138) propriile constatări:

„Despre această carte Gr. Gh. Comșa spune: «Cazania de la anul 1699 apărută la Belgrad este retipărirea cu unele modificări după Cazania lui Varlaam».

O primă deosebire constă în faptul că ediția princeps a Cazaniei lui Varlaam cuprinde numai 75 de cazanii, iar Chiriadromionul de la Alba Iulia din 1699 are 81. Cele șase cazanii în plus sunt următoarele:

- 1. Cazania a doua iarăși la învierea Domnului nostru I[isu]s H[risto]s.
- 2. Cazania doua iarăși la duminica Rusaliilor.
- 3. Cazania a doua iarăși la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos.

4. Cazania a doua iarăși la Botezul domnului nostru Iisus Hristos.
 5. Cazania la 9 zile a lui martie, pentru mucenia celor patruzeci de mucenici.
 6. Cazania în 20 zile a lui iulie, la Sfântul și slăvitul proroc Ilie.
- Aceasta în ceea ce privește **cuprinsul**.

2. **Referitor la text** constatăm că la Cazaniile de la 1. Dumineca Vameșului și Fariseului; 2. Dumineca fiului curvar; 3. Dumineca lăsatului de carne; 4. Dumineca lăsatului de brânză; 5. Dumineca a doua din post; 6. Dumineca a treia în post 7. Dumineca a patra în post; 8. Dumineca a cincia în post, care la Varlaam încep direct cu textul Evangheliilor, alcătuitorul *Chiriadromionului* de la 1699 a adăugat și la aceste cazanii, înainte de textul Evangheliilor, câte un scurt „Cuvânt înainte”.

Confruntând aceste scurte introduceri din *Chiriadromionul* de la 1699 cu acele din *Cazania de la Govora* am constatat identitatea lor. Unele neînsemnate deosebiri se reduc la câteva inversiuni de cuvinte sau schimbări de punctuație (urmează exemple).

3. Indicarea textelor Sfintelor Evanghelii, în Cazania lui Varlaam este făcută numai după pericopele împărțite pentru uzul liturgic.

Chiriadromionul din 1699 arată și împărțirea, astăzi în uz, pe capitole și versete. De exemplu, la Cazania Duminicii Vameșului și Fariseului, Varlaam spune: „Ev[an]g[he]lia diîn Luca. În optzeci și nouă de capete”. În *Chiriadromionul* din 1699 avem Ev[an]g[he]lia de la Luca, capu 18. stih: 10. Zaceala 89”. De acest adaus întregitor Mihai Iștvanovici pare a fi deosebit de bucuros. Căci „pre unde au și avut mărturii din Sfânta Scriptură n-au fost însemnate în ce loc și în câte capete și stihuri” subliniază în epilog.

Cele cinci citate de pe f. III^v sunt luate după Noul Testament al lui Simion Ștefan din 1648. *Textele Evangheliilor însă nu. Aceste, cu neînsemnate îndreptări în cuvinte, urmează textul Evangheliilor din Cazania lui Varlaam.* [s.n. Se exemplifică, dar vezi acum constatările lui Eugen Pavel, la p. 425-426].

După cum se poate vedea și din acest exemplu, deosebirile dintre textul Cazaniei lui Varlaam și al *Chiriadromionului* din 1699 sunt minime.

Cam la asemenea cuvinte și forme gramaticale se reduc deosebirile și în rest. Dependența *Chiriadromionului* de Cazania lui Varlaam este însă covârșitoare și ca lexic.

Ornamentația este foarte săracă. Are numai 4 xilografuri și câteva inițiale. Xilografurile se repetă la unele Cazanii” (*Op. cit.*, p. 138-140).

3. ***Chiriadromionul de la București, 1732***, din care se reproduce iarăși pe o pagină întreagă titlul și începutul cazaniei la 25 decembrie, are stema lui Constantin Nicolae Voevod (Mavrocordat) și predoslovia mitropolitului Ștefan, pe care o reproduce. Sunt reproduse și stihurile la stemă. Un exemplar din această ediție se păstrează numai în Biblioteca Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române de la Mănăstirea Antim, cota III 276.

4. ***Cazania de la Râmnic 1748*** (B.A.R., CRV 263/ III 506081), apărută pe vremea lui Grigore Ghica, „Pe verso foi de titlu are stema domnului țării,

formată din două medalioane. În cel din stânga se află capul de bour, iar în cel din dreapta corbul cu crucea în cioc”.

Se reproduce însemnarea de deasupra stemei și stihurile. Este reprodusă iarăși pe o pagină întreagă foaia de titlu și predoslovia, nesemnată, dar sub care apare informația „s-au tipărit și de Constandin tipograful, brat [fratele lui] popa Mihai tipograful”.

În predoslovie găsim o întreagă filă de istorie, care se referă la opera episcopului Climent al Râmnicului, cel ce retrăgându-se din scaun l-a lăsat pe „iubitul său ucenic Grigorie” și care a inițiat tipărirea.

Față de cele două ediții anterioare este introdusă o cazanie pentru Sfântul Clement episcopul Romei (24 noiembrie). Este citat din nou Gh. Comșa: „E ușor de înțeles pentru ce s-a introdus în cazaniile acestea predica despre Climent episcopul Râmului: fiindcă atunci episcopul Râmnicului era Climent, deci același nume”. „În schimb – adaugă Florea Mureșanu – lipsește Cazania la Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava – deci în total 81 de cazanii”.

„Spre deosebire de cazaniile anterioare (1699 și 1732) aceasta a urmat, în ceea ce privește numerotarea filelor, izvodului prim, Cazaniei lui Varlaam. Foile ce cuprind cazaniile duminicale sunt numerotate de la 1-200. Foile ce cuprind cazaniile sărbătorilor sunt numerotate deosebit de la 1-100. Aceste două părți nu sunt arătate prin titlu special. [...] Textul acestei retipăriri, exceptând adaosul cazaniei la Sfântul Climent și omiterea celei a Sfântului Ioan cel Nou este identic cu textul *Chiriadromionului* de la 1699 și 1732” (p. 150 și 152).

Se reproduce la pagina 151 începutul cazaniei din 25 decembrie.

Ceea ce uită să atragă atenția Florea Mureșanu este faptul că la Râmnic titlul cărții de la Alba Iulia este schimbat din *Chiriadromion* în *Cazanii* și așa va rămâne până la ultima ediție – din 1929.

5. [***Cazania de la București, 1765***] „Din această carte – nota Florea Mureșanu – n-am putut găsi exemplar. *Istoria predicei la români* a lui Gh. Comșa nu o menționează, iar în *Bibliografia românească veche*, tomul II, p. 163, sub nr. 341 s-au însemnat numai următoarele despre ea: „*Cazanie (București) 1765*. Tipărită de Grigorie mitropolitul Ungrovlahiei” (p. 152).

Pentru alte referințe trimite la „Biserica Ortodoxă [Română]”, XI, 7. După care continuă: „Cele următoare ne-au îndreptățit însă a concluda că și această retipărire face parte din rândul celor care au reluat izvodul princeps de la 1643” (ibid.).

În lucrarea de licență a profesoarei Florentina Gaftoi-Holtea, îndrumată de noi și publicată la Editura Roza Vânturilor în 2006, lucrare în care conform indicațiilor autoarea a reluat întreaga problemă a edițiilor *Chiriadromionului*

de la Alba Iulia (paginile 32-49), s-a demonstrat cu probe categorice că **tipăritura presupusă a fi o reeditare din 1765 a cărții de la Alba Iulia este în realitate ediția din 1742 a predicilor lui Ilie Miniș**, așa cum intuise Daniela Poenaru în *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 73 și 40. Nu există, deci, o **Cazanie de la București în 1765**.

6 (5). Cazania a doua de la București, 1768 (CRV 356/II 433130) își justifică prin urmare acest titlu dat de Florea Mureșanu doar dacă o raportăm la prima, adică la aceea din 1732.

„Nici această retipărire nu este menționată în *Istoria predicei la români* de episcopul Gh. Comșa”, nota Florea Mureșanu, care a avut-o în mâini (la B.A.R. are cota CRV 356/II 433130). „Atât stema cât și stihurile sunt exact aceleași din Chiriakodromionul bucureștean de la 1732”, deși domn este Alexandru Scarlat Ghica. *Predoslovia* este firește alta și este din nou transcrisă, iar foaia de titlu reproducă pe o pagină întreagă și la fel aceea cu începutul cazaniei din 25 decembrie.

„Cuprinsul textului *Cazaniei* și al paginilor este identic cu al Chiriakodromionului din 1732. Primele 272 foi cuprind cazaniile duminicale, iar restul de la 273-410 cazaniile la sfinți și la praznice. *Că ai în față două retipăriri deosebite îți poți da seama numai după unele frontispicii și finale prin care se deosebesc și prin faptul că ediția aceasta din 1768, deși are tot 32 de rânduri în paginile pline ca și ediția din 1732, literele sunt mai înghesuite*, de unde și rândurile sunt mai scurte, având 11½ cm pe când cele din Chiriakodromionul de la 1732 au lungimea de 12 cm și 2 milimetri” (p. 154).

7 (6). Cazania a doua de la Râmnic, 1781 (CRV 445/III 518110) „S-a tipărit în folio mic cu 2 foi liminare și 312 foi numerotate”. [În notă: „BRV, tom. II, p. 271 (sub nr. 445). Spune că s-a tipărit în folio cu «1 foaie liminară și peste 310 foi numerotate». La biserica din Dank (Dânc) am găsit un exemplar complet. Din acesta se poate constata că are la început două foi nenumerate și 312 foi numerotate”]. „Tiparul e numai cu negru. Paginile sunt încadrate în chenar de linii. Are câte 34 rânduri pe paginile complete. Lungimea rândurilor este de 13½ cm” (p. 154).

Se reproduce însemnarea de deasupra stemei și stihurile pentru blagocestivul Io Alexandru Ipsilanti Voevoda și predoslovia, semnată „Al tuturor prea plecat Grigore ierodiaconul din Sfânta Episcopie a Râmnicului”.

Pe fila 311 se citește: „Tipăritu-s-au această sfântă și dumnezească carte prin osteneala diorthosirii smeritului între ierodiaconi Grigorie Râmniceanu”.

Cum nota autoarea cărții citate „această ediție îngrijită de cărturarul râmnicean, împreună cu prefața lui, va fi preferată de Comisia Sinodală

care a dat prima ediție cu litere latine a *Kiriakodromionului*, în 1898, ediție retipărită de două ori: în 1911 și 1929” (p. 36).

Despre personalitatea lui Grigorie Râmniceanu avem acum studiul fundamental al lui Alexandru Duțu, *Râmnicenii și problema timpului*, în volumul *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700-1821). Studii și texte*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 155-164.

Despre ediția din 1781 Florea Mureșanu nota: „Se deosebește de ediția anterioară de la Râmnic prin format și numerotarea foilor. Formatul acesteia este mai mare. Ediția din 1748, urmând izvodului prim de la Iași, 1643, a numerotat deosebit foile cu cazaniile duminicilor și deosebi pe acele ce cuprind cazaniile sărbătorilor. Ediția aceasta din 1781 are numerotarea în continuare” (p. 159).

Cuprinsul și textul cazaniilor este identic cu acela al ediției din 1748 (56 cazanii duminicale și 25 la sărbători).

Și din această ediție este reproducă foaia de titlu (Nr. 91, p. 156). La nr. 92 găsim legenda „Cazania a treia de la Râmnic, 1781, Începutul Cazaniei la 25 decembrie”. Dar anul 1781 nu este al acestei ediții.

8 (7). Cazania a treia de la Râmnic, 1792 (CRV 552/II 489008)

Autorul menționa absența ei din cartea lui Gh. Comșa și constata lipsa primelor două foi care cuprind titlul, stema domnului țării și predoslovia. Dar așa cum a observat autoarea citată, **ulterior a găsit un exemplar complet, din care a transcris foaia de titlu și predoslovia, dar a uitat să modifice textul prezentării**. A reproduș, ca și la celelalte, foaia cu titlul (Nr. 93, p. 160) și pagina cu începutul cazaniei din 25 decembrie (Nr. 94, p. 163).

„Toate cele trei ediții de Cazanii de la Râmnic (1748, 1781 și 1792) după cuprins sunt identice, având 81 de cazanii. Din aceste ediții lipsește cazania la Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, în schimb au cazania la Sfântul Clement. Prin aceasta se deosebește de cuprinsul *Cazaniei* lui Varlaam și al celorlalte retipăriri” (p. 162).

La cele ce se găsesc în cartea din 1944, autoarea celei din 2006 a adăugat următoarele informații:

„Titlul este același, dar cu alt nume al domnului: «Io Mihail Constantin Suțul Voevod», iar al mitropolitului este acum Filaret, între timp promovat din episcopia Râmnicului la mitropolia Țării Românești. Lui îi aparțin și «blagoslovenia» și «toată cheltuiala». Locul tipăririi este «Sfânta Episcopie a Râmnicului» și anul 1792. Se dau stihurile la stemă, iar predoslovia este semnată «Grigorie Singhel Râmniceanu», care adaugă la cele scrise în 1781 informația că Filaret «ce au statut până după începutul tipăririi cărții aceștia episcop Râmnicului ani treisprezece, iar acum s-au înălțat în scaunul Mitropoliei Ungrovlahiei».

Cartea a ieșit de sub tipar când Grigore nu devenise încă episcop de Argeș ci era doar Singhel la Râmnic și la sfârșitul cărții, după cuprins, apare informația că «*Tipăritu-s-au această sfântă și dumnezeiască carte prin osteneala diorthosirii smeritului între ieromonahi Grigorie Singhel Râmniceanu*». Exemplarul de la B.A.R. confirmă această descriere” (p. 36).

Aceleiași autoare i se datorează **întregirea listei întocmite de Florea Mușan** cu o ediție rămasă necunoscută acestuia, deși era descrisă în *Bibliografia românească veche*, III, p. 573-575. Transcriem cele scrise în lucrarea citată:

8. Cazania de la București, 1828 (CRV 1361/III 55425)

Are titlul: „CAZANII ce cuprind în sine Evangheliile tâlcuite ale duminicelor de peste an, și cu Cazaniile Sinaxarului la Praznicele împărătești și ale Sfinților celor mari a 12 luni de preste an. Care s-au început a să tipări în zilele prea luminatului și prea înălțatului nostru domn Grigorie Dimitrie Ghica Voevod. Iară sfârșit au luat după ce au intrat aicea armiaa prea puternicii împărății a toată Rossia. Cu blagoslovenia celui de acum mitropolit al Ungrovlahiei Kiriu Grigorie. Iară prin osârdia și toată cheltuiala iubitorilor de Dumnezeu episcopi, al Sfintei Episcopii Râmnic Kir Neofit și al Sfintei Episcopii Buzău Kir Chesarie. În București, în Sfânta Mitropolie, la anul mântuirii 1828, de Mathei Băbeanul tipograful”.

Stema țării, corbul cu crucea în cioc și versurile:

Semnul biruinței, cu carele moartea iaste călcată,
Acum și corbul în pecetea Valahiei îl arată
Armă de izbândire vitejilor ostași rusienești
A supune pre înpotrivitorii credinței creștinești,
Și spre descoperirea a toată reaoa împotrivre
A celor ce să vor arăta cătră ei cu nemulțumire.
Rugăm dar pe prea înaltul împărat al ceștii mării
A întări buna ocârmuire aceștii stăpâniri,
Ca preste multe neamuri cu fericire să stăpânească
Și pre tot vicleșugul ei să-l biruiască.

Un cuvânt:

„CĂTRĂ CETITORI. Această carte mult folositoare de suflet la toți hristianii de obște, iar mai vârtos la cei proști și lăcuiitori pă afară la sate, s-au tipărit mai înainte în multe rânduri și deosebite vremi de cei mai dinainte arhieriei și păstori ai neamului nostru. Ai căriia făcătoriul iaste neștiut, iar folosul foarte vederat. Fiindcă acum din pricina vremii prea s-au rărit și după urmare de folosul ei cei mulți s-au lipsit, s-au învoit între sine iubitoriul de Dumnezeu episcopul Râmnicului Kir Neofit, cu iubitoriul de Dumnezeu episcopul Buzăului Kir Chesarie, de iznoavă acum de o au tipărit aici în Tipografia sfintei Mitropolii. Cari din multă râvnă nici greotătea vremii nu o au socotit, nici cheltuiala o au cruțat, numai la folosul sufletesc cel de

obște au privit. De carele toți totdeauna și în tot minutul a purta grija datori sântem. Și pentru carele în toate chipurile vieții Dumnezeu porunci au pus, despre cuvântul prorocului David, carele zice: cine iaste omul cel ce să teame de Domnul, leage va pune lui în calea care au ales. Primiți-o dar cu bucurie și folosindu-vă dintr-însa veți face îndemnare a da și alte cărți la lumină și așa urmând și preaosfinția lor să vor învrednici de fericirea aceia de care s-au zis: fericiți cei ce grăiesc în urechile celor ce aud. Și înșivă veți auzi din însuși gura Mântuitorului: Fericiți cei ce aud cuvântul lui Dumnezeu și îl păzesc pe dânsul, fie, fie”.

„Deși acest cuvânt către cititori – comentează autoarea citată – mărturisește deschis că nu știe cine-i este autorul, **cartea din 1828 este cea mai impunătoare din seria retipăririlor Chiriadromionului** de la Alba Iulia, atât prin formatul ei, care le depășește pe cele anterioare, cât și prin hârtia de o calitate ce asigură exemplarului de la B.A.R., după 178 de ani, înfățișarea unei tipărituri recente. Litera este foarte lizibilă și imprimarea desăvârșită.”

Deși tipărită numai cu negru, ilustrația este la rândul-i foarte elocventă și chiar dacă nu se leagă de textul cazaniilor, ca la Varlaam, ea contribuie să dea acestei cărți o somptuozitate și o prestanță ce amintesc de tipăritura de la 1643. Eforturile îmbinate ale celor doi episcopi și patronajul marelui mitropolit Grigore IV Dascălul (1823-1834)²⁶⁵ au reușit să ridice această variantă transilvano-muntenească a mării opere moldovenești la înălțimea unui real monument tipografic, ceea ce nu se petrecuse cu nici una din edițiile anterioare.

Față de acestea constatăm, **pe lângă prezența cazaniei la Sfântul Ioan cel Nou, introducerea a două cazanii noi: Cazanie la 24 de zile ale lunii lui november. Pentru viața și pătimirea Sfintei Marii Mucenițe Ecaterina, fecioarei cei prea înțelepte și la 21 mai, după cazania la Sfântul Gheorghe, una despre viața Sfinților împărați Constantin și Elena, ambele absente din Cartea românească de învățătură și din toate edițiile anterioare.**

Sub imaginea Mântuitorului înconjurat de ceata celor dreți, care acoperă pagina a patra de la început, găsim scrise cuvintele: „*Apostolilor, mucenicilor și prorocilor, ierarhilor, cuvioșilor și dreptilor, carii bine ați săvârșit lupta și credința ați păzit, îndrăzneală având cătră Mântuitorul, pre acela ca pre un bun rugați-l pentru noi, să se mântuiască sufletele noastre*”. Aceeași imagine revine ca frontispiciu la cazania pentru Sfântul Simeon Stâlpnicul, delimitând astfel cele două părți ale Cazaniei.

La sfârșit găsim pe două coloane, versurile următoare [sunt reproduse versurile] (Op. cit., p. 38-39), după care urmează concluzia:

„Această tipăritură monumentală a rămas necunoscută lui Gh. Comșa iar Flo-

²⁶⁵ A se vedea Constantin N. Tomescu, *Mitropolitul Grigore IV al Ungrovlahiei*, Chișinău, 1927, p. 106 (paragraful „Lucrările apărute cu blagoslovenia mitropolitului Grigorie”).

rea Mureșanu o amintește fără să o fi văzut. Dar ea a stat la baza a trei reeditări ulterioare: la Buzău în 1834, la Sibiu în 1850 și la București în 1858" (p. 39).

9. **Cazania de la Buzău, 1834.** Din motivele ce se citesc mai departe, pentru aceasta reproducem integral textul din cartea citată a profesoarei Florentina Gaftoi-Holtea:

„Buzău, 1834 (B.A.R. III 6500), Florea Mureșanu nu a văzut niciun exemplar, luându-se după Gh. Comșa, care găsea șase cazanii în plus față de *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam, ceea ce Florea Mureșanu prelua, uitând că le identificase el însuși ca adăogate încă din *Kiriakodromionul* de la Alba Iulia! Deci, nu acestea erau adaosurile, ci numai cazaniile la Sfânta Ecaterina și la Sfinții Constantin și Elena, menționate de altfel de Gh. Comșa (*Op. cit.*, p. 138-139).

Cartea este o reproducere exactă a ediției de la București, în același format, dar cu o ilustrație mai săracă în special pentru inițiale (s.n.). Are un titlu cu roșu pentru prima duminică, în rest, tiparul, tot excelent, este cu negru.

Titlul este același până la cuvintele „luni de preste an” după care continuă astfel: „Care mai îndreptându-să atât la vorbă, fiind cea veche foarte proastă, cât și la noiimi, în multe locuri aflându-să greșite, s-au tipărit acum în zilele prea luminatului și prea înălțatului nostru domn a toată Țara Rumânească Alexandru Dimitrie Ghica Voevod. Cu blagoslovenia și cu toată osârdia iubitoriului de Dumnezeu episcop al Sfintei Episcopii Buzăului, Kiriu Kesarie, În Sfânta Episcopie, Buzău, într-a sa acum din nou făcută tipografie. La anul mântuirii 1834, noemvrie 3”.

Stihurile la stemă diferă începând cu al treilea:

„Armă prea puternică trimisă dintr-un nălțime,
Prea înălțatului nostru domn cu multă puternicime.
Carele, pentru a sa bunătate și vrednicie,
Fu de sus ales și orânduit la această Domnie.
Ca pre toată Țara sa cu liniște s-o stăpânească,
Și pre credincioșii săi suppuși bine să-i ocârmuiască.
Tu dar, Doamne Iisuse Hristoase! Prea puternicul Împărat,
Carele p-acest domn bun, strălucit l-ai încoronat,
Păzește-l în pace cu viață bună și fericită,
În scaunul Valahiei, întru Domnie norocită.
Și după aceste vremelnice și trecătoare,
Te rugăm iarăș a-i da lui, și veșnica desfătare”.

Pe pagina din dreapta un text nou, adresat

Cătră pravoslavnicul cetitor, are lipită peste primele litere o hârtie netransparentă, întrucât se rupsesse în acel loc, și nu s-a dorit a se lipi pe verso,

unde este aceeași ilustrație din ediția anterioară, cu aceeași adresare „Apostolilor, mucenicilor și prorocilor... etc.”.

Transcriem pentru prima oară acest text, care nu figurează în B.R.V., întrucât aceasta se oprește la anul 1830 (s.n.):

„De mult în legea veche mulți din cei mai aleși bărbați avându-și inimile curate, și însuși fiind vase mai nainte gătite spre primirea darului Duhului Sfânt, fără de a avea ajutorul cel din scripturi, fiindu-le cu îndestulare în locul cărților darul ce-l avea lăcuind în sufletele lor, s-au învrednicit de au văzut pre Dumnezeu și cu dânsul au vorbit, față cătră față, ca cum ar vorbi cineva cu prietenii săi. Așa au fost Noe, Avraam și cei născuți dintr-însul, așa Iov și Moisi. Cu aceștia Dumnezeu n-au vorbit prin scripturi, ci însuși prin sine, găsindu-le mintea lor curată de toată spurcăciunea. Iar după ce firea omenească au început a să slăbi și s-au făcut oamenii nevrednici de a să lumina mintea lor cu darul lui Dumnezeu, spre cunoștința poruncilor lui, iubitoriul de oameni Dumnezeu au dat scripturile, ca prin acestea cunoscând și învățându-să fieștecarele adevărul, să nu să amăgească de patroni, nici de tot să strice năravurile lor, și să cază cu mintea întru moliciunea trândăvirii cei vătămătoare de suflet, arătându-să și înstreinându-să de la voile lui Dumnezeu și umblând în căi neumblate. Așadar acest om neputincios au avut trebuință de cetire, de scripturi și de cărți tipărite, și această trebuință simțindu-o, iar mai vârtos a zice, de această simțire a folosului obștesc invitat fiind iubitoriul de Dumnezeu episcopul Buzăului Kir Kesarie, și bine știind cât de folositoare este la viața omenească învățătura și cetirea scripturilor, ca niște mijloace prin carele și năravurile oamenilor să împodobesc, și sufletul către dragostea lui Dumnezeu întărindu-să mai cu lesnire să pornește spre lucrarea faptelor celor bune, ca un râvnitor al celor mai dinainte arhieriei și păstori ai neamului nostru, au binevoit în tipografia episcopiei sale cea din nou acum de însuși sistisită, de au dat în tipariu această Carte folositoare de suflet, ce să numește CAZANIE, carte zic cuprinzătoare întru sine de tot felul de învățături stăpânești ale Mântuitoriului nostru, mai dulce decât mierea, și fagurul, precum zice psalmistul; carte care adapă fără pizmuire sufletele cele însetate ale tuturor hristiianilor de obște, iar mai vârtos ale celor proști și lăcuitori pe afară la sate, a căroră îndeletnicirea vieții fiindu-le mai totdeauna spre grijile cele trupești d-abiia când și când să învrednesc pe la sărbători a auzi învățături povățuitoare spre folosul sufletesc, și îndemnătoare către faptele cele bune.

Deci precum preasfinția sa cu acest fel de înfocată râvnă n-au socotit nici greotatea vremii, nici cheltuiala au cruțat, ci numai la folosul cel de obște cu totul întru toate privind au făcut a să tipări această carte, asemenea și pravoslaviia voastră cu aceiași râvnă și evlavie cetind învățăturile cele într-însa cuprinse să vă siliți cu toții a le pune și în lucrare, ca să vă împodobiți cu faptele cele bune, și să vă mântuiți sufletele. Către aceasta și preoții ca unii ce sânt orânduți a îngriji spre a deștepta pre poporul lor spre evlaviia și cucernicia celor dumnezești, neapărat datorie au ca să nu lase aceste Cazanii a fi închise în lăzi și aruncate fieștecum, profuindu-se necitite, ci în toate duminicile și sărbătorile cele însemnate să le citească prin bisericile lor într-azul norodului ca să se folosească. Căci neurmând vor da seama

înaintea lui Dumnezeu pentru lenevirea lor. Priimiți-o dar o, iubitorilor! Cu bucurie și folosindu-vă dintr-înșă faceți cu aceasta îndemnare a să da și alte cărți la lumină, căci așa urmând, și preoții să vor învrednici fericirii aceia de carea s-au zis: «Fericți cei ce grăiesc în urechile celor ce aud» și iarăși înșivă voi veți auzi din însuși gura Mântuitorului «Fericți cei ce aud cuvintele lui Dumnezeu și-l păzesc pre dânsul». Al căruia daru și milă să fie cu voi toți. Amin».

La sfârșit, după sumar, versurile „Cetește-mă pre mine creștine” din ediția bucureșteană. Inedit este anunțul, că: „Să află de vânzare în București, la d. Anăstase H. Gheorghe Polizu, la hanul nou, în Markitani. Și la d. Iosif Romanov, pă ulița brașovenilor”. Ultima pagină are obișnuita scuză de iertare pentru greșelile de tipar și versurile „Precum cei streini doresc moșia să-și vază ... etc.” (p. 39-42).

10. Cazania de la Sibiu, 1850. Și pentru aceasta recurgem tot la cele ce se află în cartea citată, p. 42:

Sibiu – 1850 (B.A.R. III 6501). Format 22,5 × 35, 5 cm. Întrucât Florea Mureșanu nu a avut în mână un exemplar, recurgând tot la cartea lui Gh. Comșa, dăm în continuare în întregime foaia de titlu după exemplarul Bibliotecii Academiei:

«Cu ajutoriul lui Dumnezeu! CAZANII ce cuprinde în sine **Sfintele Evanghelii**, tâlcuite ale duminecilor de preste tot anul și cu **Cazaniile Sinaxariului la toate praznicile împărătești**, împreună și cu ale Sfinților celor mari pă 12 luni de preste an, care Cazanii mai îndreptându-se atât la vorbă cât și la înțeles, fiind cele vechi foarte proaste în vorbire, și în multe locuri s-au aflat și greșite» [corectat. În cartea citată: *grăite*].

Cuvintele cu aldine sunt cu roșu. Urmează cu o literă mult mai mică, afară de numele episcopului, al împăratului și al domnului Țării Românești, care sunt date cu litere mari, roșii:

«Și s-au tipărit această sfântă Cazanie, întocmai după izvodul ce s-au fost tipărit la Sfânta Episcopie Buzău, episcop fiind D.D. Chesarie, care Cazanie câte au fost, toate s-au ars la anul 1847, martie 23 la București. Iară acum tipărită cu cheltuiala d-lor Iosif Romanov și Comp. librari românești din București, unde se află toate de vânzare, doritorii pot afla prăvălia d-lor în București pă ulița Zărafilor, vecini fiind cu Nicolae Hristul Zăraful.

Iară acum la anul 1850 mai 30 s-au tipărit supt stăpânirea înaltului împărat al Austrii, Marele Prințip al Ardealului Francisc Iosif Întâiu. Și în Țara Românească D. stăpânitoriu Barbu Dimitrie Știrbei Voevod. Aflându-să și doaa Armii împărătești rusești și turcești în țară.

Sibiu, s-au tipărit în priv. Tipografia lui Gheorghe Closiu».

Așa cum a observat Florea Mureșanu, «este întâia ce apare datorită unei inițiative dinafară de oficialitatea bisericească» (p. 164), ci din interesele comer-

cială ale unor librari bucureșteni care-și fac reclamă chiar prin textul imprimat pe foaia de titlu. Tot ei vor sta și la originea ultimei ediții cu literă chirilică și cea de pe urmă apărută înaintea Unirii Principatelor.” (p. 42)

11. Cazania de la București, 1858 (B.A.R. III 173853). Florea Mureșanu nota despre ea: „La anul 1858 apare la București o nouă retipărire după Cazania lui Varlaam (sic!), tot «Cu cheltuiala dumnealor Iosif Romanov și Comp”». Dar este greșit spus, deoarece avem din nou o **retipărire a cărții de la Alba Iulia**, nu a celei a lui Varlaam din 1643. Mai departe citim: „Față de ediția din 1850 aceasta apare sporită cu alte trei cazanii și cu Viața Sfântului mucenic Ioan Românul († 1662), așa cum se arată în însuși textul titlului” (...). Titlul cărții e tipărit în trei culori” (*Op. cit.*, p. 164).

Este din nou reproducă o pagină întreagă, în culorile roșu și negru, neieșind albastrul chenarului. Este reproducă *Înainte cuvântarea* către cititori și stihurile și însemnările de pe ultima pagină, inclusiv cele ale tipografului *Iorgu Georgorgiescu* [la autoarea citată, greșit: *Georgescu*].

„Formatul acestei cărți – se scrie mai departe – este în folio mare. Are câte 45 de rânduri pe pagină. Lungimea rândurilor este 17 cm și 1,8 mil. înălțimea textului e de 29 cm și 7 mil. Tiparul este foarte îngrijit. Citatele din Sfânta Scriptură sunt indicate în note subliniare. Ca ornamentație are patru frontispicii care se repetă la unele cazanii și câteva inițiale bogat înflorate [...] Această cazanie are cel mai bogat cuprins. Anume, are 55 cazanii duminicale. Deci cu una mai mult decât Cazania lui Varlaam, întrucât la Învierea Domnului are două cazanii.

La praznice împărătești și la sfinți are 30 cazanii, adică cu 9 mai mult decât Cazania lui Varlaam. Aceste cazanii sunt:

1. La 27 octombrie, a Sfântului cuviosului Dimitrie Basarabov.
2. La 25 noiembrie, a Sfintei Ecaterina.
3. La 7 decembrie, a sfintei Filofteia de la Curtea de Argeș.
4. La 26 dec., a Cuviosului Nicodim cel Sfințit.
5. A doua iarăși la Nașterea Domnului.
6. A doua iarăși la Botezul Domnului.
7. La 9 martie, a Sfinților 40 de mucenici.
8. La 21 mai, a Sf. Constantin și Elena.
9. La 20 iulie, a Sf. prooroc Ilie.

Afară de aceste cazanii mai cuprinde «Viața Sfântului mucenic Ioan cel din Țara Românească carele a mărturisit la anul 1662, mai 12. Scrisă de Ioan Cariofil, ce a fost logofăt mare al Bisericii celei Mari, rumânește acum tălmăcită din Martirologhion acum ce s-a tipărit de curând.»

Cuvântul acesta hagiografic se află la pagina 280-281 între Cazaniile la 26

octombrie și 27 octombrie. La pagina 377 e indicat iarăși după Cazania la 23 aprilie cu trimitere înapoi la paginile 280, dar în cuprins e arătată tot la pagina 377.

La sfârșit și înainte de cuprins are amintitul cuvânt la Paști.

După izvoarele pe care le-am putut avea la îndemână cazania aceasta de la 1858 este ultima retipărire cu chirilice după Cazania lui Varlaam” (Florea Mureșanu, *op. cit.*, p. 164-169).

În legătură cu această ediție nu este lipsit de utilitate să reproducem și ceea ce a scris autoarea citată (cu unele mici îndreptări la titluri):

„București – 1858 (III 173853). Rămasă necunoscută lui Gh. Comșa, a fost descrisă prima oară de Florea Mureșanu care-i reproduce coperta:

Cazanii ce coprind în sine Sfintele Evanghelii tâluite ale Duminicelor de preste an, și Cazaniile sinacsarilor la Praznicele împărătești și ale sfinților celor mari din 12 luni ale anului, la care s-au adaos Cazania Sf. DIMITRIE BASARABOV, a SFINTEI FILOFTEIA de la Argeș, a SF. NICODIM cel sfințit ce se află la monastirea Bistrița de peste Olt (sic!) și Viața Sf. Mucenic IOAN ROMÂNUL. Acum tipărită într-acestași chip în zilele Mării[i] Sale Prințului Alexandru D. Ghica, caimacamul Țării Românești. Cu cheltueala Dumnealor Iosif Romanov și comp., București, Tipografia Națională a Dumnealor Iosif Romanov și comp., 1858, august 1.

După cum se vede chiar din titlu, numărul de cazanii adăugate nu este 10, cum scria Florea Mureșanu, ci **patru**: la Sfântul Dimitrie Basarabov, la Sfânta Filofteia de la Argeș, la Sfântul Nicodim de la Tismana, cei trei mari sfinți ocrotitori ai Țării Românești (lipsește doar Grigore Decapolitul de la Bistrița) și la Sfântul Ion Românul.

La pagina 276 avem viața Sfântului Mucenic Dimitrie izvorătorul de mir, care se termină în jumătatea de sus a p. 280, după care urmează *Viața Sfântului Ioan cel din Țara Românească carele a mărturisit la anul 1662, maiu 12. Scrisă de Ioan Cariofil ce au fost logofăt mare al Bisericii celei mari. Rumânește acum tâlmăcită din Martirologion acum ce s-a tipărit de curând*, terminată pe p. 281 sus.

Urmează la paginile 281-284: *Cazanie la 27 de zile lui octombrie. Prăznuim aicea în Țara Românească pomenirea Sfântului cuviosului părintelui nostru Dimitrie cel Nou de la Basarabov.*

La paginile 305-309: *Cazanie la 7 zile ale lui dechemvrie. Pomenirea Sfintei mucenițe Filofteia fecioarei, ale cării sfinte moaște se află în Țara Românească în Biserica Domnească din Orașul Curtea de Argeș cea zidită de Radul Negru vodă.*

La paginile 324-325: *Cazanie la 26 de zile ale lui dekemvrie. Întru această zi Pomenirea sfântului prea cuviosului părintelui nostru Nicodim sfințitul și Arhimandritul, din lavra sfintei Monastiri Tismana*” (Op. cit., p. 42-43).

La numărul 12 Florea Mureșanu a înregistrat *Cazaniile lui Varlaam. Ediție școlară*, București, Editura Socec, 1894 în care însă nu avem reeditarea cărții de la Alba Iulia. În consecință trecem la următoarea, care la el are nr. 13, iar noi o numerotăm cu:

12. **Cazania de la București, 1898.** „Aceasta este cea dintâi retipărire cu litere latine ce cuprinde în sine *Cazania lui Varlaam* în întregime” scrie Florea Mureșanu, repetând confuzia între cele două tipăriri: de la Iași în 1643 și de la Alba Iulia în 1699.

Reproduce ca de obicei coperta în culorile roșu și negru, precum și pagina de început a predicii din 25 decembrie.

După descrierea bibliografică („s-a tipărit pe format în 4° cu literă mittel, pe 658 pagini, având câte 39 de rânduri pe paginile pline. Paginile sunt încadrate în chenare de linii combinate cu ornamentări și tipărite cu roșu”) este consemnat faptul că „Textul cazaniilor reproduce împreună cu predoslovia, ediția de la 1781, cu disparete (sic!) îndreptări gramaticale și adaptări fonetice” [...]

Pe pagina 653 are tipărită următoarea însemnare (p. 172). Se reproduce însemnarea îngrijitorului cărții, Pr. Const Chiricescu, dar omițându-se finalul, care s-a reproduș prima oară abia în cartea din 2006 și-l marșăm prin paranteze drepte:

„Potrivit Ordinului no. 156/1898 al Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române, aceste Cazanii s-au tipărit după cele date la lumină în sfânta Episcopie a Râmnicului Noului Severin pe vremea fericitului episcop Filaret la anul mântuirii 1781.

Pe pagina 654-656 se reproduce aici începutul și sfârșitul cărței de Cazanii tipărită la 1781.

Ierodiaconul Grigorie Râmniceanul, îndreptătorul Cazaniilor tipărite la 1781, a avut înainte și «*Cartea românească de învățătură*... di în multe scripturi tâlmăcită, di în limba slovenească pre limba românească. De Varlaam mitropolitul de Țara Moldovei. În tipariul domnesc²⁶⁶. În Iași... 1643».

Privind la colecția de Cazanii din 1643 și cea din 1781 se constată: Cazania pentru sfântul, slăvitul și marele mucenic Ioan cel Nou de la Suceava, din *Cartea Mitropolitului Varlaam*, lipsește din colecția de la 1781; însă aceasta are mai mult următoarele șapte Cazanii, ce lipsesc din colecția de la 1643: a doua Cazanie la Crăciun, Bobotează, Paști și Rusalii, Cazaniile de la 25 noembrie, 9 martie și 20 iulie.

²⁶⁶ Mitropolitul Varlaam, în *Cuvânt către cetitoriu*, la sfârșit scrie: „D[u]m[ne]zău, cu mâna sa cea puternică, au arătat mării sale spre acesta lucru îndreptătoriu, preaosvențitul părinte Petru Moghila, fecior de domnu de Muldova, Arhiepiscop și mitropolit Kievului, Haliciului și a toată Rosia, carele pre pofta mării sale au trimis tipariul cu toate meșteșugurile câte-trebuiesc, spre care lucru măriia sa domnul ce scrie mai sus Io Vasilie Voevodul cu darul lui D[u]m[ne]zău domnul Țarei Moldovei cheltuială nesocotită spre tot lucrul tipăriei au dat. Și așa cu darul lui D[u]m[ne]zău după început am văzut și svrășitul”. [Această notă nu a mai fost transcrisă de Fl. Mureșanu.]

Textul care a servit de bază la publicația de față a fost luat de la Sfânta Biserică din comuna Runcu, județul Gorj, dat fiind de părintele Constantin Runcanu prin mijlocirea părintelui Vasile Aposteanu din Bălțișoara, județul Gorj.

[Această carte, potrivit Deciziei Sfântului Sinod din ședința de la 3/15 noiembrie 1897, s-a văzut de P.P.S.S. Episcopi: Athanasie al Râmnicului Noului Severin, Silvestru al Hușilor și Gherasim al Argeșului, după ce s-a revăzut și îndreptat de mine]

Dr. Const. Chiricescu
din comuna Topești, județul Gorj,
Profesor la Facultatea de teologie din București și
Director al Tipografiei Cărților Bisericești
15/27 decembrie 1898“

Autoarea cărții din 2000 adăuga la descrierea lui Florea Mureșanu următoarele:

„Pe paginile 654-656 apar reproduse sub titlul «Începutul Cazaniei de la 1781, fața întâi» coperta ediției de la Râmnic urmată de stema țării cu stihurile. La p. 656: «Sfârșitul Cazaniei de la 1781», cu indicarea paginii: «Foaia 311». Urmează la p. 657-658 «Însemnare de toate cazaniile ce sânt în cartea aceasta».

Reproducând cu alfabetul latin ediția de la Râmnic din 1781, ediția Sfântului Sinod are Cazania la Sfântul Climent pe ziua de «25 noemvrie» dar o notă informează că «În Sinaxarul de acum: 24 noemvrie».

Nu găsim aici Cazania pentru Sfântul Ioan cel Nou și nici cele pentru Sfânta Ecaterina și Sfinții Constantin și Elena, adăugate la București în 1828. Pentru «21 mai Sfinții împărați Constantin și Elena. Vrând să spuie Cazanie, zi pre cea de la 14 septembrie» – citim în sumarul de la sfârșit.

La B.A.R., această ediție are cota II 465302 iar în Biblioteca Facultății de Teologie din București 22/C 32, nr. de inventar 520/12835” (Florentina Gaftoi-Holtea, *Mitropolitul Varlaam și Damaschin Studitul*, p. 44-46).

Întrucât la numărul 14 Florea Mureșanu trecea reeditarea în 1903 a ediției de la Editura Socec din 1894, notăm pe următoarea cu:

13. Cazania de la București, 1911.

„După cum se poate vedea din reproducerea în facsimil a foii de titlu, sub nr. 99 – scria Florea Mureșanu – această retipărire e socotită ca a doua ediție a celei de la 1898. [...] Pe paginile 5 și 6 reproduce predoslovie ediției din 1781 după ediția din 1898 cu unele schimbări de cuvinte. Se deosebește de ediția din 1898 însă și prin cuprins. Ediția din 1898 are 81 de *Cazanii*, iar aceasta din 1911 are 83. Cele două cazanii în plus sunt: la Sfânta Ecaterina 24 (25 noembrie) și la Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava.

La sfârșitul cazaniilor, la pagina 743 are următoarea însemnare:

«Membrii Comisiunii însărcinate cu revizuirea cărților de ritual au avut în vedere la tipărirea acesteia, urmând ordinul Sfântului Sinod no 76 din 25 maiu 1911, pe lângă *Cazaniile* ed. I din anul 1898 (tipărite după ediția Râmnicului Noului Severin din anul 1781) și textul *Cazaniei de la Buzeu*, tipărite în timpul Episcopului Kesarie la 1834.

† Arhiereul Valeriu Râmniceanu

† Arhiereul Meletie Constanțeanul

† Arhiereul Sofronie Craioveanu.» (p. 176)

Aceasta este ultima reeditare a Chiriadromionului de la Alba Iulia înregistrată în cartea lui Florea Mureșanu.

Ulterior, profesoara Florentina Gaftoi-Holtea a completat această listă cu două apariții rămase necunoscute acestuia:

14. O ediție tot din 1911, apărută în București, dar nu sub auspiciile Sfântului Sinod, ci din inițiativa și cu cheltuiala unei persoane particulare: Eufrosina Andriopol, la Noua tipografie profesională Dimitrie C. Ionescu, strada Câmpineanu 9, 1911.

Pe coperta exterioară este însă 1912 și pe versoul foii de titlu însemnarea „Această carte folositoare s-a tipărit spre răspândire, în formatul de față de Eufrosina Andriopol, în anul mântuirii 1911”.

Este tipărită pe o hârtie de calitate inferioară, în formatul 23 × 16 cm (față de 28 × 20 ediția Sfântului Sinod) și fără ilustrație. Are cu totul 472 pagini și cota II 28278 în B.A.R.

Importantă este însă ediția din 1929, necunoscută lui Florea Mureșanu. Despre ea dăm cele ce se găsesc în cartea Florentinei Gaftoi-Holtea:

15. „București, 1929. Ediție absentă la B.A.R. Am folosit exemplarul din Biblioteca Facultății de Teologie din București, cota 25/C 32. La titlu se adaugă după «sfinților» și «celor mari», iar mai departe: *Tipărite în zilele Majestății Sale binecredinciosului Mihai I Regele României și sub Arhipăstoria I. P. S. Patriarh Miron. Cu aprobarea și binecuvântarea Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Ortodoxe Autocefale Române. După cele date la lumină pre vremea fericitului episcop Filaret în Sfânta episcopie a Râmnicului la anul 1792. Ediția III-a*, București, Tipografia cărților bisericești, 1929.

Pe copertă apare anul 1792 dar prefața semnată de «Grigorie ierodiaconul din Sfânta Episcopie a Râmnicului» este datată 1781.

Cartea de format 14, 5 × 23 cm, 671 pagini, tiparul integral negru.” (p. 47)

Pe ultima pagină, înainte de sumar, găsim următoarea lămurire, datată însă din anul următor celui scris pe copertă:

„Comisiunea Sf. Sinod.

P. S. episcop COSMA al Dunării de Jos.

P. S. episcop VISARION al Hotinului.

P. S. arhiepiscop TITU SMEDREA-TÂRGOVIȘTEANUL.

Această carte de învățătură, ce se chiamă *Cazanii*, s-a tipărit cu litere vechi întâia oară în anul 1748 în Sfânta episcopie a Râmnicului, fiind episcop Climent, a doua oară în anul 1781 și a treia oară în 1792, tot acolo. Apoi cu litere noi s-a tipărit în Tipografia cărților bisericești din București întâia oară în 1898 și a doua oară în 1911.

Aceasta a treia ediție cu litere noi s-a retipărit după cea din 1898, însă îndreptându-se în părțile unde s-a aflat nemerit, fie ca vocabular, fie ca stil, după cea de la 1792.

Diortosirea s-a făcut, după rânduiala Sf. Sinod, de către P.S. Arhiepiscop Titu Smedrea Târgovișteanul.

11 Noiembrie 1930^a

Este desigur regretabil că însăși comisia Sfântului Sinod, din care făcea parte cărturarul Tit Smedrea, se făcea difuziunea unei istorii greșite a cărții pe care o dădea la lumină, întrucât până în 1748 ea se tipărise mai întâi la Alba Iulia în 1699 și apoi la București în 1732. Dar este un argument în plus ca măcar aici să poată fi găsită cu ușurință această istorie adevărată a ei!

Este meritul vrednicului de pomenire preot Florea Mureșanu de a ne-o fi făcut-o vizibilă întâia oară, iar cele câteva rectificări și completări aduse ulterior și incluse în prezentarea de față nu-i știrbesc cu nimic importanța și valoarea. Cartea din 1944 rămâne mai departe instrumentul de lucru indispensabil oricui vrea să găsească acolo reproducerile admirabile și atât de prețioase, precum și comasarea tuturor predosloviilor, extrase din *Bibliografia românească veche*.

Florea Mureșanu își încheia în 1944 amplul său studiu cu această concluzie:

„Încheind acest capitol, asupra retipăririlor după Cazania lui Varlaam, precizăm următoarele:

Întâi nu am spus intenționat pur și simplu Retipăririle Cazaniei lui Varlaam, pentru că, în înțelesul strict al cuvântului, această monumentală operă n-a fost retipărită.

Începând cu „plagiatura” de la 1644; cu rebotezarea sub numele exotic de Chiriadromion la 1699 și până la ediția din 1911, toate au utilizat cuprinsul Cazaniei lui Varlaam – în parte sau în întregime – adăugând sau eliminând, uneori în chip barbar tocmai expresiile arhaice cele mai pline de seva înțelepciunii și mireasma frumseții. Dar absolut niciuna nu s-a ridicat în ceea ce privește ornametația la înălțimea originalului. Niciuna, dar absolut niciuna dintre retipăriri nu ne poate da nici măcar o icoană aproximativă de ceea ce a fost originalul de la 1643. Așa fiind, o nouă ediție, în același timp comemorativă, închinată drept cuviincios omagiu marelui arhiepiscop cărturar, mitropolitului Varlaam, care să fie pusă la îndemâna obștei spre zidire sufletească și în același timp să fie aproape identică cu originalul și sub raport artistic, nu numai că este inutilă (sic! evident greșeală), ci imperios necesară – și e o chestiune de prestigiu cultural.

Din aceste motive Editura Eran a pus în lucrare o nouă retipărire a originalului – nimic adăugând, nici lăsând la o parte – ci transcriind numai textul cu litere latine și în scrisul de astăzi ca să fie de toți înțeles. Iar sub raportul artistic prin reproducerea și completarea frontispiciilor originalului de către pictorul Emil Cornea se va putea da o idee adevărată a ceea ce a fost Cazania lui Varlaam.” (Cazania lui Varlaam. 1643-1943. Prezentare în imagini, Kolosvár-Cluj, E.R.A.N., p. 181 – s.n.)

Din păcate, vremurile n-au mai îngăduit, timp de șapte decenii, această „nouă retipărire a originalului”, cu excepția a ceea ce s-a realizat în cealaltă Țară Românească, dintre Prut și Nistru.

Dar procesul cunoașterii a ceea ce a fost cu adevărat și cartea de la Iași a Mitropolitului Varlaam și tipăritura de la 1699 din spațiul intracarpatic, nu s-a oprit. Și nu este fără un înțeles mai adânc faptul că un nou pas important a fost făcut în 1957 de alt preot pușcăriaș, căruia i-a fost însă dat să supraviețuiască masacrelor ce au curmat viața părintelui Florea Mureșanu.

Este vorba de părintele Ioan Lupaș, unul dintre cei mai mari istorici dăruți științei noastre de Transilvania.

A ieșit din temnița de la Sighet rezervată foștilor demnitari și ierarhilor greco-catolici în iulie 1955²⁶⁷, când avea 75 de ani, și când am avut prilejul să-l cunosc și să constat că anii de detenție nu-i putuseră stinge nici flacăra minții și nici incandescența unui sentiment național ce-l așezase între făuritorii României Mari. Avea să mai trăiască în libertatea – câtă mai rămăsese și în afara grătilor închisorilor – până în 1967.

Cel dintâi semn al revenirii sale pe ogorul de pe care fusese ridicat în 1950 a fost tocmai studiul apărut în numărul triplu (10-12) închinat în 1957 de „Mitropolia Moldovei și Sucevei” (anul XXXIV, 1957) Mitropolitului Varlaam la trei secole de la trecerea sa în eternitate. Titlul era fragmentat de redacție spre a păstra lucrarea în „profilul” numărului respectiv: *Cartea românească de învățătură de la 1643*, cu un subtitlu dat cu literă mai mică: *Retipărită într-o ediție transilvană la Alba Iulia în 1699*.

Acest articol de 16 pagini este cel dintâi consacrat în exclusivitate cărții de la Alba Iulia și venea după cel semnat de L. Rus în „Tribuna” din 1899 consacrat celui ce o tipărise. Este și cea dintâi contribuție fundamentală la precizarea identității acestei tipărituri.

Articolul începea cu cuvintele:

²⁶⁷ Documentele în care sunt consemnate numele celor ce au supraviețuit și au putut fi eliberați s-au publicat de Petre Nițu, *Primele eliberări ale deținuților politici din România. Sighet 1955*, în „Arhivele totalitarismului”, 2004, nr. 44-45, p. 189-201. Odată cu el, dintre istorici au ieșit Ioan Nistor, Ștefan Meteș, Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea. Au murit la Sighet Alexandru Lapadatu și Gh.I. Brătianu.

„S-a împlinit la sfârșitul anului 1949 un sfert de mileniu de când a ieșit de sub teascurile tiparniței mitropolitane din Belgradul Ardealului (Alba Iulia) o impunătoare carte bisericească al cărei volum de 415 foi (830 pagini) în format 4° mare cuprinde un număr de 81 predici. Cartea are, după datina nevoii de atunci, un titlu supraîncărcat ca acesta”.

Urma titlul și enumerarea aparițiilor anterioare, începând cu cartea lui Coresi din 1581, după care autorul scotea o primă semnificație din însuși titlul ei:

„Titlul prolix al Kiriadromionului reoglindește noua situație politică a Transilvaniei de la sfârșitul veacului al XVII-lea. Era o țară scăpată, după expresia plastică a cronicarului Mihail Cserei, un fel de Neculce ardelean – din «jugul de lemn al turcului», încovoiată însă «în jugul de fer al neamțului».

Din epoca suzeranității otomane nu cunoaștem nicio tipăritură românească transilvană, care să facă în foaia de titlu vreo amintire despre cutare sultan, sub a cărui oblăduire se găsea atunci țara Ardealului, ca și a Munteniei și a Moldovei. [...]

Faptul că, lângă numele *monarhului Iosif (Leopold) «craiul Budei și al Țării Ungurești»* apare și acela de *crai al Ardealului* precum și numele guvernatorului acestei țări: *Gheorghe Bamfi* – este un indiciu lămurit cu privire la ființa statală a Transilvaniei ca țară deosebită, autonomă, cu propria sa organizație politică și administrativă. Conștiința acestei independențe politice din țara de la granița apuseană este deci clar exprimată în foaia de titlu a *Kiriadromionului de la 1699*. Ea va continua să trăiască în mentalitatea politică transilvană și în cursul veacului următor, fără a mai avea însă prilej să găsească în tipăriturile românești o îndoită expresiune similară. Așa, de exemplu, *Molitvelnicul* tipărit la Blaj în 1784 uitând că Transilvania avea și atunci un guvernator în persoana sibianului *Samuil Brukenthal* (1773-1786) – se mulțumește să pomenească numai numele *împăratului de la Viena*, închinându-i următoarele «stihuri politicești»:

Gripsorul cu două capete înălțat
Schiptrul, mărul cu spata împreunată:
Semnul puterii împărătești arată
Care lui Iosif este încredințată,
Lui Iosif cel Mare, de neamuri iubit
Soare de scutintă nouă răsărit.”

Aceeași privire a marelui istoric (fără îndoială cel mai mare al Transilvaniei și din Transilvania după Gheorghe Șincai și înainte de David Prodan), scruta apoi predoslovie și epilogul ce însoțeau tipăritura constatând că:

„La 1699 era deci considerat *Constantin Brâncoveanu* în capitala Transilvaniei, la Alba Iulia, încă tot în vechea sa calitate de «adevărat patron» al *Mitropoliei ortodoxe din această țară*. Ceea ce dovedește, că actul de unire cu biserica apuseană, act semnat la 7 octombrie 1698 în aceeași capitală transilvană, încă nu ajunsese a fi luat în serios nici de Atanasie însuși, cu atât mai puțin de către ceilalți semnatori de sub jurisdicția sa.

Atanasie a izbutit deci să aibă câtva timp atitudinea unui abil echilibrist, apropiindu-se de Viena împărătească, fără a se fi îndepărtat însă de Bucureștii lui Constantin Brâncoveanu de la care înțelegea să tragă cu iscusință foloasele și ajutoarele oferite de vechile legături ierarhice cu Mitropolia Ungrovlahiei.

«Nu i se poate tăgădui lui Atanasie – scrie N. Iorga în vasta sa operă de sinteză a istoriei române – o deosebită dibăcie. Cât timp imperialii erau numai ocupanți, el se feri să rupă și cu calvinii, al căror regim s-ar fi putut întoarce și cu negustorii bogați ai Companiei grecilor de la Brașov și Sibiu, care își aveau pretutindeni sucursalele sprijinite pe privilegii împărătești și cu vechiul «patronaș» Brâncoveanu... *Altfel a fost când prin tratatul cu turcii, austriecii s-au așezat ca domni definitivi în provincie*».

Totuși politica de duplicitate a reușit Atanasie s-o mai întindă câtva timp și după data încheierii tratatului de pace de la Carlovăț (1 ianuarie 1699). Dovadă e însuși textul *predosloviei din fruntea Kiriadromionului* tipărit de Mihail Iștvanovici chiar în cursul anului 1699. În sprijinul ei mai poate fi citat și hrisovul, prin care la 15 iunie 1700, deci aproape doi ani după actul dezbinării bisericești, Constantin Brâncoveanu dăruia pe seama Mitropoliei transilvane, pe lângă subvenție anuală de 6 000 galbeni, și *moșia Merișanilor*. Dacă domnul Țării Românești nu l-ar fi socotit atunci pe Atanasie statornic în credința pe care o întărise la începutul anului 1698 cu jurământul rostit în Mitropolia din București, anevoie *s-ar fi înduplecat* să facă un dar atât de mare, cu ajutorul căruia tânărul cârmuitor al acestei mitropolii ar fi putut să fie oprit de pe povârnișul oricărei înstrăinări de biserică neamului.” (p. 795-796) [sublinierile aparțin autorului]

Analizând în continuare *epilogul* constata:

„Textul acestui epilog e reprodus în *Bibliografia românească veche* (I, p. 376). Din cuprinsul lui trebuie subliniată mărturisirea lui Mihail Iștvanovici că *nu a reprodus predicile întocmai* cum le-a aflat «în izvodul cel vechi» (deci în *Cazania lui Varlaam*), ci pe alocuri a schimbat «*au fața cuvântului au a vremii*», a mai «scăzut» ori a «mai adaos» *nu pentru a face vreo «strămutare împotriva Sf. Scripturi»* sau «în rânduiala dogmelor, ce ține și poruncește Pravoslavnică Biserică a Răsăritului», nici pentru a se arăta «mai iscușiți în știință decât cei ce dintâi au tocmii izvodul cărții aceștia, să nu fie, ci mai vârtos, unde am mai adaos câte ceva, am socotit mai spre întărire.” (p. 796. Sublinierile aparțin autorului articolului.)

Urma iarăși, pentru întâia oară, cu exemplificare pe două coloane, demonstrarea cu câteva exemple edificatoare a modului cum lucraseră pe textul lui Varlaam editorii celui de la Alba Iulia, fie spre a-l pune de acord cu realitatea istorică, fie pentru a estompa anti-calvinismul vădit al cărții moldovenești, dată fiind politica dusă de mitropolitul Atanasie, care se dovedește a fi supervizat cartea ce se punea sub autoritatea sa:

„Izvoditorii Kiriadromionului de la 1699 s-au străduit să țină seamă și de felul, cum se schimbaseră de la 1643 până la sfârșitul veacului al XVII-lea *fața vremii* în

ce privește soarta politică a Transilvaniei. De aceea, reproducând cazania duminicii a 14-a după Rusalii, în cuprinsul căreia Varlaam asemănase stăpânirea turcească asupra țării sale *cu potopul*, cu focul Sodomei, cu robia evreilor și cu pustiirea Ierusalimului toate izvorâte din mânia lui Dumnezeu ca niște pedepse meritate, modifică textul în mod așa de concludent înlocuind aluzia de la 1643, vădit îndreptat contra regimului turcesc, cu alta mai de actualitate – îndreptată aceasta *împotriva regimului*, care schimbase în ultimul deceniu al veacului al XVII-lea *„fața vremii”* pentru Transilvania, *deci împotriva regimului tot atât de străin al Habsburgilor*” (p. 798).

În loc de „nouă astăzi cu turcul” devenea „noao astăzi cu venirea altor limbi streine pre noi”, modificare semnificativă pentru spiritul ce-i călăuzea pe cei ce au dat acest text.

După ce stăruia asupra „modificărilor de ordin stilistic” părintele Ioan Lupaș se oprea în al VI-lea paragraf asupra răspândirii cărții constatând că o dată

„Cu apariția *Kiriadromionului de la Alba Iulia* poate fi considerată seria tipăriturilor românești ieșite de sub teascurile transilvane într-un răstimp de 155 de ani, de la Catehismul sibian din 1544 până la 1699, ca atingându-și punctul culminant, nu numai cu privire la progresul realizat în măiestria tiparului, ci mai cu seamă în privința sensului și folosului sufletesc ce a putut rezulta din felul pregătirii și circulației acestor cărți, pentru poporul român de amândouă laturile Carpaților, aducând ele o însemnată contribuție la munca lentă, menită să consolideze temelia sufletească pentru viitoarea unire statală a tuturor românilor” (p. 803).

Penultimul paragraf, al VII-lea, conține din nou lămuriri de ordin istoric de nimeni aduse până atunci:

„La întrebarea, pentru ce ediția aceasta a *Cazaniei* lui Varlaam s-a tipărit la Alba Iulia și nu în altă parte a teritoriului românesc, s-ar putea răspunde cu afirmația că în regiunea transilvană era mai simțită trebuința ei. [s.n.] În adevăr, din datele cunoscute până în timpul de față rezultă că, pe lângă exemplarele ediției principe de la 1643 și ale ediției muntene de la Govora din 1644, spre sfârșitul veacului al XVII începuseră a se pregăti și numeroase copii *manuscrise* după ediția de la Iași, copii valoroase ca cea de la 1696 păstrată la biserica din Perișor în regiunea Dejului. Cercetătorul celor 24 *exemplare* câte au mai putut fi găsite în bisericile din nordul Transilvaniei la 300 de ani, după apariția I-ei ediții, se crede în drept să formuleze concluzia aceasta: «dacă apărută la 1643 la Iași *Cazania* lui Varlaam ajunge să se răspândească pe la 1695 prin copii, înseamnă că exemplarele care au străbătut până aici, au avut o extraordinară înrăurire și prețuire. Raritatea exemplarelor tipărite a căutat să fie suplinită prin copii *manuscrise*. Și ceea ce-i tot atât de important, e faptul că acest *manuscris* e anterior primei retipăriri de la Alba Iulia, 1699, care ediție în lumina acestui *manuscris* se vede clar că *nu a fost un capriciu literar*, ci a apărut sub strângerea cererii»” (p. 804).

În același paragraf este doar enunțată problema împrumuturilor din Ioan-

nikie Galiatovski, cu trimitere la sinteza lui Ștefan Ciobanu, dar uitând de contribuția acestuia publicată în 1937 de Academia Română:

S-a afirmat că «cea dintâi carte, ce cuprinde în alcătuirea ei *Cazania* lui Varlaam în întregime, este *Kiriadromionul* tipărit la 1699 în Alba Iulia din inițiativa mitropolitului Atanasie, care se interesa personal de difuzarea acestei tipărituri. Numărul predicilor din Cartea românească de la Iași a fost însă sporit cu 6 în *Kiriadromionul* de la Alba Iulia, dând câte o predică în plus la *Crăciun*, la *Bobotează*, la *Paști* și la *Rusalii*, precum și alte 2 predică: la 40 de *mucenici* (9 martie) și la ziua *proorocului Ilie* (20 iulie). Rămâne de cercetat proveniența acestor 6 predică, dintre care unele se afirmă că ar fi fost reproduse după textul celor 18 predică tipărite la 1678 în București de Varlaam, mitropolitul Ungrovlahiei, cu titlul *Cheia înțeleșului*” (p. 805).

Paragraful final – VIII – conține concluziile și îl reproducem integral, mai ales că această importantă contribuție din ultimul deceniu de viață al marelui istoric nu și-a găsit locul în primul volum de *Scrieri alese* apărut nu de mult²⁶⁸:

„Din cele arătate până aici rezultă că *Kiriadromionul de la 1699* înfățișează următoarele aspecte de interes politic, bisericesc și literar-cultural:

1. **Aspectul politic** reoglindește *criza de adaptare* a Transilvaniei în zbuciumata epocă de tranziție de la semiindependența ocrotită de suzeranitatea otomană la supușenia sceptrului habsburgic, sau după expresia cronicarului contemporan Mihail Czerei de la *jugul de lemn* al turcului la *jugul de fer* al Neamțului.

2. **Aspectul bisericesc** e ilustrat prin inițiativa și binecuvântarea lui Atanasie, «mitropolitul Țării» care, deși semnase oarecum deghizat ultimul codicil al manifestului de unire cu biserica apuseană la 7 octombrie 1698, a avut totuși curajul să pună la cale tipărirea acestei impunătoare cărți de predică în *duh tradițional ortodox*, izbutind chiar să-l determine pe Constantin Brâncoveanu a contribui cu ajutorul bănesc la desăvârșirea lucrării.

3. **Aspectul literar-cultural** înfățișează cea mai deplină expresiune a unității românești prin colaborarea elementului din *Moldova* (textul *Cazaniei* lui Varlaam) cu cel din *Transilvania* (cheltuiala lui Atanasie, a protopopului Gheorghe Dăianu și a «Oderbirăului» Ștefan Raț) alături de însemnata contribuție a *Munteniei* prin dărnicia lui Constantin Brâncoveanu și prin tot atât de importanta destoinicie tehnică a *tipografului literat* Iștvanovici, plecat de la București la Alba Iulia în acest anume scop.

Fără exagerare se poate spune că, în împrejurările de la sfârșitul veacului al XVII-lea anevoie ar fi fost posibilă o manifestare, peste orice graniți politice, a ideii de unitate și solidaritate românească în chip mai pregnant și mai pilduitor decât cea concretizată în cuprinsul importante tipărituri de la Alba Iulia metropolitană, patronată de Constantin Brâncoveanu.” („Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIV, 1957, nr. 10-12, p. 306. Sublinierea de apartine.)

* * *

²⁶⁸ Ioan Lupaș (1880-1967). *Scrieri alese*. Vol. I. Studii asupra istoriei evului mediu și istoriei bisericești. Ediție îngrijită de Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, București, Editura Academiei Române, 2006.

Articolul din 1957 al istoricului **Ioan Lupaș** a inaugurat o nouă epocă în atitudinea științei noastre față de cartea de la Alba Iulia. Numărul celor ce i-au consacrat contribuții speciale ori s-au referit la ea tratând teme mai largi a sporit considerabil de atunci, majoritatea vizând răspândirea acestei cărți, ceea ce a dus la reeditarea și reformularea, pe baza unei informații mult sporite, a celor constatate în 1838 de doctorul Vasilie Popp: „După *Cazania* lui *Varlaam*, *Chiriadromionul* va marca cea mai intensă circulație, fiind o carte ce s-a păstrat până astăzi într-un număr semnificativ de exemplare”²⁶⁹.

Rolul *Chiriadromionului* de la Alba Iulia ca factor al unirii românilor aflați ca urmare a circumstanțelor istorice în formațiuni politice diferite, dar conștienți dintotdeauna că sunt același neam și vorbesc aceeași limbă, rol menționat întâia oară în 1921 de viitorul episcop al Aradului și pus în mod deosebit în lumină de autorul *Istoriei unirii românilor* în 1957 a fost demonstrat, în latura lingvistică, de cel ce avea să ne dea, în 1994, prima veritabilă monografie. Ea este cuprinsă în cele trei părți ale amplului studiu din „Limba română” intitulat **Mihai Iștvánovici și normele limbii române literare** (I, LR, XLIII, 1994, nr. 9-10, p.

²⁶⁹ **Eva Mârza**, în „Revista teologică”, 1999, nr. 4, p. 84. Transcriem aici titlurile din *Mitropolitul Varlaam și Damaschin Studitul*, apărută acum cinci ani și reprezentând situația din acel moment: **Lucia Hațeganu**, *Kiriadromion*, Bălgrad, 1699, în „Îndrumător pastoral”, Episcopia Ortodoxă Română de Alba Iulia, I, Alba Iulia, 1977, p. 139-141; **Iacob Mârza**, *Tipăriturile românești vechi de la Bălgrad*, în *idem*, p. 135-138; **Ioan Pleșa**, *Tipărituri și publicații românești de pe teritoriul comitatului Alba Inferioară*, în „Apulum”, X, 1972, p. 777-796; **Titus Furdul**, **Iacob Mârza**, *Tipărituri românești vechi imprimate la Bălgrad conservate în fondul colecțiilor speciale ale Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj*, în „Mitropolia Ardealului”, XX, 1975, nr. 9-10, p. 608-617; **Doina Lupan**, *Circulația cărții vechi românești în județele Alba*, în „Îndrumătorul pastoral”, Alba Iulia, II, 1978, p. 127-130; dr. **Ioana Cristache-Panait**, *Kiriadromionul de la Alba Iulia, 1699. La 280 de ani de la apariție*, în „Îndrumătorul pastoral”, Alba Iulia, IV, 1980, p. 137-140; **Eva Mârza**, *Două tipărituri de la Bălgrad, „Bucoavna” și Chiriadromionul. La 300 de ani de la apariție*, în „Revista teologică”, IX, 1999, nr. 4, p. 77-87; **E. Pavel**, *Răspândirea Chiriadromionului de la Bălgrad (1699) în ținuturile Hunedoarei*, în „Îndrumătorul pastoral”, Alba Iulia, VI, 1982, p. 141-144; **Eva Mârza și D. Dreghiciu**, *Itinerariile unei tipărituri bălgrădene: „Chiriadromionul de la 1699”*, în „Îndrumătorul pastoral”, Alba Iulia, XI, 1987, p. 66-71.

De asemenea, date despre răspândirea acestei cărți se găsesc în **Florian Dudaș**, *Carte vechi românească în Bihor, sec. XVI-XVIII*, Oradea, 1986, p. 135-182; **Doina Braicu**, **Victor Bunea**, *Cartea veche românească din secolele XVI-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, p. 135-147; **I. Mârza**, **C. Tatai-Baltă**, *Răspândirea tipăriturilor românești vechi în Transilvania (mijlocul secolului al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea) în lumina unui material arhivistic*, în „Acta Musei Napocensis”, XVII, 1980, p. 759-768; **Eva Mârza și D. Dreghiciu**, *Cartea românească veche în județele Alba, secolele XVI-XVIII. Catalog*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1989 (nota 3, p. 24).

Pentru cei implicați peste muni în apariția cărții de la Alba Iulia vezi: **Eva Mârza**, *Mitropolitul Atanasie Anghel, protector al culturii românești*, în „Biblioteca și cercetarea”, XVIII, 1994, p. 40-45 și **Paul Binder**, *Nobilul român Ștefan Raț (cca 1670-1720) „odorbirăul Bălgradului” sprijinitor al culturii românești*, în „Apulum”, XXIII, 1986, p. 187-190 (nota 4, p. 26).

413-430; II, LR, XLIV, 1995, nr. 3-4, p. 107-128; III, LR, nr. 5-6, p. 205-204), cea dintâi sinteză a tot ceea ce se știe în prezent despre **Mihai Iștvánovici**, acest ucenic al lui Antim Ivireanu care-și merită un loc mai bine marcat în istoria culturală a timpului său. Tot acolo, filologul **Eugen Pavel** a arătat pentru prima oară partea deținută de *Evangelhia* de la Snagov, din 1697, în elaborarea textului de la Alba Iulia și a **limpezit definitiv problema izvoarelor și a modului cum a lucrat Mihai Iștvánovici**.

Încă din 1981 autorul ei, filologul **Eugen Pavel**, îl enunțase în articolul intitulat *Considerații asupra tipăriturilor bălgrădene de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, din „Cercetări de lingvistică”, anul XXVI, nr. 2, 1981, p. 196:

„Retipărită doar cu unele revizuiuri de ordin lingvistic în cuprinsul *Chiriadromionul* din 1732 și al *Cazaniei* din 1768, ambele apărute la București, și, cu o singură schimbare de conținut, în *Cazaniile* de la Râmnic din 1748, 1781 și 1792, ediția lui **Mihai Iștvánovici** a avut o importanță covârșitoare în fixarea normelor unei limbi literare unitare”.

Îi datorăm filologului **Eugen Pavel** demonstrația a ceea ce a fost cu adevărat *Chiriadromionul* de la Alba Iulia:

„Elementele de critică textuală au reliefat cu pregnanță modul laborios în care **Mihai Iștvánovici** a conceput noua ediție a cazaniilor. El nu s-a limitat la o transpunere *tale quale*, cum au procedat tipografii de la mănăstirea Dealu, ci a prelucrat izvodul moldovenesc cu o anumită minuție, chiar dacă nu în mod consecvent, a înlocuit toate pericopele evanghelice și a adăugat noi texte din alte culegeri ale epocii. Sursele principale și secundare, pe care le-a utilizat, într-o proporție mai mare sau mai mică, au fost, așadar, *Cazania* lui *Varlaam*, o versiune a omiliilor lui *Haleatovskyj*, apropiată de aceea din *Cheia înțeleșului* (1678), *Cazania* de la Govora sau Dealu, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Biblia de la București*, *Poveste la 40 de mucenici* (1689) și *Evangelhia* de la Snagov (1697).

Tipograful editor de la Bălgrad a realizat, prin această alăturare, o adevărată sinteză a literaturii noastre omiletice, liturgice și hagiografice de la sfârșitul secolului al XVII-lea, pe care o vor lua drept model reeditările de la București și Râmnic.” (I, p. 430) [s.n.]

Mai rămăsese – după cum am văzut – de refăcut, de îndreptat și pe alocuri de completat traseul mai mult decât bisecular al acestei cărți, stabilit prima oară în 1944 de **Florea Mureșanu**. Traseu pe care se regăsesc importante centre vitale ale vieții noastre cultural-bisericești și nu numai: Râmnicul Vâlci, Buzăul, Bucureștii și Sibiul.

Dar acum ne rămâne obligația, față de opera acestor înaintași care au răspuns imperativelor vremii lor, să dăm în sfârșit ediția științifică modernă

a monumentalei cărți de la Alba Iulia. Nimeni nu apare mai potrivit pentru aceasta decât semnatarul contribuțiilor fundamentale ce au încununat opera predecesorilor și nimeni nu este mai chemat să patroneze această lucrare capitală, ca actualul arhiepiscop cărturar al Alba-Iuliei, Înaltpreasfințitul Irineu Pop, spre a încununa astfel strădaniile predecesorilor iluștri, neuitatul Emilian Bîrdaș și actualul mitropolit al Clujului, I.P.S. Andrei Andreicuț.

X. „Strălucitoarea tălmăcire” a Evangheliei

Optând pentru structura – devenită regulă în edițiile slave după ce fusese creată în 1581 de Coresi și de preoții din Schei – caracterizată de **prezența obligatorie a pericopei duminicale înaintea tâlcului ei**, Mitropolitul Varlaam a fost adus să ne dea – după cuvintele lui Nicolae Iorga – „în parte o nouă și strălucitoare tălmăcire a Evangheliei”.

Mai bine de un secol, în legătură cu această tălmăcire au existat două teze: una, a lui Nicolae Iorga, alta care și-a găsit cea mai radicală formulare la Ștefan Ciobanu, pentru care:

„Mitropolitul Varlaam însă nu traduce din nou aceste texte; el se folosește de **traducerile din Evanghelii făcute mai înainte**, așa cum fac toți cărturarii noștri. Textul este identic cu acel din *Evanghelia* lui Coresi din 1561, text ce se repetă în *Tâlcul evangheliei* din anul 1564, din *Cazania* din anul 1581, în *Cazania de la Govora* din anul 1642 și în aceea de la Mănăstirea Dealu din anul 1644. **Textul Evangheliei suferă numai unele modificări mici, care influențează foarte puțin structura frazei**; prin aceste modificări textul se degajează de unele locuri obscure, devenind mai clară. [...] **Varlaam introduce unele modificări neînsemnate**, dând textului o mai mare elasticitate” (*Istoria literaturii române vechi*, ediția Dan Horia Mazilu, București, Editura Eminescu, 1989, p. 177).

Este încă un exemplu flagrant de ușurința cu care s-au putut pune în circulație, în știința noastră, afirmații necontrolate, chiar și de către oameni care prin locul de unde le emiteau și prin numele ce-l aveau puteau să le dea o autoritate de felul celei de care s-a bucurat un secol și „vestitul tâlc al lui Calist”.

În realitate, așa cum s-a demonstrat în două lucrări de masterat inițiate și conduse la Universitatea „Valahia” în anii universitari 2003-2004 și 2004-2005, una aparținând doamnei profesoare Doina Alina Nicolae, cealaltă doamnei profesoare Maria Preda²⁷⁰, atât în cartea vlădiciei Varlaam cât și în „Cazania de la Govora” **avem de-a face cu traduceri noi ale pericopelor evanghelice**,

²⁷⁰ Prima a văzut deja lumina tiparului, a doua sperăm să o publicăm în viitor: *Noul Testament în „Cazania de la Govora”*.

și anume ambele după izvorul comun, dar folosit independent: cartea lui Kiril Trankvillion-Stavrovețki.

În cartea doamnei Doina Alina Nicolae, *Noul Testament în traducerea Mitropolitului Varlaam*, apărută la Editura Roza Vânturilor în 2006, și care s-a bucurat de o primire excepțională din partea ierarhilor noștri, în frunte cu cel de slăvită amintire patriarhul Teoctist (Înaltpreasfințitul dr. Laurențiu Streza, mitropolitul Ardealului, a ținut să achiziționeze chiar 1 000 de exemplare din cele 5 000 ale tirajului total), s-a demonstrat definitiv, punându-se pe două coloane toate pericopele evanghelice din *Cartea cu învățătură* a lui Coresi cu cele din *Cartea românească de învățătură* a Mitropolitului Varlaam, că **dreptatea este de partea lui Nicolae Iorga**.

Totodată s-a făcut demonstrația, pe baza ultimei ediții oficiale a *Sfintei și dumnezeieștii Evanghelii*, că **toate pericopele duminicale (exceptând pe cea din Duminica Ortodoxiei) erau ascultate în limba română încă din ultimul pătrar al secolului al XVI-lea, de către cei cărora li se citea la strană Cartea cu învățătură a lui Coresi**. Dar numai sub pana Mitropolitului Varlaam ele au căpătat acea dulceață a limbii și acea putere de a străbate în suflete care l-a făcut pe Nicolae Iorga să afirme cele de mai sus, și pe Mihail Eminescu să spună că Mitropolitul Varlaam „a făcut Duhul Sfânt să vorbească în limba neamului românesc”.

Cât și cum a putut izbândi acest miracol rămâne în discuție. Dar că nu este vorba de ce am citit la Ștefan Ciobanu, ci de ceea ce a spus Nicolae Iorga, nu mai e loc de nicio discuție.

Concluzia la care ajungea autoarea suna astfel:

„După cum s-a putut vedea din textele reproduse de noi, în *Cartea românească de învățătură* a mitropolitului Varlaam găsim traduse pericopele evanghelice mai sus arătate pentru toate duminicile, cu excepția a patru dintre ele: Duminica Paștelui, a Sfinților Părinți de la Sinodul I Ecumenic, a Rusaliilor și a Tuturor sfinților. Pentru ultimele trei găsim pericopele respective traduse în *Evanghelia cu învățătură* a diaconului Coresi.

Pentru duminica a douăzeci și treia după Rusalii, în locul minunii alun-gării duhului rău în turma de porci găsim pericopa din Luca, XII, 33-40, despre adunarea comorilor în cer și așteptarea venirii Domnului la ceas neștiut, care în *Evanghelia* se citește în sâmbăta din săptămâna a 28-a după pogorârea Sfântului Duh (acolo și cu versetul 32). Este asemănătoare cu cea din Duminica lăsatului sec de brânză, de la Matei, VI, 14-21, prin îndemnul de a nu aduna comori pe pământ, dar se deosebește prin ideea așteptării venirii Fiului Omului la ceas neștiut.

De asemenea, este schimbată pericopa de la Duminica a treizecea: în loc de Luca, XVIII, 19-27, apare Luca, IX, 57-62, din sâmbăta celei de a 26-a săptămâni după Rusalii. Ambele schimbări aparțin izvorului folosit și nu autorului român.

La Coresi găsim pericopele din Cartea de cult, ceea ce dovedește încă o dată că în 1581 toate pericopele duminicale erau strămutate în limba română, cu excepția celei din „Duminica Ortodoxiei”.

Predica la Sâmbăta lui Lazăr nu pleacă de la pericopa zilei și în consecință nu găsim nici această pericopă tradusă de Varlaam. O găsim în schimb în *Evangelie cu învățătură* a lui Coresi. Dar la Varlaam sunt întrețesute versetele Evangheliei lui Ioan într-o expunere și parafrază proprie. S-a demonstrat de către Pandele Olteanu că, pentru Sâmbăta lui Lazăr, Varlaam traduce în cea mai mare parte cuvântarea lui Damaschin Studitul pentru această sâmbătă.

În Joia Mare avem din nou o „învățătură” fără pericopă evanghelică și la fel în Sâmbăta Mare. Pentru Vinerea Mare nu găsim nimic.

La duminica a douăzeci și doua după Rusalii nu este indicat evanghelistul, dar el poate fi identificat ușor: Luca, XVI, 19-31.

Prin urmare, din pericopele duminicale aflate în *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie* regăsim la Varlaam 43, iar două pericope sunt schimbate cu pericopele din două sâmbete, dar nu de el, ci de autorul izvorului de care s-a folosit: prima, cu pericopa din sâmbăta săptămânii a 28-a după Rusalii iar a doua cu pericopa din sâmbăta celei de a 26-a săptămâni. În total avem traduse 45 de pericope evanghelice” (p. 82-84).

„Izvorul” la care ne trimite este cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki. Diferențele față de cartea lui Coresi, rezultate din utilizarea acestui izvor, fac demonstrația că nu s-a preluat textul traducerii Noului Testament din 1560-1561, cum afirmase Ștefan Ciobanu.

Că Mitropolitul Varlaam nu ne-a dat o compilație și cu atât mai puțin o simplă traducere, ci rezultatul unui efort de creație în care au intrat multiple elemente, devine absolut evident odată cu examinarea modului în care a folosit, sintetizându-le, aceste trei izvoare principale, la care s-au adăugat și altele, în primul rând cele din care și-a extras viețile de sfinți care nu se aflau în ele.

Este ceea ce urmează să arătăm în partea a doua a studiului nostru.

PARTEA A DOUA

ÎNTÂIUL MARE SCRITOR DE LIMBĂ ROMÂNEASCĂ

Având sub ochi cele trei „scripturi” pe care a lucrat Sfântul Ierarh Varlaam: *Omiliarul patriarhal din Constantinopol* în versiunea completată de slavi și tipărită de cinci ori în Ucraina și în versiunea românească, după cea slavonă, tipărită de Coresi în 1581; *Comoara* lui Damaschin Studitul în versiunea slavonă și probabil originală neogreacă și *Evanghelia învățătoare* din 1619 a lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, ultimele două accesibile nouă în versiune românească – prima integral și a doua în *Cazania de la Govora*, în care s-a tradus până la *Duminica Tuturor Sfinților* –, putem în sfârșit să ne lămurim în ce a constatat arta sa și care este partea ce-i revine în exclusivitate în raport cu aceste izvoare.

Începem cu începutul!

I. Predica la *Dumineca Vameșului și Fariseului* are la Coresi (ne referim mereu la versiunea românească din cartea acestuia și doar în cazuri excepționale la versiunea slavonă care i-a stat la bază) în ediția din 1914, în afară de pericopa evanghelică, **8 pagini și jumătate**. La Kiril Trankvilion-Stavrovețki, în *cazania* tipărită la Rohmaniv are 9 pagini fără pericopă, cu literă destul de mică în comparație cu aceea din *Cazania* lui Petru Movilă, și cu mult mai mică decât a *Cărții românești de învățătură*. În versiunea românească din *Cazania de la Govora* are **8 pagini și trei pătrimi**¹. La Damaschin Studitul, unde este „Cuvântul 21”, versiunea românească (în ediția Daniela Poenaru) ocupă **26 de pagini și jumătate**. Nu este însoțită de pericopă și se înfățișează cu o mare

¹ Editura Roza Vânturilor a inițiat o ediție îngrijită de doamna Daniela Poenaru, de care ne-am folosit pentru această lucrare, dar care nu a mai fost dată la tipar, în urma informației că altă ediție, îngrijită de filologul Mihai Gherman de la Cluj, s-ar afla sub tipar. În momentul în care lucrarea noastră a fost gata de tipar, această ediție a apărut: *Evanghelia învățătoare* (Govora, 1642). Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011, deci trimiterile și referințele se fac la ea. Am verificat de fiecare dată textul nostru cu această ediție, punându-l de acord cu ea. Câteva erori de transcriere, inevitabile în orice ediție, au fost corectate tacit.

bogăție de exemple scoase din acumulările culturale ale vorbitorului și cu o revărsare retorică proprie acestuia.

În *Cartea românească de învățătură* – ediția noastră – sunt 3 pagini și jumătate (iarăși fără pericopă), dar în tipăritura din 1643, care are literele mari, spre a fi ușor de citit la strănă, ea acoperă 13 pagini. Pentru comparație sunt însă de luat în seamă aceste trei pagini și jumătate.

Așadar, primul lucru care sare în ochi este **concentrarea textului**, refuzul vorbelor multe. Chiar dacă lectura cu glas tare la strănă se făcea într-un ritm care să permită fiecărui cuvânt și fiecărei idei să ajungă în sufletele auditorilor, ea nu risca să creeze în nimeni așteptarea ca vorbirea „să se termine odată!”. Atenția și interesul erau ținute treze de la un capăt la altul, la darul concentrării adăugându-se arta rostirii, servită de mânuirea genială a limbii române.

Lectura cărții Mitropolitului Varlaam în paralel cu cartea lui Coresi măsoară înălțimea zborului în materie de limbă literară în curs de formare. Dar vedește imediat și aerul „de familie” dintre ele. În efortul de creare a limbii noastre literare, mitropolitul pornise cu siguranță de acolo de unde ajunseseră diaconul și preoții din Brașov, folosirea cărții lor din 1581 fiind, așa cum vom vedea, în afară de orice îndoială.

Pentru acest text, de numai trei pagini și jumătate, **scriitorul** Varlaam a pus la contribuție toate cele trei izvoare din care se adăpa.

Începutul l-a plăsmuit cu primele rânduri din cuvântarea a 16-a, *Despre post și umilință*, a lui Damaschin Studitul ținută în seara duminicii lăsatului de brânză. Dar apar și imagini din realitatea autohtonă (gătitul armelor, ascuțirea lor, făgăduirea de **boerii**):

„Obiceiu au împărații, blagosloviți creștini, când voi să trimiță oștile sale la războiu stau de-i învață și-i dichisescu și cu cuvintele sale îi fac de nu bagă seamă de moarte, iar între învățatura aceia le făgăduiescu și daruri.

Așijderea fac și eu astăzi auzind pe prorocul Isaia unde zice: „mângâiați, mângâiați pre norodul meu, preoți strigați întru inima Ierusalimului”. Deci de vreme ce vom și noi să intrăm în războiu cu ucigașul de oameni diavolul, trebuincios lucru iaste cu cuvinte și cu învățături să ne îndemnăm și să ne facem îndrăzneți. Și precum luptacii să ungu cu untulemnu ca să nu să biruiască lesne, așa și noi cu cuvântul lui Dumnezeu și cu povățuire ungem sufletele noastre pentru ca să nu poată luptătoriul cel rău, diavolul, să ne biruiască. Și adică de vreme ce aceia trupește să luptă, pentru aceia și trupească îndemnare au. Iar noi, de vreme ce cătră năvălirile, cătră stăpânirile, cătră stăpânitorii întunerecului veacului acestuia, cătră duhurile cele viclene avem războiul, precum grăiaște și Pavel apostol, cade-să și duhovnicește să ne îndemnăm și să îndrăznim.” (Ms. rom. 2610 B.A.R., f. 169. În continuare trimiterile se fac la acest manuscris, indicând fila după numerotarea mecanică a bibliotecii, cu indicarea *versoului* când este cazul.)

De unde a luat însă metafora cu buciul care apare mai departe? Evident, de la Kiril Trankvilion-Stavrovețki, și anume din partea finală a cuvântului său la aceeași *Duminică a Vameșului și Fariseului*, intitulată (în traducerea de la Govora) *De cei cu măriie deșartă. Cum pierde bogăția care zace în ceriu. Și de rugăciune, cum se cade a să ruga. Învățătură pre obiceaiu*:

„Dumineca aceasta, carea să cheamă înainte-glăsuitoare ca un buciul lasă glas și ne cheamă spre rădicările sufletești și spre înglotire împotriva satanei până vom birui gloatele lui și întru fugire să le întoarcem.

Gloata cea dentâiu a satanei iaste trufiia. A doao gloată iaste măriia deșartă. A treia gloată iaste lăcomiia, preasațiul bețiia. A patra gloată iaste necurăția facerei de curvie. Însă noao, robilor lui Hristos, să cade a birui pre satana și pre gloatele lui: pre trufie cu smereniia, pre măriia deșartă cu mustrea carea să ne mustărăm înșine pre noi, lăcomiia cu ținere cu răbdare, preasațiul cu post cu trezvie, facerea de curvie cu curăția sufletului și a trupului. Și, când va vedea arme ca acestea la noi diavolul, atunce degrabă va fugi de la noi cu toată putearea a voinicilor săi, că-s înfricoșate aceste arme diavolului și slugilor lui, și neapropiate sânt.

Ce, fraților, iată că soseaște vreamea rădicării sufletești și dumineca aceasta ca o ușă a sfântului post înainte ne stătu. Iară noi să ne gătim spre slujba lui Dumnezeu, iară pre satana să-l călcăm supt picioarele noastre, să lepădăm trufiia și măriia deșartă, că aceasta de la diavolul iaste și pre toți oamenii, ocărăște.” (Ed. A.-M. Gherman, p. 170)

Idea că prin vameș și fariseu Mântuitorul a închipuit două categorii întregi de oameni o găsim și la Damaschin Studitul și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki și la Coresi. Dar numai la ultimul găsim, aproape cuvânt cu cuvânt, cele spuse despre mândria care l-a pierdut pe îngerul de lumină:

„Că mai mare vătămătură decât trufa și măriia nu iaste, nice mai iute decât măriia și trufa. Că adecă și dentru îngeri carele era mai mare, trufa-l lepădă den ceriu și în loc de luceafăr luminat, diavol făcu-l de-l chemă.” (Ed. Pușcariu-Procopovici, p. 12).

Dacă începutul a fost extras din cuvântarea a 16-a, din cuvântarea a 21-a de același Damaschin Studitul, consacrată *Duminicii Vameșului și Fariseului* a folosit următoarele fragmente, decupate și introduse în fluxul continuu al cuvântării sale, fără a se mai vedea cusăturile:

„Deci, de vreme ce doao cete de oameni sânt în lume, direpții și păcătoșii, pentru aceia de doi oameni grăiaște Domnul. Ci adecă pentru direpți aduce pildă pe fariseu, iar pentru păcătoși aduce pe vameș. Și dentr-acești doi pilduiaște pe toată lumea. (f. 228v)

Dar ce zici, o, fariseule, decât toți oamenii pre tine te faci mai bun decât toată lumea, pre tine te chiemi mai sfânt. Dar încai nu zici că «nu sânt ca unii den oameni»,

ci ca toți oamenii, răpitori, năpăstuitori, preacurvari, dar numai tu ești bun! Toți sânt năpăstuitori, și numai tu ești drept! Toți sânt preacurvari, și numai tu petreci în curățenie! Dar Moisi și prorocii toți au n-au fost oameni? Cei mai-nainte de lege și după lege sfinți au n-au avut trup omenescu? Ci dar și aceia oameni păcătoși era, iar numai tu ești sfânt? O, trufie mare ce te-au cuprinsu, ticăloase!

Și nu numai până acolo s-au trufit, blagosloviți creștini, // ci numai văzând pe vameș că să roagă l-au zavistuit și au zis că «nu sânt nici ca vameșul acesta păcătos».

Acum au început a să înălța mintea fariseului cătră Dumnezeu și numaidecât au scăpatat jos. Numai cât s-au suit în biserică, au început a defăima lumea. Nu s-au rugat întâiu pentru dânsul lui Dumnezeu, apoi pentru păcătoși, ci au început a defăima, și nu-i ajungea pe toată lumea, ce adică și pe vameș ticălosul au început a-l cleveti și zise «nu sânt nici ca vameșul acesta».” (f. 229-229^v)

În schimb vameșul:

„ș-au adus aminte de glasul Domnului, carele grăiaște cătră păcătoși: «Veniți cătră mine toți cei osteniți și însărcinați și eu vă voi odihni pre voi». De acest glas ș-au adus aminte și s-au dus cu sarcina păcatelor sale în biserică. Și de vreme ce nu putea să stea, au căzut cu fața la pământ și rugându-să zicea: «Dumnezeule, iartă-mi mie păcătosului». Adecă pustiu sânt de toată facerea de bine, și de răutățile mele mă scutur și mă cutremur. Înmulțitu-s-au fărădelegile mele mai mult decât nesipul mării, înmulțitu-s-au mai mult decât perii capului meu. Cei ce s-au năpăstuit stau înaintea Ta de mă părăscu, auz că să deschid cărțile unde vor fi scrise suspinurile săracilor. Nu iaste nici un feliu de strâmbătate care să nu o știi, Dumnezeuul meu, și a răspunde nu am vreme. Unde să scap nu știu. În ceriu nu cutez; să caut pre pământ, mă tem și de dânsul să nu mă înghiță văzând lucrurile mele. Pentru aceia am alergat la Tine, iubitoriule de oameni stăpâne, și tânguindu-mă și suspinând zic: «Dumnezeule, iartă-mi mie păcătosului, că multe sânt păcatele mele, dar milostivirea Ta iaste și mai multă, măcar că cu neputință iaste la oameni ca să mă mântuescu eu. Dar la iubirea Ta de oameni și aceasta iaste cu puțință. Pentru că de ai fi venit să chemi numai pe direpți în zadar mi-aș fi lăsat eu vama, să viu în biserică Ta să mă rog. Iar de vreme ce Te-ai pogorât să chemi pe păcătoși, nu arăta nădejile mele în deșert, ci mă priimește pre mine, cel ce mă rog. Că s-au apropiat curva de Tine și numaidecât au aflat slobozire de păcatele sale. Cea cu curgerea sângelui s-au atinsu de hainele Tale și îndată au stăut curgerea sângelui ei. Apropiatu-Te-ai de slăbănog, carele zăcea în pat de treizeci și opt de ani și l-ai tămăduit de boala sa, atâta cât ș-au luat patul său în spinare și umbla cu el. Mergând pe cale ai văzut pe un orbu den naștere și l-ai vindecat să vază lumina zilei și a soarelui. Văzut-ai muiare care plângea și mai-nainte de vremea învierii ai silit iadul și ai înviiat pe frate-său Lazăr. Văzut-ai pre sutașul tânguindu-să și Ți s-au făcut milă de dânsul și cu porunca Ta ai înviiat pre fiica lui și pe moarte o ai gonit. Rugatu-te-au muiarea hananeiancă și ai auzit rugăciunea ei și cu cuvântul tău ai tămăduit pe fata ei cea îndrăcită. Cu puțințele pâini ai săturat în pustie cinci mii de bărbați. Ci dar și eu sântu flămând de foamea direptății și ceiu puțințele sfărâmituri de la iubirea Ta de oameni, ca unul dentr-acești ce am zis. Și-Ți fie milă și de mine că iaste rănit sufletul meu de păcate ca și al curvei mai-nainte de

pocăință, ca și cea cu curgerea sângelui sânt necurat și spurcat, ca și slăbănogul sânt bolnav la suflet. Orb iaste sufletul meu de păcate ca și orbul cel den naștere, mort sânt pentru nedreptățile mele. Închis iaste sufletul meu în trup ca și Lazar în groapă. Ci Tu, Doamne, care Ți s-au făcut milă de toți, fie-Ți milă și de mine, păcătosul și-mi dă ertare de păcate». //

Ce dar au făcut Dumnezeu iubitoriul de oameni, judecatoriul, puitoriul de cununi la cei ce să pocăescu den tot sufletul, au suferit adecă și pre fariseu carele să lăuda și s-au bucurat și de pocăința vameșului. **Iar de vreme ce fariseul cu cuvintele sale ca cu un vânt repede ș-au scuturat roada sufletului său** și vameșul s-au dosedit pre sine, pentru aceia cu cădere și cu direptate au răsplătit fieștecăruia. Adecă pe fariseu den bogăția mândriei sale l-au pogorât întru adâncul smereniei, iar pre vameș den sărăcia smerenii l-au suit în bogăția mântuirii. Și s-au împlinit ceia ce s-au scris: „Domnul pugoară în iad, Domnul scoate”. Adecă pe fariseu l-au osândit de vreme ce îndirepta pre sine, iar pre vameș l-a îndireptat de vreme ce să dosădia pre sine.” (f. 230^v-231^v)

„O, ce mare răutate iaste, blagosloviți creștini, boala mândriei. Fariseul s-au dus în biserică înpodobit și încununat cu faptele cele bune, ca cu niște flori înfrumusețate. Luatu-s-au și vameșul după dânsul dezbrăcat de toată bunătatea. Dar fariseul trufindu-să s-au scăpatat de cinstea lui, iar vameșul smerindu-să au câștigat blagoslovenia.” (f. 231^v)

Comparând modul în care sunt dezvoltate cele câteva cuvinte din rugăciunea vameșului până la proporțiile unui discurs în stilul caracteristic lui Damaschin Studitul, imposibil de imaginat în gura celui din parabolă, cu ceea ce ia din textul lui Damaschin Studitul Mitropolitul Varlaam, sesizăm ușor diferența: așa cum o închipuie el, rugăciunea vameșului a putut fi propria-i rugăciune, dar și rugăciunea oricărui dintre ascultătorii săi. Chiar dacă rămâne tot o licență literară, ea este ținută în limitele firescului. Pe când la Damaschin este un exercițiu oratoric fără urmă de verosimil (închipuiți-vă pe vameșul parabolei recapitulând în rugăciunea sa toate cele patru Evanghelii!).

Cum o asemenea rugă imaginată de predicator nu se găsește în *Omiliarul patriarhal*, firesc este să vedem ce găsim și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki. Aici vom citi în *Partea a doua. De smerenie și de cei smeriți, cum fiii luminei sânt*:

„Căută fariseul spre mulțimea bunelor fapte ale sale și să rădică întru trufie și mărie deșartă, de la oameni așteptă ca să-l cheame svânt și drept pre mijlocul nărodului depreună, iară vameșul căută spre mulțimea păcatelor sale și să smeri foarte înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, să socoti el singur pre sine că iaste mai jos de toți oamenii și, pentru aceea, și în beserecă departe de altariu stătu, pre un locșor carele era mai jos și întru svărâmare de inemă ca aceea veni, și întru umilenie multă de lacrimi și cugetă întru sine: «Nu sânt destoinic pre pământ să mă împreun cu oamenii! Dară cum voi putea cuteza a rădica spre ceriu ochii miei cei necurați și nesățioși, de argint iubitori și cu pofa frâmșei de curvie spurcați, cătră cel preacurat și prealuminat scaun a lui Dumnezeu? Și cum voi putea căuta cu ochii mei

cei spurcați spre svânta și spre prealuminată față a Dumnezeuului meu și spre preacurate plăcuri [pâcuri, cete] și fără păcate, ale îngerilor lui Dumnezeu?».

Pentru aceasta de departe stătu și nu vrea ochii să și-i rădăce spre ceriu, ce numai atâta ce-ș ucidea pieptul său și amar plângea grăind: «Doamne milostiv fii mie păcătosului care-s păcătos mai vrătos de toți oamenii, că Ți-am greșit Ție cu mulțime de păcate, mai vartos de năsipul măriei. Ce nu mă părăsesc de a mea spăsenie; curățește-mă, Doamne, de păcatele mele ceale multe! Că am auzit de prorocii Țăi că Tu ești mult milostiv și îndelung răbdătoriu și nu ții mânie în veaci, ce-ț pare rău și nu vei moarte păcătosului și nu voiești spre perirea lui, ce vei să fie el viu!».

Acicea, numai ce previți rugăciunea smeritului, că nice pre unul nu osândește și nice pomenește el că au făcut vro faptă bună, ce numai milosteniia lui Dumnezeu pofteaște, cu aceea o au și nemerit, că nu numai atâta că i-au lăsat păcatele, ce încă-i zise că: «Ești drept!» (Govora, ed. cit., p. 167)

Revenind la textul din *Cartea românească de învățătură* și la ceea ce, la rândul său, a ținut să pună și Mitropolitul Varlaam în gura vameșului, peste ceea ce spunea parabola, avem de la început revelația acelui ton care nu-i aparține decât lui și-l singularizează în cadrul întregii oratorii creștine, îndreptățindu-l pe Eminescu să spună că Mitropolitul Varlaam „a făcut Duhul Sfânt să vorbească în limba neamului românesc”. Nu este clasică retorica bizantină de amvon, dusă mai departe de Damaschin Studitul, sau cea deprinsă din exemplele iezuiților și uniților ucraineni de Kiril Trankvilion-Stavrovetki. Este timbrul unic al „rostirii românești” pe înțelesul celor în a căror limbă – șlefuită și îmbogățită – este adresată ascultătorilor.

Înainte de a merge mai departe, trebuie să lămurim o problemă peste care proiectează o lumină revelatoare tocmai primul text împrumutat de la Damaschin Studitul. Este problema **limbii** în care s-a folosit de cartea acestuia și a locului de unde i-a venit.

Că existau la noi exemplare din originalul grecesc ne-o dovedește faptul că după un asemenea exemplar – așa cum am arătat – s-au tradus și tipărit la Câmpulung în 1642 două cuvântări ale lui Damaschin Studitul și toate cele 7 adause din „Floarea” lui Ioanichie Cartanos. Iar faptul că în două biblioteci din Capitală au intrat șapte exemplare, dintre care unul aparținând ediției din 1667, adică nu foarte departe de vremea Mitropolitului Varlaam, atestă o circulație atât în secolul al XVII-lea cât și în cel următor (ediția dispărută după citarea ei de către Pandele Olteanu era din 1786).

Că Mitropolitul Varlaam știa de bună seamă și greaca bizantină și pe cea vorbită curent, în care scrisese Damaschin Studitul cele 27 de cuvântări originale și tradusese alte 9 (9 din 36 înseamnă că exact un sfert din cartea sa este alcătuită din traduceri!) nu ne putem îndoi, după cum iar s-a arătat. Dar

chiar în titlul dat cărții sale, Mitropolitul Varlaam ne trimite la „scripturi” în **limba slovenească** și nu în greacă, așa cum se citește limpede în tipăritura de la Câmpulung. Aceasta ne obligă să căutăm intermediarul slavon al „Comorii”.

Tocmai capitolul din care și-a extras fragmentul la începutul acestui prim cuvânt al *Cărții românești de învățătură* ne ajută să dăm un răspuns fără echivoc și la această problemă.

Este astăzi stabilit că au existat **două** traduceri ale *Comorii* în limba slavonă care au cunoscut o răspândire în lumea slavă și la noi, precum și o **a treia**, realizată probabil la Athos, care însă a rămas într-un singur manuscris, ajuns la mănăstirea Neamț din Moldova și de acolo în Biblioteca Academiei Române: manuscrisul slav 146 B.A.R. de care s-a folosit Pandele Olteanu.

Prima și cea mai veche traducere a fost făcută de un anume Grigore, episcop de Prilep, nu mult după ieșirea de la tipar a originalului² și anume înainte de 1580 când Grigore devine mitropolit. Ea conține integral cele 36 de cuvântări, dar fără niciun adaos. Înseamnă că prima traducere, neavând niciun adaos, a fost făcută după o ediție dinaintea celei din 1568 cu adaosurile din Albertos Marinos. Cel dintâi cercetător care a stabilit încă din 1873 că această traducere se păstrează parțial în manuscrisul de la Kiev și i-a stabilit vechimea în raport cu cea din manuscrisul Hludov a fost V. Pevnițki (*art. cit.* la p. 70, p. 7-10).

Această traducere era cunoscută până în 1941 în **șapte** manuscrise, dintre care unul, complet, se păstra în Biblioteca Națională din Belgrad și a fost descris în 1903 de Liubomir Stoianovici în volumul IV din *Catalogul manuscriselor Bibliotecii Naționale*, rezervat manuscriselor și vechilor tipărituri. Este înregistrat cu numărul **417 (318)** și descrierea ocupă p. 127-133. Găsim aici la p. 129 cuvântarea în discuție, care se afla în manuscris la filele 192-199^v.

Acest manuscris nu mai există în prezent, fiind mistuit de incendiul produs de bombardamentul german – cel dintâi bombardament cu urmări catastrofale îndurat de țara vecină. Din nenorocire nu și ultimul.

² Pentru problema traducerilor slave ale cărții lui Damaschin Studitul lucrările fundamentale sunt B. Tonev, *Книжовни старини от Елена – Quelques manuscrits anciens d'Elena*, Sofia, 1923 (B.A.R. II 80296), extras din „Annuaire de l'Université de Sofia”. Faculté historico-philologique, tome XIX, 7; Petru Lavrov, *Дамаскин Студит и сборники его имени „дамаскини” в югославянском литературѣ*, Odessa, 1899 și „Сокровище” Дамаскина Студита в новом русском переводе, în „Летопись историко-филологического общества Императорского новороссийского университета”, XI, 1901, p. 373-398; Donka Petkanova-Toteva, *Дамаскините в българската литература*, Sofia, 1965 (apărută sub egida Institutului de literatură al Academiei Bulgare), Evghenia I. Demina, introducerea la *Тихонравовский Дамаскин. Болгарский памятник XVII в. 1. Исследование и текст*, Sofia, 1968; Petar Hr. Ilievski, introducerea la *Krininski damaskin*, Skopie, 1972. De asemenea, ultima sinteză consacrată literaturii vechi bulgare: *История на българската средновековна литература*. Составител Анисава Милтенова, Sofia, Ed. Istok i zapad, 2008, p. 729-740.

În același incendiu au mai pierit alte două manuscrise, incomplete, dar conținând aceeași traducere. Ms. 419 (315) din catalogul lui Liubomir Stojanovici conținuse probabil toată cartea, dar se pierduse cea mai mare parte, începând cu primul cuvânt „La Vameș și Fariseu” și nu mai rămăseseră decât cuvintele 2: La Fiul „Risipitor”: 24 La a 4-a duminică din post „a lăsatului de brânză” și 25: la Duminica Ortodoxiei.

Titlul al doilea era: ДАМАСКИНА УПОДІАКОНА И УЧИТЕЛІА СЛОВО ПО ВЪЩЕМЪ ЕЗЫЦЕ ВЪ ПРИТЧИ ВЛАДНАГО. ПРИЕМЛЮТЪ СІЕ СЛОВЪ И ПОКАНИИ. ПРЪВЕДЕННОЕ У(Т) БОГОЛЮБЕЗНАГО ЕПИСКОПА ПЕЛАГОНІУ И ПРИЛѢПА СМЪРЕННАГО ГРИГВРИА, СЛОВО КЪ. [Damaschin ipodiatonul și învățătorul, cuvânt în limba de obște la parabola curvarului. Acest cuvânt este și despre pocăință. Tradus de episcopul iubitor de Dumnezeu, al Pelagoniei și Prilepului smeritul Grigorie. Cuvântul 20].

Al treilea manuscris distrus în același incendiu a fost cel descris la nr. 418 (129), cu primele 23 file lipsă și conținând cuvintele la 6 ianuarie și 2 februarie, la învierea lui Lazăr, la Florii, la Punerea în mormânt, la Înviere, și la Înălțare.

Astăzi nu mai avem decât un singur manuscris în care se păstrează integral prima și cea mai veche traducerea slavonă a *Comorii*. Este așa-numitul „Damaschin Kicevski” întrucât o parte din el a fost descoperită la 11 iulie 1956 în mănăstirea cu hramul Bunavestire numită și Precista, de lângă Kicevo. Este numit și *Krninski Damaskin*, deoarece mănăstirii Precista i s-a zis și *Krininski Manastir*.

Această parte conține – cu destule file lipsă – primele 20 de „cuvântări” (de la Bunavestire la Sfântul Nicolae) dar titlurile ni s-au păstrat numai pentru: 1. *La Botezul Domnului* (p. 49 a ediției Ilievski); 2. *La Învierea lui Lazăr*, p. 98; 3. *La Duminica Floriilor*, dar se începe titlul „A lui Damaschin monahul ipodiatonul și învățătorul (и оучителю), cuvânt pe limba obștească (по вѣщехъ ѡзыцѣхъ)”, după care se lasă spațiu liber. Sub el începe textul: „въвѣчанъ имже царѣ и вѣлнцы ег(д)а хоцѣтъ да оугостятъ нѣкоего...” (p. 136); 4. *La Sâmbăta Mare*, cu punere în mormânt, p. 159; 5. *La Înviere*, p. 182; 6. *La Înălțare*, p. 221; 7. *La Pogorârea Sfântului Duh (Rusaliile)*, p. 245; 8. *La Schimbarea la față*, p. 271; 9. *La Adormirea Maicii Domnului*, p. 310; 10. *La Intrarea Maicii Domnului în biserică*, p. 336; 11. „Să nu plângem amar pe cei morți”, p. 336; 12. *Cuvântarea a 16-a, în seara duminicii lăsatului de brânză*, p. 411; 13. *Sfântul Teodor Stratilat*, p. 425; 14. *Cuvânt la 8 noiembrie, fără altceva despre Sfinții Mihail și Gavriil*, p. 446; 15. *La 20 sept. Sfinții Eustatie și Teopista*,

p. 499; 16. *Sfântul Nicolae*, la 6.XII, p. 528. S-au pierdut filele pe care se aflau titlurile la cinci cuvântări: 1. *La Bunavestire* (chiar începutul manuscrisului); 2. *La Nașterea Domnului*; 3. *La Circumciziune*; 4. *La Întâmpinare*; 5. *La Sfântul Gheorghe*.

Manuscrisul se păstrează actualmente la Skopje, în Biblioteca Institutului de limbă macedoneană și a fost publicat, în reproducere anastatică, de Petăr Hr. Ilievski, însoțit de un foarte amplu studiu introductiv (Institut de Langue Macédonienne „Krstе Misirkov”, Skopje, *Krninski Damaskin*. Приредил Петр. Хр. Илиевски, Skopje, 1972 (B.A.R. III. 481381). Găsim aici la p. 411-424 textul slavon al cuvântării a 16-a a lui Damaschin Studitul, care ne interesează.

A doua parte, cu restul de 16 cuvântări, se păstrează în Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei, la Kiev (de unde și denumirea de Kievski) și s-a dovedit că nu e altceva decât restul din primul manuscris. Cele două părți reunite ne dau întreaga operă în această primă traducere.

Un al doilea manuscris, care conține însă doar primele 16 cuvântări (deci și pe aceea care ne interesează) se găsește acum în Biblioteca Patriarhiei Sârbe și este inedit.

Ultimul din cele 7 manuscrise nu conține decât două texte: despre Sfântul Nicolae (neterminat) și *Cuvântarea la vameș și fariseu*.³ Dar este important întrucât în titlul acesteia din urmă găsim din nou informația că este tradusă de episcopul Grigorie Prilepski. Este așa-numitul „Damaschinul Sevastianov” păstrat în Rusia, în Biblioteca de Stat a Rusiei (Rossiiskaia Gosudarstvennaia Biblioteka), fostă „Lenin”, colecția Sevastianov, nr. 51³.

Este bine stabilită regiunea în care a fost realizată această primă traducere: Bulgaria de Apus, de unde și denumirea dată ei de către Donka Petkanova-Toteva „Makedonski prevod” (p. 51). Întrucât a fost plasată multă vreme în regiunea Srednogorie, a fost numită și „Srednogorski”.

A doua traducere în slavonă a fost localizată în ultima vreme cu argumente temeinice la mănăstirea Rila⁴. Ea a avut o răspândire mult mai mare, și totodată mai mult noroc, din moment ce ni se păstrează în nu mai puțin de 12 manuscrise, toate sistematizate și însoțite de informațiunile necesare, de către Donka Petkanova-Toteva, autoarea primei lucrări fundamentale închinată *Damaschinilor în literatura bulgară* (vezi nota 2):

³ A fost descris de D. Ruvaraț, Два зборники проповеди Дамаскина Студита, Sremski-Karlovți, 1922. Pentru locul unde se află acum, Radmila Uglanova-Skladovska, Дамаскини. Македонски преводи от 16 до 19 век, Skopje, 1975, p. 8 (B.A.R. II 684607).

⁴ Chr. Voss, Die Makedonische und die Rilaer Version der Kirchenslavischen Damaskini. Ihre Schlüsselrolle im makedonisch-bulgarischen Sprachausgleich, în „Die Welt der Slaven”, 45, 2000, p. 249-264.

1. **Damaschinul Drinov sau Panaghiurski**, din Biblioteca Națională din Sofia, descris de B. Ţonev în cunoscutul catalog, tom I, no. 432. (În B.A.R. acest tom I nu există.) A fost realizat prin 1614-1622. Conține 13 titluri dintre care opt titluri ale lui Damaschin: 1. La Bunavestire (fără început) 2. La Florii 3. La post 4. La Sfinții Mihail și Gavriil 5. La a doua venire 6. La Nașterea Mântuitorului 7. Cele zece porunci ale lui Moise [ce nu sunt la Damaschin Studitul] 8. La Întâmpinarea Domnului.

2. **Rilski Damaskin**, descris de E. Sprostranov în *Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир*, Sofia, 1902, p. 115, care conține 25 de texte din Damaschin Studitul, **dar nu pe cel din seara duminicii lăsatului de brânză** (16), după cum ne-am convins și pe baza *Opisului*, obținut într-o xerocopie de la Biblioteca Națională din Sofia, întrucât el nu există în bibliotecile noastre.

3. **Damaschinul cu nr. 218 din Biblioteca Patriarhiei din Belgrad**. Datează din prima jumătate a sec. al XVII-lea, și conține 26 de texte „aceleași ca în Rilski Damaskin și în aceeași ordine” cum scrie Donka Petkanova-Toteva. Dar nu se spune ce este acel unu în plus față de cele 25.

A fost al doilea descris de D. Ruvaraț și s-a ocupat de el P. Ilievski.

4. **Kostenețki damaskin**, no 503, nedescris, aflat în biblioteca din Kostenet și datat din prima jumătate a sec. XVII, cu 34 de texte dintre care 15 ale lui Damaschin Studitul, enumerate de autoarea pe care ne bazăm. **Printre ele nu există însă cuvântul 16.**

5. **Handjarski damaskin**, actualmente în Biblioteca Academiei de Științe din Sankt-Petersburg, cândva în colecția contelui Uvarov. Are 34 de texte dintre care 26 din Damaschin Studitul „aceleași care se află în Rilski damaskin, plus cuvântul despre Sfântul Eustatie” (probabil că acesta este și al 26-lea de la nr. 3).

6. **Elenski damaskin**, din sec. XVII, descris de B. Ţonev în 1923. Nu se indică unde este acum. Conține 27 de cuvinte de ritorul Teofan și 25 de Damaschin Studitul „aceleași care sunt în Handjarski damaskin, fără cuvântul despre cele zece porunci ale lui Moise”.

7. **Nejinski damaskin**, descris de P. Lavrov în cartea sa deschizătoare de drum *Damaschin Studitul și sbornicele cu numele său „damaschine” în literatura sud-slavă*, Odesa, 1899. De la sfârșitul secolului al XVI-lea sau de la începutul sec. XVII-lea. **O însemnare din 1649 atestă că la data aceea se afla în Moldova!** În prezent se păstrează în Muzeul istoric din Moscova. A fost în colecția Sokolov, no 130. Conține 16 cuvinte, toate ale lui Damaschin Studitul: 1. La Nașterea Mântuitorului 2. La Botez 3. La Întâmpinare 4. La învierea lui Lazăr 5. La îngroparea Mântuitorului 6. La Înălțare 7. La a doua venire 8. La Cincizecime 9. La Duminica Tomii 10. La Duminica Mironosițelor 11. La Duminica Slăbănogului 12. La Duminica Samarincii 13. La Duminica Orbului 14. La Sfântul Gheorghe 15. La Înălțare 16. La schimbarea la față.

8. **Sbornicul nr. 685 (215) al Bibliotecii Naționale din Sofia**, descris de B. Ţonev în catalogul său, tomul II, p. 232. Adus de la Koprivstița. Din secolul XVII. Conține 22 de cuvinte dintre care numai 5 de Damaschin Studitul: 1. Cele zece porunci ale lui Moise 2. Sfinții Mihail și Gavriil 3. Sfântul Nicolae 4. Sfântul Gheorghe 5. Sfântul Dimitrie. Cuvintele sunt prescurtate.

9. **Lukovitski damaskin din Biblioteca Sfântului Sinod al bisericii bulgare**, descris de E. Sprostranov în catalogul acestei biblioteci, publicat în 1900. Conține 30 de texte dintre care 5 de Damaschin Studitul: 1. Cele zece porunci ale lui Moise 2. Sfântul Eustatie 3. Sfântul Nicolae 4. Sfântul Gheorghe 5. Sfântul Dimitrie. Conform autoarei, cuvintele sunt prescurtate.

10. **Sopotski damaskin. Nr. 420 din Biblioteca Națională din Belgrad**, descris de L. Stoianovici (nu aflăm dacă mai există sau a pierit în incendiu). O însemnare arată că e adus „din satul Sopot”. Conține 21 de cuvinte dintre care 5 de Damaschin Studitul: 1. Cele zece porunci ale lui Moise 2. Sfântul Nicolae 3. Sfântul Gheorghe 4. Sfântul Dimitrie. 5. Sfinții Mihail și Gavriil. Cuvintele sunt prescurtate.

11. **Damaschin cu nr. 1050 din Biblioteca Națională din Sofia**, din sec. XVII. În sec. XVIII se găsea în Etropole. Conține multe texte între care numai 4 de Damaschin Studitul: 1. Sfântul Nicolae – fără început 2. La nașterea Domnului 3. La Botez 4. La schimbarea la față.

12. **Damaschinul 470 din Biblioteca Națională din Belgrad**, descris de L. Stoianovici la p. 306. Conține 26 de cuvinte între care unul de Teofan, dascălul lui Damaschin Studitul și 4 din Damaschin Studitul: 1. Sfântul Nicolae 2. Sfântul Gheorghe 3. Sfântul Dimitrie 4. Cele zece porunci ale lui Moise.

Am transcris din monografia citată (p. 53-55) datele despre toate aceste manuscrise spre a se vedea că **în absolut niciun manuscris din a doua traducere slavonă nu mai găsim cuvântarea a 16-a din Damaschin Studitul**, și pe de altă parte spre a pune sub ochii cititorilor o realitate: și în cultura bulgară, cele mai răspândite și deci de cel mai mare succes s-au bucurat *hagiografiile*. Acolo unde nu găsim decât 4-5 texte selectate din Damaschin Studitul, ele sunt în majoritate vieți de sfinți.

Din descrierea lui P.P. Panaitescu (*Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1959, p. 180-183) se constată că **traducerea din manuscrisul slav 146 B.A.R.** urmează succesiunea și componența originalului neogrec, dar îi lipsesc 8 titluri. Sunt în total 28 de titluri, cărora le dăm corespondentul din *Comoara*:

1 = 1	8 = 8	15 = 18	22 = 28
2 = 2	9 = 9	16 = 21	23 = 29
3 = 3	10 = 10	17 = 22	24 = 30
4 = 4	11 = 11	18 = 23	25 = 31
5 = 5	12 = 12	19 = 24	26 = 32
6 = 6	13 = 13	20 = 25	27 = 33
	14 = Cuvântul ieromonahului		
7 = 7	și dascălului Albert Marin din	21 = 26	28 = 34
	Hios la Buna Vestire		

Lipsesc din această versiune: 14. Sfântul Gheorghe (în locul lui este textul

lui Albert Marin), 15. Despre să nu plângem rău pe cei ce s-au săvârșit, 16. În seara duminicii lăsatului de brânză, 17. Sfântul Teodor Stratilat, 19. Eustatie și Teopista, 20. Sfântul Nicolae, 27. Maria Egipteanca, 35. Sfântul Dimitrie, 36. Sfântul Teodor Tiron. Adică au fost omiși **toți sfinții** precum și cuvântarea a 16-a din seara Duminicii lăsatului de brânză.

Este prin urmare dovedit că o singură cale a existat pentru ca Mitropolitul Varlaam să se folosească nu de originalul grecesc, ci de textul slavon pentru începutul primului său text: **procurarea unui manuscris ce conținea cea mai veche traducere, aceea realizată în Bulgaria de Apus.**

Data fiind raritatea copiilor după această primă traducere (numai două integrale ajunse până la noi, dintre care una distrusă în 1941), faptul că una a putut ajunge și în biblioteca ierarhului din Moldova, sau pe vremea când era stareț la Secu, dovedește informația pe care o deținea și asupra mișcării culturale sud-slave, nu numai asupra celei din Ucraina. În orice caz, faptul în sine intră în definirea *sintezei* ce s-a operat de către el.

Încă un fapt mai trebuie amintit: alături de cultura bulgară, în care au apărut cele două traduceri (cea de a treia din ms. slav. 146 B.A.R. este presupusă a fi fost realizată la Athos) și toată mișcarea „damaschinelor” **numai în cultura română a mai avut cartea lui Damaschin Studitul un „destin”**. După cum observa învățata bulgară citată, deși „Cuvântările lui Damaschin Studitul au fost cunoscute în Serbia ele au pătruns acolo din Bulgaria și Macedonia” (p. 13), neexistând traduceri locale și nicio circulație care să demonstreze un interes mai mare pentru ele.

În limba rusă, *Comoara* lui Damaschin Studitul a fost tradusă de două ori: prima oară prin 1656, și această traducere se păstrează într-un singur manuscris (acum în Muzeul de Stat din Moscova) descris de Andrei Popov pe când se găsea în biblioteca lui A. Hludov (*Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. Хлудова*, Moscova, 1872, Sbornicul 69 la p. 141).

A doua oară s-a tradus prin 1715 după ediția greacă din 1683, de Teodor Ghermanovici Poletaev, la ordinul mitropolitului Iona al Novgorodului⁵. Niciuna însă nu este în limba rusă vie, cum a fost în bulgară și română, și ele n-au avut răspândire. P.A. Lavrov a demonstrat că este vorba de două traduceri diferite.

„Este evident – scrie autoarea bulgară – că în Rusia cuvintele lui Damaschin

⁵ Aceasta din urmă e descrisă după unicul manuscris de Sreznevski și Pokrovski în *Описание рукописного отделения Библиотеки Импер. Акад. Наук*, tom III, S. Petersburg, 1915, sbornic nr. 39.4.13, p. 373-798.

Studitul n-au devenit o lectură populară și n-au jucat niciun rol în dezvoltarea literaturii ruse” (p. 13).

II. A doua duminică din perioada pregătirii pentru Postul Mare, rebotezată „a fiului risipitor”, este în toate cărțile vechi – ca și aici – „Duminica fiului curvar”, deoarece așa cum stă scris chiar în Evanghelie este vorba de cel care și-a risipit averea părintească, nu la jocuri de noroc sau în afaceri păguboase, ci cu femeile de moravuri ușoare.

Traducând pericopa acestei duminici, mult mai întinsă decât pentru parabola vameșului și fariseului (ocupă o pagină întreagă în ediția noastră), Mitropolitul Varlaam ne dă pentru prima oară dovada talentului cu care poate aduce pe limba noastră o *povestire*. Am zice chiar o pagină de mare literatură. Fiindcă parabola fiului risipitor este o veritabilă nuvelă.

Ea ne atrage atenția asupra unei realități nu îndeajuns luată în considerare: Mântuitorul n-a fost doar Dumnezeu adevărat și om adevărat, așa cum îl înfățișează Sfântul Efrem Sirul în celebra lui predică la „Schimbarea la față”, din care Sfântul voievod Neagoe Basarab a extras și inclus în *Învățăturile către fiul său Theodosie* partea cea mai expresivă; a fost și **un mare creator de literatură**. Parabolele sunt adevărate capodopere literare, care au fost așternute în scris din memorie, de urmași, în speță de către evangheliști.

La rândul lor, aceste parabole au dat naștere la o întreagă literatură de interpretări, și în cuprinsul ei s-a așezat și cultura română odată cu paginile din *Cartea românească de învățătură*^{*}. În această carte nu mai avem de-a face cu simple traduceri ale celor scrise de alții, ca în tipăriturile din 1581 și 1642, ci **pentru prima oară ele conțin o „rostire românească”** (spre a ne folosi din nou de sintagma creată de Constantin Noica) **despre textele evanghelice**.

Este drept că până acum nimeni nu s-a încumetat să ne spună cât și ce este „rostirea românească” și cât și ce este traducere la Mitropolitul Varlaam. Însuși Nicolae Cartoian și după el toți ceilalți eminente specialiști în istoria literaturii noastre vechi, până la Dan Horia Mazilu, și-au recunoscut neputința, în necunoștința izvoarelor, iar în ceea ce-l privește pe Pandele Olteanu, singurul care a descoperit și a putut face uz de un asemenea izvor, concluziile la care a ajuns se dovedesc a fi împotriva realității.

În prezent putem nu numai să afirmăm credința că Mitropolitul Varlaam este „întâiul nostru mare scriitor de limba românească”, așa cum l-a caracterizat Ioan Alexandru, ci o putem și demonstra, pas cu pas. Iar pasul înainte pe care ni-l permite acest al doilea text este unul dintre cele mai ferme.

^{*} Acum avem și pe a filosofului Andrei Pleșu: *Parabolele lui Iisus. Adevărul ca poveste*, București, Editura Humanitas, 2012. Este indicată o bogată bibliografie selectivă.

În primul rând, lectura paralelă a pericopei evanghelice în cele trei versiuni existente la data aceea: din cartea lui Coresi (care la rândul ei a îmbunătățit traducerea din 1560-1561), din *Cazania de la Govora* și din *Cartea românească de învățătură*, separă categoric pe primele două, rămase în timpul lor, de aceea „strălucitoare” a Mitropolitului Varlaam, purtată până la noi de ritmul și de suflul de viață imprimat de el cuvântului sfânt.

Cum aici este vorba de o mare pagină de literatură (așa cum va fi și viziunea *Judecății de apoi*, prezentă în predica din duminica următoare), dobândim o arvună la ceea ce avea să-i oblige chiar și pe cei mai „critici” istorici ai literaturii române să vadă în Mitropolitul Varlaam pe **primul nostru mare povestitor**, datorită modului în care sunt scrise hagiografiile din partea a doua (de fapt a treia) a *Cărții de învățătură*.

În privința paginilor care urmează, ale **tâlcului pericopelor evanghelice**, ele au fost poarta ferecată timp de un secol și jumătate, de când există *istoria literaturii române* ca ramură științifică (dacă socotim de la *Crestomație sau Analecte literare* a lui Timotei Cipariu, din 1858). Dar această poartă ni se deschide cu aceeași cheie: lectura în paralel cu cele trei cărți ce i-au stat pe masă și din care ne-a informat el însuși – dar fără trimitere bibliografică de tip modern! – că „a cules”.

Putem acum să vedem **cum a făcut-o** și ce-i rămâne numai lui. Iar cel ce se va supune acestui exercițiu de „literatură comparată” având acum la dispoziție o bună ediție a *Cazaniei de la Govora* și nu peste multă vreme și pe aceea a versiunii românești din *Comoara* lui Damaschin Studitul, se va convinge singur că ne aflăm în fața celui pe care un neam întreg l-a avut timp de două secole (iar temelia și rădăcina acestui neam, țărănimea, până la apocalipsul timpului nostru), drept dascăl și părinte sufletesc, ziditor al țării și frumuseții sale morale. Pe acela care, peste hotarele dintre fiii acestui neam, puse de vicisitudinile istoriei, i-a făcut să vorbească aceeași minunată limbă. Acestui neam despre care un geograf german avea să scrie în 1842: „*Poporul acesta, dacă va face unirea [se vorbea atunci peste tot de ceea ce avea să se petreacă în 1859!] e capabil să stea în fruntea culturii intelectuale a omenirii* (geistige Kultur der Menschheit). *Și ca să umple măsura, iată că și limba sună așa de frumos și e atât de bogată, încât s-ar potrivi și pentru cel mai cult neam al pământului*”⁶.

Nu fără deplină conștiință a ceea ce reușise să înfăptuiască mai înainte de a se duce „în casa cea de lut a moșilor săi” – adică în pământul românesc – Sfântul Ierarh Varlaam pune în gura lui Vasile Lupu caracterizarea memorabilă a

⁶ Citat după S. Mehedinți-Soveja, *Creștinismul românesc. Adaos la caracterizarea etnografică a poporului român*, București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1941, p. 212-213.

cărții sale drept „dar limbii românești” și-i îndemna pe cititori, tot cu cuvintele voivodale, „iar voi să o primiți **nu ca un lucru pământesc, ce ca un dar ceresc**”.

Patosul moral, încărcătura emoțională, investirea propriului suflet în fiecare cuvânt trimis spre cei cărora li se adresa, stabilind cu ei o legătură pe care nu o mai reușise, înaintea sa (dar folosind o limbă străină), decât Neagoe Basarab, iar în vremea sa cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin, urmați peste veacuri de Mihail Eminescu, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu și Tudor Arghezi, trasează hotarul net despărțitor și față de oratoria bizantină din cartea coresiană, și față de retorica savantă și abundentă a lui Damaschin Studitul, și de aceea nu mai puțin încărcată și distantă a lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki.

Acestora le lipsește tocmai ceea ce l-a caracterizat pe cel născut – după ultimele cercetări⁷ – în același ținut al Neamțului care ni l-a dat pe Ion Creangă.

Citită în sfârșit, și nu doar răsfoită, cartea vlădiciei Varlaam ne aduce în fața ochilor **un om** și ne amintește de modul cum definea Tudor Vianu geniul: „**Rangul suprem al genialității îl recunoaștem numai operelor a căror unitate provine din aceea a sufletului original care se manifestă prin ele. Prezența unui astfel de suflet leagă între ele aspectele variate și le constituie într-o adevărată unitate organică. Un suflet original știe să selecteze și să impună anumite valori și sub influența lui înfățișările haotice ale lumii se aleg și se grupează în unități expresive**”⁸.

Aceste cuvinte nu se potrivesc nici lui Damaschin Studitul și nici lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki. Dar ele sunt cel mai scurt drum spre esența personalității și creației Mitropolitului Varlaam, deoarece **el a pus într-adevăr în cartea sa un „suflet original” – sufletul neamului românesc întreg.**

Un geniu religios și o „expresie integrală a sufletului românesc” pentru vremea sa fusese și domnul Țării Românești Neagoe Basarab, în urmă cu aproape un secol și jumătate. Și el cunoscuse și vorbise în *Învățăturile către Theodosie* de miraculoasa mântuire a păcătosului rege Manase. Dar cauza supremă căreia i se închinase el fusese de alt ordin: **dănuirea neamului său într-o istorie care devenise mai mult decât primejdioasă.** Mitropolitul Moldovei își îndeplinea datoria de **domn peste sufletele de a căror mântuire avea să răspundă în fața lui Dumnezeu.**

Câți oare dintre „pescarii” și păstorii de oameni se vor putea duce la Judecata de apoi cu o izbândă egală cu a lui: **transformarea Evangheliei lui Hristos în stilul de viață al unui neam întreg?**

⁷ Arhimandrit Dionisie Udișteanu, *Popas la 300 de ani de la moartea mitropolitului Varlaam Moțoc*, Suceava, Editura Mușatinii, 2006.

⁸ Tudor Vianu, *Estetica*, ediția a treia, București, 1945, p. 321-322. Sublinierea îmi aparține.

Delimitând ceea ce-i aparține și-i conferă un loc inconfundabil în istoria elocvenței religioase ortodoxe din perioada postbizantină, nu înțelegem să trecem peste ceea ce rămâne mai departe, tot definitoriu, pentru geniul său: **capacitatea de a absorbi în substanța discursului propriu, tot ceea ce-i puteau oferi „tâlcovnicii”, cărora el însuși ni se prezintă cu smerenie doar ca „adunător” și tâlmăcitor.**

Și aici găsim aceeași perfectă îmbinare dintre ceea ce-i oferă alții și ceea ce ține să spună de la el.

Cuvântarea începe, după modelul lor, cu o introducere, urmată de tâlcuirea pericopei și de învățămintele ce se pot scoate din ea pentru viața celor cărora li se adresa. Aici, această introducere este puternic originală, chiar dacă tonul este preluat, odată cu ideea centrală, transcrisă *ad litteram* din *Omiliarul* coresiian: „Bun amu și dulce iaste Dumnezeu cătră toți și de oameni iubitoriu și îndelung răbdătoriu”.

Ideea îndelungii răbdări este introdusă chiar în titlul pus tâlcului, titlu care-l amintește pe cel dat de Kiril Trankvilion-Stavrovetki celei de a doua părți a predicii sale: *De milostea lui Dumnezeu, cum nu se osărăbește de cei păcătoși, ce singur iase întru timpinarea lor și rădică spre cinstea dintâiu.*

La Kiril Trankvilion-Stavrovetki introducerea este însă laconică: „Dumnezău fiind bogat întru milostie, carele nu va moarte păcătosului, ce pentru aceea au venit din ceriu pre pământ să-i cheame pre ei întru pocăanie și spre cinstea dentâi să-i rădice, cum și pre cest fiul curvariu, ce de el acmu Evanghelia mărturisește” (p. 172).

La Damaschin Studitul unde este „Cuvânt al 22” cu titlul *Cuvânt pe limba proastă la pilda fiului curvariu și spune acest cuvânt și pentru pocăință*, predica este consacrată în principal temei *deznădăjduirii de mila lui Dumnezeu*, care l-a pierdut și pe Iuda.

La Varlaam avem chiar de la primele cuvinte o descriere a comportamentelor criticabile la ai săi, cu o concretețe de inventar al racilelor morale autotone, care anticipează pe Antim Ivireanul, pe Rădulescu-Motru și pe Dimitrie Drăghicescu. Dar fără să ajungă la disperarea lui Emil Cioran. Dimpotrivă, îl mobilizează la luptă cu aceste racile, ca un doctor atotștiutor și de boli și de bolnav, și de doctoriile ce se cer administrate.

Putem circumscrie, deci, în aceste 16 rânduri, un fragment incontestabil original.

Ideea că cei doi feciori simbolizează pe drepti și pe păcătoși, iar tatăl lor pe Dumnezeu, o găsim și la Coresi și la Damaschin Studitul. La fel, descrierea păcatului, care întâi este dulce și apoi se dovedește amar. Dar există în cele

17 ½ pagini ale *Cuvântului 22* din *Comoara* lui Damaschin Studitul cinci pasaje, dintre care patru au fost în mod evident prelucrate, iar cel de la sfârșit preluat aproape cuvânt cu cuvânt:

„I. Așijderea și Evanghelia de astăzi ce chiamă pildă precum zice un om oarecare avea doi feciori. Dar care va să fie omul acesta? Dumnezeu cel mult milostiv și îndelung răbdătoriu, care iubește mântuirea omului, părintele tuturor oamenilor! Dar pe carii avea feciori, pre drepti și pre păcătoși. Ci feciorul cel mai mare sânt dreptii, de vreme ce dentru început Dumnezeu pre om drept și bun și blajin l-au făcut, iar celeai tânăr sânt păcătoșii, de vreme că după ce s-au scăpat omul de bună-tatea raiului au rămas păcătos și greșit înaintea lui Dumnezeu. Deci fiul cel mai tânăr au cerut partea lui de la tată-său. Și bine au făcut de au cerut, dar rău o au cheltuit, adecă au împărțit părintele lor avuția sa lor. Adecă în ce chip Dumnezeu lumea Lui toată și în făpturile Lui le-au împărțit și le-au dăruit la oameni. La drepti și la păcătoși, datu-le-au suflet ca să chivernisească cu cuvântul, să nu facă nimic fără de socoteală și fără de sfat. Datu-le-au stăpânirea lor de vreme ce de sine stăpânitori i-au zidit. Datu-le-au voia Lui pentru ca să-L iubească precum să cade, făcutu-i-au de sine volnici, ca să n-aibă vreo silă de cătră Dumnezeu. Datu-le-au și doao legi: legea cea firească cu care cunoaște fieștecă om den fire binele, Scriptura care au scris sf[i]nții den gura lui Dumnezeu ca să învețe de la dânsule și să facă voia lui Dumnezeu. Nimic Dumnezeu n-au lăsat întru lenevire și negândit mai-nainte / [f. 248^v] ci toate împărțite le-au dat la oameni, măcar împărății, măcar stăpânii, măcar domnii, toate Dumnezeu le-au dăruit la oameni precum mărturisește și Pavel Apostol de zice: «că nu iaste stăpânire fără numai de la Dumnezeu». Dar și aceste daruri mari, adecă prorociile, apostoliile, didascaliile, puterile, tămăduirile și câte lucruri sânt ale sf[i]nților, că și acestea împărțite le-au dat Dumnezeu, precum grăește iarăși Apostol Pavel, zicând: «Noi sântem trupul lui H[risto]s și părți den parte și pre cei ce au pus Dumnezeu în biserică. Întâiu apostoli, a doao prorocii, a treia didascalii, apoi puteri, după aceia daruri de tămăduiri, ajutorințe, chivernisiri, feliuri de bine». Și iar mai jos aceștia apostol arătând că toate darurile nu le-au dat Dumnezeu la un om, zicând: «nu toți apostoli, nu toți proroci, nu toți didascali, nu toți darurile tămăduirilor le au». Deci acesta iaste împărțirea care au făcut Dumnezeu la oameni. (f. 248-249^v)

II. Drept aceia au început feciorul cel mai tânăr să flămânzească, căci nimica bun nu i-au rămas, ci numai lucrurile păcatului și ale rușinării, acelea au mai rămas în sufletul său. Și de vreme ce era flămând, trebuia să meargă rob diavolului. Și s-au făcut rob boeriului păcatului. Și boeriul lumii diavolul să chiamă, precum grăește Domnul la Sfânta Evanghelie, de zice: «Acum boeriul lumii aceștia să va scoate afară». De vreme ce au pierdut părinteasca moștenire, s-au supus la boeriul lumii, după ce au lăsat pre Dumnezeu și raiul, după ce au răsipit bunătațile Lui, după ce au pierdut avuția darului lui Dumnezeu, după ce au căzut la mare sărăcie s-au dus de s-au făcut rob diavolului, boeriului orașului celui departe al păcatului. Și el l-au trimis la moșia lui ca să pască porcii, de vreme ce dracii așa cinstesc pre ceia ce-i cinstesc, așa iubesc pre ceia ce-i iubesc, acest felu de daruri dăruiesc celora ce le slujesc, că l-au trimis la țarinile lui ca să pască porcii.

Dar care sânt țarinile și carii sânt porcii? Țarinile dracului sânt muerile cele curve care fac roada diavolului, locurile cele ascunse unde să fac curviile și uciderile; vama nedireptății, locul jafurilor, lăcașul furilor, odihna și răsfățiciunea diavolului, acelea sânt țarinile lui. Deci, de vreme ce la niște țarini / ca acestea au trimis pre om diavolul, ce mai avea omul să facă, fără numai să curvească, să fure, să ucigă, să preacurvească, să facă strâmbătate, să facă lăcomie, să zavistuiască, și alte răutăți să facă. Acestea sânt pășunea porcilor, acest felu de porci păștea și iarăși poftia să-și sature pânțele den rădăcinile care mânca porcii și nu găsia. Această rădăcină la început are dulceță și pe urmă rămâne ca niște pae în gura omului, care rădăcină să chiamă feregă. (f. 249^v-250)

III. Știu cât poate pocăința, știu cât pot lacrimile, cum au mântuit pre Manasie împărat, cum au lungit viața Ezechiei, cum au miluit pre curva, cum au îndreptat pre vameșul. Știu că tot păcătosul aleargă cătră dânsul și i să iartă, știu blândețele părintelui mieu, fii-va milă de mine, de vreme ce mă pocăescu și nu mă va da muncii. De am și greșit, dar câți păcătoși s-au întorsu, câți greșiți s-au întorsu, câți răi s-au întorsu la cunoștință, câți răzvrățiți s-au întorsu la pocănie și pre toți i-au priimit. Ce minune iaste de mă va priimi și pe mine. Dumnezeu iaste și priimește pre păcătoși, ia să mă scol și ia să mă duc și eu. Drept aceia s-au sculat și s-au dus, că nu iaste cu cădere numai să poftim binele, ci să-l și facem. (f. 250^v-251)

IV. Manasi împăratul, feciorul Ezechiei, cu aceste lacrimi s-au mântuit. Ce de s-au mântuit acesta pen pocăința lui, ce dar mai zice că am curvit, am preacurvit, am vândut, am mărturisit minciuni, am jurat strâmbu, am făcut strâmbătate, am năpăstuit, toate păcatele le-am făcut, dar acum să nu mă poți mântui. De s-au mântuit Manasi, cutez a zice că și diavolul de să va pocăi să va mântui, precum grăește și Sfântul Atanasie Sinaitul. Care Manasi împăratul au împărățit 52 de ani și să închina la idoli noaptea și zioa și făcea lucruri dievolești. Pe copiii lui junghia pentru idoli, dar și oamenii de frică să închina la idoli. Ci oare câte mii de suflete socotiți să fie mersu în munca iadului den pricina lui? Dar iarăși cu atâtea răutăți ce au făcut, s-au spăsit. În ce chip? Haldeii venise de prăda Ierusalimul și l-au luat rob și l-au dus / la împăratul persilor. Și împăratul au poruncit de au făcut un bou de aramă și l-au băgat înlăuntru și l-au încuiat bine înlăuntru ca să nu fugă, până când va socoti să-l omoare. Iar Manasi daca au văzut nevoia, au căzut la rugăciune cătră Dumnezeu cu lacrimi den boul acel de aramă. Și l-au ascultat Dumnezeu și au trimis ingeri de au spart boul acela și pe dânsul l-au scos și l-au dus nevătămat până la Ierusalim. Și acolo s-au pocăit și plângând pentru păcatele sale s-au mântuit.

Spune-mi dar, o oame nepocăite, ce bine au făcut Manasi de l-au auzit Dumnezeu și pe urmă s-au mântuit, carele au pierdut atâtea suflete, carele au trimis atâtea oameni în muncă? Nici un bine n-au făcut, numai pentru căci s-au pocăit și au zis că au greșit, i s-au ertat păcatele lui.” (f. 255-255^v)

Din multele exemple etalate de erudiția lui Damaschin Studitul pe multe pagini este reținut numai acesta, al regelui Manasse, pe care-l găsim și la Neagoe Basarab. Iar sfârșitul este – cum spuneam – de-a dreptul transcris:

„V. Așa scriu cărțile biserecii noastre, blagosloviți creștini, pentru pocăință. Pentru aceia și noi trebuie să ne pocăim. Să [cu sensul *dacă*] cădem, să ne ispovedim. Că Dumnezeu iaste iubitoriu de oameni, Domnul Hristos iaste milostiv, priimește pre păcătoși, mântuește pre cei răi, iartă tot păcatul, iartă toată fărădelegea. Nu iaste niciun păcat ca să biruiască milostivirea lui Dumnezeu, toate au ertăciune. Ci numai să nu cădem la dăznădejduire, să zicem că nu putem să ne spăsim. Nici iarăși să zicem: ia să facem păcate și pe urmă ne vom pocăi. Acum la tinerețele noastre să greșim și la bătrânețe ne vom pocăi. Căci nu știm ceasul morții noastre, nu știm când va veni asupra noastră moartea ca un leu sălbatec. Câți au murit fără de veste, câți ș-au dat sufletul nefiind gata, câți vorovind și grăind au adormit? Pentru aceia avem datorie în toate zilele să fim gata, în tot ceasul să ne pocăim, pentru ca să dobândim împărăția ceriurilor.

Care noi toți să o câștigăm cu darul și cu iubirea de oameni ai Domnului nostru Iisus Hristos căruia să cuvine mărirea, cinstea și închinăciunea, denpreună cu cel fără de început al Său Părinte și cu Prea Sfântul și bunul și de viață făcătorul său Duh. Acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.” (f. 258)

Și la Coresi găsim amintită frumusețea dintâi a omului, din care a căzut prin păcat. Asemănarea păcătoșilor cu porcii este luată cu siguranță și de aici: „Și toți amu, câți se vor întina întinării și cu păcatele cealea realele îndulcescu-se și se veselesc, porci se chiamă” (ed. Pușcariu-Procopovici, p. 27).

Ceea ce lipsește însă și din Coresi, cum nu găsim nici la Damaschin Studitul, este **tehnica oratorică prin care se ține legătura directă între cel ce predică învățătura și cei în sufletul cărora o sădește**. După ce, folosindu-se de izvoare, le înfățișează înțelesurile pildei până la hotărârea luată de fiul cel rătăcit de a se întoarce acasă, autorul român îi face atenți la ceea ce urmează prin cuvintele: „Auziți acum, fraților, întoarcerea fiului celui curvariu. Auziți cum să sfătui însuși etc.” (p. 16). Toată această parte, de adresare directă unor ascultători anume, nu este luată și nici imitată, ci izvorăște din sine.

Ultima parte, în care se adresează direct păcătosului ce trebuie să plece acasă cu învățătura acelei zile: „Deci ce te părăsești, păcătoase? Ce te lenești?...”, este marcată de personalitatea și de arta lui, chiar dacă pune la contribuție cele două împrumuturi de la Damaschin Studitul: cel despre regele Manase și cel din final. Dar **modalitatea** de a transmite mesajul însuși păcătosului, care este îndemnul la pocăința ce-l întărește pe om în legătura lui cu Dumnezeu și-i redă darurile de la început, precum și credința că ea este posibilă oricât de jos s-ar fi coborât păcătosul, n-o găsim atât de percutant exprimată la ceilalți.

Este și nota profund ortodoxă a discursului său, fiindcă ideea posibilității ridicării ființei umane celei mai căzute până pe treapta supremă a perfecțiunii, *indumnezeirea* (θεοσις) este nota cea mai caracteristică a gândirii ortodoxe.

Pentru Mitropolitul Varlaam era însă destul ca prin spusele sale să-și păstreze

neamul în condiția de **oameni**, ferindu-i de a deveni semenii porcilor ce nu pot privi spre cer.

Această neputință a porcilor, ca animale, aplicată însă la om, n-o găsim decât la Kiril Trankvilion-Stavrovețki. Cuvântarea sa (15 pagini și jumătate în original și paginile 173-189 în ediția citată a *Cazaniei de la Govora*, dar cu reproducerea singurelor două ilustrații din ea) este plină ochi de ceea ce ține să adune într-însa, ca și confratele grec. Dar tocmai această încărcare le pune în dificultate de a obține efectul produs de rostirea concentrată a mitropolitului român.

Și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki, ca și la Damaschin Studitul, ceea ce bate la ochi este **arta oratorică bine învățată și bine folosită**, de care amintea și Nichifor Teotoke în prefața la întâia sa carte de predici din 1766. *Adică tocmai ceea ce nu lasă să se vadă Mitropolitul Varlaam, totul părând la el a fi o vorbă bătrânească de la suflet la suflet, care izvorăște cu firescul râurilor de munte ale Moldovei sale*. Dar tocmai această simplitate, numai aparentă, este suprema reușită a propriei arte.

Regăsim în „Partea întâi” din textul ucrainean tradus la Govora (vezi ed. cit., p. 173-174), în totalitate, ideea că tatăl este Dumnezeu și cei doi fii simbolizează cele două „cinuri” de oameni, dreptii și păcătoșii. Ea fiind proprie exegezei clasice a Sfinților Părinți.

Pe autorul român l-a încântat desigur „actualizarea”, dovadă că a trecut-o în paginile sale:

„Ce și acum, mulți feciori sânt tineri și neînțelepți, carii pentru păcatu depărtează-se de Dumnezeu și lăcuiesc curveaște cu lucrul și cu cugetul împreună-se cu dimonii și iarăș cu făcătoarea de preacurvie a Vavilonului, cu trufia și cu dezmiardăciunea și cu înșălăciunea cestui veac. Cu dinsa acum mulți fac preacurvie, împărații pământului și neguțătorii.

[...] Iară oamenii carii lucrează păcatului iute foamete rabdă, nu foame de pită, nice seate de apă, ce foame de cuvântul lui Dumnezeu și de știința Sfinției Sale. Că, unde frica lui Dumnezeu nu iaste, acii mare foamete iaste de lucruri bune, unde nu să seacă spicul curăției, ca al grâului, acii-i foamete mare de viața de vecie și de bucuria ceriului.” (ed. Gherman, p. 177)

Și acestea:

„Cetățeanul acela [la care s-a dus fiul flămând – n.n.] iaste mai-marele dracilor, căruia s-au lipit feciorul curvariu și acela-l trimise la satele sale să pască porcii.

Aceasta se zice spre multe și tot fealiul de păcate aduseră pre dracii, să facă toate realele, curvii, ucideri, furțișag, farmeci și alte păcate; că întru sate ca acestea lăcuiesc dracii și mai marele lor, acolo trimise pre feciorul curvariu să pască porcii.

Iară porcii se chiamă gândurile ceale de păcate, că toți iubitorii de păcate porci pasc cu mintea și cu năravul vrerei sale, scurmă pământul și de iubirea păcatelor

sale foamete rabdă, nu pot să se sature de păcate și nime nu-i dă lui sațiu. Că așa iaste omul carele e iubitoriu de păcate, nu-i iaste lui destul de un păcat, ce spre toate zilele adauge păcate noao cugetului său, zmulgând săcara a lui, plecându-se în jos cu mintea, tot gândul său întorc spre păcat; pentru aceasta de nicăiri nice într-un chip nu pot căuta spre înălțimea ceriului. **Unii ca aceia s-au închipuit porcilor, că porcii niciodată nu caută spre soare**; iară unde e viață porcească, acii Duhul Sfânt nu lăcuiește.” (p. 178)

Și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki apare ideea că păcatul este dulce dar apoi se dovedește amar. Este ilustrată cu o *plantă* anume, după ce ni se spune că dracii „il dezbracă și golu-l lasă, spre rușine de vecie să fie batjocurit de îngerii lui Dumnezeu și cu rădăcină, hrană porcească-l hrănesc”. (p. 178-179)

În *Cazania de la Govora* găsim această explicație: „Însă să știm ce e aceste rădăcini: cătenel vom arăta, că nu iaste prost [simplu – n.n.] rădăcini, ce să cheamă în Evanghelie rojeț, rumănește-i zice săcărea. Ce acest rojeț iaste iarbă și întâi la gustare se arată cum ar fi dulce, iară mai apoi e iute și cu strepezeală iaste și amar. Așa e și păcatul, întâiu se arată cum ar fi dulce, iară mai apoi foarte amar. (p. 179) Aceasta acum mult pat feciori tineri și curvari, toți păcătoșii oameni afară de mintea sa îmblă, că cu voia sa s-au dat diavolului pentru păcat și sânt robii lui...” (ibidem)

În „Partea a doua” *De milostea lui Dumnezeu...* găsim chiar la început textul prelucrat de Varlaam:

„Însuș grăiaște Domnul (la Mathei 15, la Luca 18), că multă bucurie iaste în ceriu îngerilor de un păcătos carele se pocăiaște. Iară să iaste atâta bucurie de unul, iară tu numai ce-ț cugetă și gândește, când vor veni mulți, ce bucurie vor face lui Dumnezeu, Părintelui său și îngerilor Lui. Cu adevărat că se bucură Dumnezeu de pocăniia păcătoșilor, iară diavolii plâng! Că, numai atâta ce cugetă păcătosul să se scoale de cădearea păcatului său și să se întoarcă spre pocănie, atunce aciași se dă ajutoriu de la Dumnezeu ca și acestui fiu curvariu.” (p. 180-181)

Ideea care la Varlaam este formulată în câteva rânduri împrumutate de la Damaschin Studitul, cum că nu trebuie să contăm pe mila lui Dumnezeu înmulțind păcatele și amânând pentru mai târziu pocăința, este dezvoltată de Trankvilion în ultima parte, intitulată: *Învățătură de ceștea ce de bună voe să depărtează de preacuratele taine, cum să facă numai păcate, și nădăjduind pre milostea lui Dumnezeu fără temere greșesc, și pocănia și până mâine demenează și până la bătrânețe o delungă*.

La Kiril Trankvilion-Stavrovețki, Manase este citat numai în câteva rânduri și nu ca exemplu de putere a pocăinții, ci pentru a-i descuraja pe cei ce fac din cazul lui un motiv de a se liniști în păcat.

În discursul său viclean, diavolul este arătat ca amintind de Manase:

„Greșaste! După aceasta te va priimi când te veri căi, cum au priimit pre David și pre Manasia, și cum au priimit pre tâlhariul și pre muiarea curvă și pre fiul curvariu”. Și așa te vinează, om deșert, cu înșelăciune, ca pre o pasăre pre clei! Iară tu, nesocotite, te pleci pre svatul lui, curând alergi către păcat, iutele ucigătoriu, carele ucide sufletul și trupul tău cu moartea de vecie! (p. 187)

Fără să-și dea seama, predicatorul ucrainean transforma astfel toată parabola Mântuitorului într-un discurs al ispitorului!

Din Coresi, orice referință la regele Manase lipsește.

Am insistat atât de mult asupra acestui al doilea text varlaamic fiindcă el **ne oferă și mai clar demonstrația faptului că și aici, ca și în primul, nu avem de-a face cu o traducere mecanică, ci cu rezultatul unui proces autentic de creație**, în care efortul de selecție și integrare a împrumuturilor este subordonat scopului final: **realizarea unui discurs cu mare impact în sufletul și mintea ascultătorilor, prin care mesajul din parabolă să ducă la zidirea sufletească a celor cărora le era adresat.**

III. În cea de a treia duminică nu mai este vorba de parabole, ci de pericopa în care Mântuitorul descrie evenimentul cel mai important, după nașterea, învierea și înălțarea Sa la cer: **a doua venire și Judecata de apoi.**

Între Părinții Bisericii, mai ales Sfântul Efrem Sirul a lăsat cele mai cutremurătoare texte, în care își imaginează cum va fi această reîntâlnire la scaunul Judecății de apoi cu Cel în fața căruia va trebui să dăm seamă de cum am urmat sau n-am urmat învățaturii Sale.

Criteriul suprem după care vom fi judecați, așa cum ne învață și un mare duhovnic al zilelor noastre, părintele **Arsenie Papacioc**, va fi atunci nu cât am postit sau ce porunci ale decalogului am respectat sau am călcat, ci **care a fost comportamentul față de semenii noștri.**

Supremul Judecător se identifică pe sine cu fiecare dintre aceștia, demonstrându-ne astfel în modul cel mai clar în ce a constatat esența învățaturii Sale.

Nu încapă îndoială că a încerca să dai o tâlcuire acestui text evanghelic este una dintre probele cele mai grele cu care se confruntă orice talmăcitor. O dovadă se află chiar în faptul că *Damaschin Studitul s-a mărginit să traducă în limba comună textul cel mai celebru și cu cea mai mare circulație, atribuit sau aparținând Sfântului Ipolit, papa Romei.*

La Coresi găsim pe cel din *Omiliarul patriarhal*, unde nu sunt indicați autorii fiecărui text, ci ar trebui să fie identificați, întrucât este vorba nu de opera unui autor anume, ci de rezultatul selecției din întreaga literatură omiletică

bizantină, selecție atribuită – cum s-a văzut – la patru patriarhi diferiți. Dar a face aceste identificări nu este scopul lucrării de față. E de ajuns, în ceea ce ne privește, să constatăm că *de data asta nu găsim nicio corespondență, nicio idee, nicio formulare care să fi trecut din cartea lui Coresi la Mitropolitul Varlaam.*

Explicația ar putea fi că în tot ce citea aici în *Omiliarul bizantin*, nu găsea nimic din care să poată scoate o învățătură **pentru viață**, ci doar aceeași retorică apocaliptică ce speculează situația limită. Am zice, în termenii de azi, „senzaționalul”.

Ceea ce covârșește și la Sfântul Efrem Sirul și la Ipolit, și în textele pe care le-a avut la dispoziție Mitropolitul Varlaam este viziunea înfricoșătoare pentru păcătoși, dar îndemnătoare la virtute pentru cei ce aspiră să devină cetățeni ai împărăției cerului. În această desfășurare finală, un loc important îl deține apariția lui Antichrist. În textul lui Ipolit ne întâmpină o viziune ce anticipează pe a filmelor de groază din zilele noastre.

La Kiril Trankvilion-Stavrovețki introducerea este foarte scurtă: „Grăiaște fericitul Pavel că tuturor noao ni se cade a ne arăta înaintea judecăției lui Hristos, ca să primim toți fiecineș ce cu trupul au lucrat: cea ce au făcut rău – muncă, iară dreptii – bucurie într-o împărăția ceriului, cum de acestea acmu propoveduiaște Evangheliia”. (p. 190) Avem după aceea pericopa, după care partea I se intitulează: *De sfrășenia ceștii lumi și de a doa venire a lui Hristos la judecată* (p. 190-196), iar a doua *De adunarea a toate năroadele la judecata lui Dumnezeu și de răspunderea Judecătorului spre păcătoș și de chemarea dreptilor într-o împărăția ceriului.* (p. 196-204)

Există și o *Învățătura a doao în dumineca lăsatei de carne: de muncile matcei focului și de viața de vecie* (p. 205-213), care are la rândul ei o *Parte a doa. Iară acelaș cuvânt de fericita viață a veacului ce va să fie și de plata sfinților.* (p. 213-222)

Cu totul sunt 57 de pagini în versiunea românească tipărită la Govora, fără cele trei și jumătate ale pericopei (31 și 10 rânduri fără pericopă în ediția Gherman). În cartea rusească de pe care s-a tradus, pericopa ocupă o pagină și 8 rânduri, iar restul paginii împreună cu încă 31 care urmează sunt acoperite de cele două cuvântări, fiecare în câte două părți.

Copleșitoare este și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki viziunea făcută să înfricoșeze. Este pomenit **Antihrist ca apariție hotărâtă înainte de venirea a doua a Mântuitorului.** Această viziune apocaliptică este dublată de descrierea răsplătii celor drepti și de imaginea a ceea ce va urma Judecății de apoi când „pământul se va lumina cu frâmseate de flori cu bună mirizmă și, adecă, de acii nu vor mai fi pre el fieri iuți și șarpi veninoș, puteri drăcești și ispitori, înșelători draci, că pre toți aceștia gheena-i va înghiți, ce numai atâta pământul însuși, ca raiul lui Dumnezeu va fi”. (p. 194-195)

Dar partea covârșitoare rămâne cealaltă, și terminând lectura și revenind la cele scrise de Mitropolitul Varlaam al nostru, parcă te deștepți dintr-un coșmar (chiar și când este vorba de viziunea paradisiacă) și reintri în echilibrul unei stări de normalitate. Totodată, capeți certitudinea că cele numai **două pagini și jumătate** cât ocupă textul intitulat *Înțelesul Evangheliei aceștia acesta iaste* aparțin cu siguranță tâlcuitorului român, într-atât sânt de străine, ca atmosferă și ca mentalitate, de scrisul tuturor celorlalți.

Fără îndoială, mitropolitul moldovean citise pe Ipolit în versiunea lui Damaschin Studitul, fiindcă toată prima parte sau „primul înțeles” pe care-l dă pildei este un rezumat al primei părți din scrierea acestuia despre profețiile ce s-au împlinit și ne dau certitudinea că și aceasta, despre Judecata de apoi, are să se îplinească. **Dar în tot tonul său găsim înțeleapta cumpănă ce definește sufletul care organizează** – potrivit definiției lui Tudor Vianu – **acest material!** Iar la sfârșit, ca supremă autentificare a celor spuse ascultătorilor, și pentru care se folosise de scrierea lui Ipolit, este citat **Crezul** (cu slavonismul *veria*). Nimic despre Antihrist!

Este cât se poate de semnificativ faptul că în loc să-și slobozească imaginația în descrierea pe multe pagini a celor ce vor fi la sfârșitul lumii, păstorul Moldovei ține să scoată o învățătură pentru ceea ce deocamdată era încă viața alor săi pe pământ, cu nevoile ei.

În consecință, el profită de ocazie că vorbea despre judecata de pe urmă, spre a crea o adevărată teorie despre justiția pământească ce trebuie să reflecte pe aceea divină.

Accentul trece astfel pe învățătura proprie despre **cele trei judecăți ale lui Dumnezeu**, prin care-i avertiza pe judecătorii cei strâmbi (de care de bună seamă nu ducea lipsă nici Moldova în vremea sa) că Dumnezeu îi va judeca întâi pe „ispravnicii lumii aceștia”. Idee ce nu se afla în pericopa evanghelică și nu le trecuse prin minte niciunui dintre cei trei.

Este o adevărată îndrăzneală a teologului român să completeze astfel spusele Mântuitorului. Dar dacă ceilalți și-au luat libertatea de a spori la dimensiuni înfricoșătoare reprezentarea Judecății din urmă, atât de sobră în cuvintele Mântuitorului dar atât de precisă în exigența supremă care avea să constituie criteriul Judecății, de ce nu ar fi avut dreptul mitropolitul să-și avertizeze conaționalii puși judecători, că vor fi chemați să dea socoteală în fața Dreptului Judecător, care le-a dat această putere cu obligația de a judeca precum ar judeca El însuși!?

„El sângr” are înțelesul de **el însuși**. În limba noastră veche slavonismul **самъ**, care are și înțelesul de **singur** dar și **însuși**, a fost luat cu primul înțeles.

Ideea continuă să fie trasă ca un fir roșu în cele ce spune mai departe, fiind întărită cu invocarea „Împăratului Ioasaf” care le cerea judecătorilor cele relatate de Mitropolitul Varlaam. Din păcate folosirea tipografică a literelor **ДЖА** **W** **K** **I** **N** creează o greutate în transcriere pe înțeles. Doamna Stela Toma a optat pentru **dă-i**, dar oricum, ceea ce se spune mai departe este clar:

Acolo unde oamenii cred că pot evita ori pot strâmba judecata, Dumnezeu intervine personal spre a face să triumfe dreptatea, fără a aștepta sfârșitul lumii și Judecata de apoi. Găsim această idee și în Coresi (vezi mai departe p. 479), dar ea este convingerea definitivă pentru mentalitatea poporului român, care crede cu tărie în *puterea* dreptății lui Dumnezeu ce se exercită neconținut în lume și face parte din însăși legea ei. Nu o găsim dezvoltată de niciunul dintre cei folosiți ca izvor. Este a doua idee proprie, pentru care ne aduce ca exemplu păntania fiilor lui Ilie preotul și a lui Avesalom. Ambele reținuseră și atenția lui Neagoe Basarab, fiind extrase textele respective din Vechiul Testament și date spre lectură edificatoare fiului Theodosie.

Această frică de judecata lui Dumnezeu ce urmărește, aici și acum și la fiecare pas, faptele noastre, o propovăduiește Mitropolitul Varlaam. Fiindcă este convins, ca tot neamul său, că „omul cu frica lui Dumnezeu” este cel în care te poți încrede.

În sfârșit, a **treia judecată** este cea de la sfârșitul lumii, singura despre care vorbea pericopa evanghelică. Modul în care Mitropolitul Varlaam reușește să descrie în numai o pagină cele ce se vor petrece la Judecata de apoi și ce-i așteaptă pe cei răsplătiți și pe cei osândiți, *fără a lăsa la o parte nimic din ceea ce altora le trebuise mult mai multe pagini spre a reuși*, este una din cele mai categorice dovezi ale artei sale exercitate pe izvoare.

Dar el o face lipsit de intenția de a produce groază, ci urmărind să facă să răsară și să prindă rădăcini în auditori hotărârea de a-i urma îndemnul final: **să se străduiască a câștiga împărăția cerurilor printr-o viață frumoasă dusă aici pe pământ, datorită ajutorului dumnezeiesc și învățaturii Evangheliei.**

Încheie cu o adevărată „nadă”, care ne dă o idee de ce înseamnă „mreața cuvântului”, pusă ca titlu unei cărți de predici de unul dintre cei mai îndemnați mântuitori ai ei în Biserica noastră de azi, Înaltpreasfințitul Casian, Arhiepiscopul Dunării de Jos: pentru noi este mult mai ușor să ne câștigăm la Judecata de Apoi împărăția cerurilor și rânduirea în turma oilor, nu a caprelor, întrucât dacă pentru aceasta unii și-au dat viața, pentru noi este de ajuns să facem acel bine cerut de Mântuitorul față de semenii noștri. Dar – strecoară predicatorul o dojană menită să rămână și ea în memorie – „iară noi acmu o fărâma de pâine sau un ban ne scumpim a da”.

IV. A patra și ultima duminică dinaintea Postului Mare îi prilejuiește Mitropolitului Varlaam o primă culme atinsă în arta cuvântului. El se așează astfel temeinic la începutul șirului de străluciți oratori de care limba și cultura română nu vor duce lipsă în secolele care vor urma.

În numai 3 pagini din ediția de față (completate și în predica din „Duminica a patra din post”) avem cea dintâi apologie a postului ieșită din pana unui român și ea este guvernată de același echilibru și bun simț care a prezidat toată viața sufletească a poporului nostru. După aproape patru secole, știința modernă n-a adăugat nimic esențial la modul în care este înfățișat postul de ierarhul român: ca un mijloc de a întări pe om atât trupește, sporindu-i și șansele unei vieți îndelungate, cât și moral și spiritual, culmea atingând-o desigur acei mari postitori care dobândesc pe această cale puterea prevederii și harul taumaturgic, dar care ies din competența științei moderne.

Nu numai ca practică legată de credința religioasă, ci și ca învățătură pentru viața de aici este deci propovăduit și postul de autorul *Cărții românești de învățătură*, preocupat o dată mai mult să facă din religia pe care o slujește pârghia de înălțare morală și spirituală a neamului românesc, după ce voievozii din amândouă țările făcuseră din ea forța morală a oștilor și citadela ființei naționale.

Avem și prima respingere explicită a partizanilor Reformei luterane și calvine. În termeni lipsiți de violență, dar pentru asta nu mai puțin tranșanți, ei sunt înfățișați ascultătorilor ca unii ce vor să intre în împărăția cerului fără nici un efort, pe degeaba.

Învățătura despre iertarea păcatelor ne arată modul ingenios în care mitropolitul calculează conturile noastre cu Dumnezeu în materie de iertare a păcatelor. El explică marea diferență dintre iertarea ce ne-o dă nouă Dumnezeu în schimbul iertării ce ne-o cere față de aproapele: pentru iertarea aproapelui, Dumnezeu ne dă **în dar** iertarea Sa. Pe când noi cu iertarea aproapelui „luăm de la Dumnezeu iertăciune”, deci avem un folos. Iar dacă pentru „strâmbătățile” ce le săvârșim împotriva lui Dumnezeu însuși El, deși este Dumnezeu, ne iartă, aceasta are un preț infinit mai mare (o mie de zloți!) decât ceea ce facem noi când iertăm pe semenii noștri, oameni ca și noi!

Cât privește finalul, care pregătește și însuflețește pe acești auditori pentru întâmpinarea postului ce începea de-a doua zi, el ne demonstrează că darul întâiului nostru mare orator de limbă românească nu s-a risipit în lipsa tahigrafilor din Bizanțul Sfântului Ioan Gură de Aur, sau al stenografilor epocii moderne, cărora le datorăm imensa operă vorbită a unui Nicolae Iorga! El a fost

salvat de scriitor. Iar acesta, la rândul său, de cartea somptuoasă pe care i-a tipărit-o domnul țării în 1643, asigurându-i astfel cel mai mare impact asupra sufletului neamului său, până la Mihail Eminescu.

Pe orator, istoriografia noastră literară n-a cutezat să-l proclame cu voce tare până acum. S-a mărginit să-l elogieze pe traducătorul de vieți ale sfinților. Încercând să o facă învățatul maghiar Ladislav Gáldi⁹, a fost deservit de faptul că a citat, de fiecare dată, ceea ce Pandele Olteanu avea să demonstreze că nu-i aparține autorului român, ci este tradus din Damaschin Studitul! Singura contribuție reală și cu adevărat remarcabilă o datorăm doamnei Paraschiva-Lucia Rădulescu și datează doar de două decenii: *Valori expresive ale limbii literare românești în Cazania lui Varlaam și perenitatea importanței sale omiletice*, apărută în „Studii Teologice”, seria a II-a, anul XLIII, nr. 5-6, septembrie-decembrie 1991, p. 110-138.

Cititorul din zilele noastre va fi însă uimit să constate cât de perfect i se aplică textului Mitropolitului Varlaam de acum 369 de ani, cele scrise despre Nicolae Iorga de către unul dintre actualii noștri înalți ierarhi, Înaltpreasfințitul Arhiepiscop Calinic al Argeșului și Muscelului:

„Stilul lui Nicolae Iorga, consecință a cultivării formelor noastre specifice de cultură, continuă să ne atragă în felul în care îi atrăsese și pe contemporanii savantului. Negreșit, există și sub acest raport mai multe grade calitative. Însă din lecția unui stil putem reține un lucru: cuvântul *rostit* poate să devină oricând „text” și să se alăture textelor propriu-zise ale unei opere.

Contemporanii i-au reproșat lui Iorga că îi plăcea să vorbească excesiv. Spre deosebire de ei – ne referim la cei sceptici – noi trebuie să îi fim recunoscători. *El a intuit, înainte de gânditorii care aveau să gloseze pe marginea limbii noastre, că limba română este o limbă a vieții, a rostirii, că este înainte de toate o persoană, ființă, și abia apoi «text».*”¹⁰

Cuvintele regelui David despre cum înțelegea să postească sunt aceleași în Coresi și aici. Dar autorul *Cărții cu învățătură* le sporește cu pâinea mâncată „ca de cenușe”. În rest, sunt alte exemple de postiri la unul și la celălalt.

Vedem de aici ușurința cu care poate face singur apel la Scriptură pentru a-și lua exemplele socotite mai convingătoare decât cele pe care le găsea în izvoarele

⁹ În articolul *Începuturile prozei ritmice românești* din „Limba română”, X, 1961, nr. 5, p. 462-473 (despre Varlaam la p. 466-473).

¹⁰ Calinic Episcopul, *Fereastră lui Iorga*, Editura Episcopiei Argeșului și Muscelului, Curtea de Argeș, 2007, p. 78-79. Această inspirată reunire între copertile uneia dintre cele mai substanțiale cărți din vasta bibliografie consacrată lui Nicolae Iorga, i-a revenit părintelui Daniel Gligore, care a avut și buna idee de a așeza acest citat pe coperta a patra, oferindu-le astfel și exegeților cărții Sfântului Mitropolit Varlaam o „ferastră”, pe care se poate vedea cel mai bine în ce a constatat geniul acestui precursor al uriașului din secolul XX.

sale. Pentru aceasta el se referă aici și la cuvintele ce vor fi spuse de Mântuitorul, în legătură cu postul, atunci când va vindeca pe slăbănogul din Capernaum.

Comparat cu textul din Coresi, care-i aparține desigur unuia dintre marii Părinți ai Bisericii, cel din cartea vlădiciei Varlaam nu se arată mai prejos, deși acolo sunt 9 pagini și jumătate, iar aici de trei ori mai puțin!

La Damaschin Studitul, unde este cuvântul 24 și are 13 pagini, primele 7 sunt dedicate „izgonirii lui Adam din rai”, care este denumirea Duminicii, deși nu este pericopa ei. Acesteia din urmă îi sunt rezervate celelalte șase: despre iertarea greșelilor aproapelui. Dintre acestea, trei sunt însă ocupate în întregime de istorisirea despre Sfântul Ioan Milostivul, spre a ilustra puterea milosteniei (cuvântul însuși are titlul *Cuvânt la izgonirea lui Adam den raiu care cuprinde și pentru milostenie*). După care vine încheierea de aproape o pagină, tot despre milostenie.

În felul acesta, pentru tâlcuirea pericopei evanghelice n-au mai rămas decât 2½ pagini, cât și la Varlaam. Ele sunt în sfârșit dedicate postului, care trebuie dus cu seriozitate, fără parada fariseilor, care-și schimonoseau fața să-i cinstească oamenii. Nimic din toate cele 13 pagini nu-i puteau fi și nu i-au fost de trebuință autorului *Cărții de învățătură*. **Dar ne sunt de folos nouă, spre a-i constata superioritatea, de data asta categorică, dacă luăm în calcul cum a reușit fiecare să comunice și să convingă ce este de fapt postul, și de ce trebuie ținut.**

La aceeași duminică, în cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, după o introducere de 7 rânduri din cele „spuse de Duhul Sfânt cu rosturile apostolilor” și după pericopă, urmează cele două părți. Prima este intitulată: *De blânzie și cum sintem datori a nu ne mânia pe frați, ce pre dracul, iutele învrăjbitoriu*, iar a doua *De post și de milostenie. Cum suntem datori a face nu de mărie deșartă, ce pentru împărăția cerului*. Cu totul sunt 11 pagini în ediția recentă a *Cazaniei de la Govora* (p. 222-233). În original sunt tot 11, din nou de aleasă retorică, dovedind cultura lui și impresionând cu arta mânăuirii cuvântului. Dar nimic nu a mai trecut la Varlaam (chiar exemplele de postitori sunt altele).

A citi și aceste pagini, în paralel cu cele scrise de autorul *Cărții românești de învățătură*, este însă un exercițiu necesar, spre a înlătura, odată pentru totdeauna, ideea că această carte este doar „o traducere”.

V. Prima duminică a Sfântului Post celui Mare, numită și a Ortodoxiei, lipsind în tipăritura lui Coresi, n-a fost editată în original nici de Vasile Grecu. Ea rămâne accesibilă la noi pentru *Omiliarul patriarhal* doar în manuscrisul grec 500 de la B.A.R., p. 88-120 (numerotarea mecanică se face și pe verso și pe recto), în versiunea slavonă din manuscrisul 148 B.A.R. f. 75^r-82^r, și în tipăritura lui Petru Movilă din 1637, care conține versiunea ucraineană publicată prima oară la Evie, în 1616, realizată însă pe baza celei slavone de la Krilos, din 1606.

În manuscrisul 209 al Bibliotecii Sinodale se află la f. 36-48.

Ea are deci o întindere considerabilă.

În manuscrisul grec 500 B.A.R., în titlul primului cuvânt, scris cândva cu roșu dar acum complet decolorat și complet ilizibil (ceea ce s-a întâmplat și cu multe alte titluri, dar nu în același grad, dovadă că au putut fi citite de Litzica în urmă cu un secol), nu se poate identifica niciun nume de autor.

C. Litzica nota: „Titlu șters. Este o homilie a lui Ioan din Chalkedon la *Duminica vameșului*” fără a ne explica în ce fel a ajuns la această atribuire care mai apare o dată în catalogul său, la *Duminica Tomei*, de data aceasta cu semnul întrebării și tot fără o motivare.

Lucrurile au fost lămurite în 1939 de Vasile Grecu care în *Izvorul bizantin al Cărții de învățătură a Diaconului Coresi* scria (p. 6-7):

„Titlul, la p. 3, fiind scris cu un chinovar gălbuiu prost, s-a șters de vreme și lumină. S-a păstrat însă o foaie din tabla de materii și aici, noroc că numai primul rând care se poate completa, a fost scris cu acel chinovar rău, iar restul titlului din prima omilie a fost scris cu cerneală, așa că întreg titlul se poate citi astfel: Τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Ἰωάννου τοῦ Χαλκιδῶν ὁμιλία εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ εὐαγγελίου τῇ Κυριακῇ τοῦ τελώνου καὶ τοῦ φαρισαίου, adică: «Omilia prea sfințitului arhiepiscop al Constantinopolului, noua Romă, și patriarh ecumenic domnul Ioan τοῦ Χαλκιδῶν la pericopa Evangheliei din duminica vameșului și a fariseului».

Omiliile următoare până la duminica stâlpărilor sunt arătate ca Τοῦ αὐτοῦ, adică «A aceluiași», având deci pe același autor ca și prima. «Omilia din duminica stâlpărilor», ca și cea următoare din duminica Paștelor sunt însă arătate ca fiind ale lui Ioan Hrisostom. În titlul omiliilor următoare nu se arată autorul, de aceea Litzica în catalogul său p. 280 stă la îndoială cui să le atribue. În deobște s-a crezut că de aici încolo toate omiliile fără indicarea autorului sunt ale lui Ioan Hrisostom și Biblioteca Academiei Române îl înregistrează ca un codice hrisostomic. Este însă greșit, căci s-a trecut cu vederea că în tabla de materii la omilia din duminica întâia de după Paște se indică: Ὁμιλία ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην ἀγίου εὐαγγελίου Ἰωάννου τοῦ Χαλκιδῶν ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ adică «Învățătură din sfânta evanghelie după Ioan a lui Ioan τοῦ Χαλκιδῶν citindu-se în duminica Tomei»; iar de aici înainte, tabla de materii câtă s-a păstrat, adică până în duminica a 17-a

după toți sfinții (Coresi p. 321, iar Cod. Gr. 500 p. 594), indică la toate omiliile Τοῦ αὐτοῦ, adică «A aceluiași», așa încât cred că nu greșim, dacă toate omiliile din întreg codicele nostru care nu sunt arătate în mod precis cu numele ca aparținând altcuiva, le atribuim aceluiași Ioan τοῦ Χαλκιδῶν, patriarh ecumenic; și aceasta cu atât mai mult, cu cât spre sfârșitul codicelui (pp. 941, 957 și 972) se atribuie iarăși în mod precis cu numele trei omilii sfântului Ioan Gură-de-Aur.

Aproape toate învățăturile din Cartea lui Coresi își au în acest manuscris originalul lor bizantin cu care se acoper întocmai, afară de următoarele: Cuvântul 11 din duminica a șasea a stălpărilor (Coresi, pp. 102-114), fiind alt cuvânt decât omilia arătată ca hrisostomică din manuscris (Cod. Gr. 500, pp. 209-224); Cuvântul 13 de luni a doua zi de Paște (Cor. pp. 119-124), care nu se găsește în manuscris, deși tabla de materii îl arată ca existent; îl vom întâlni însă în alte manuscrise; Cuvânt la Înălțarea Domnului (Cor., pp. 175-180); Învățătura de praznicele domnești întru pomenirea sfinților aleși (Cor., pp. 456-460); și în sfârșit toate învățăturile din Coresi de la pp. 465-550 nu se întâlnesc în codicele nostru. În schimb și din codicele nostru, Omilia din duminica întâia din post (Cod. Gr. 500, pp. 88-120) și omiliile de la pp. 873-995 nu se întâlnesc în Cartea cu învățătură a lui Coresi.

Însemnând Codicele grecesc 500 al Academiei cu sigla A, iar ediția *Cărții cu învățătură* a lui Coresi publicată de Pușcariu-Procopovici cu sigla C, avem următoarea schemă de congruență:

- A pp. 3-88/4 și 120/8-206/13 = C pp. 12-102/8.
- A 88/5-120/7 nu se găsește în C.
- A 207-208 au rămas nescrise.
- A 209-224/11 nu este egal cu C 102/9-114.
- A 224/12-245/19 = C 115-119/21.
- A nu cuprinde C 119/22-124/21.
- A 245/19-332 = C 124/22-175/12.
- A nu cuprinde C 175/13-180/22.
- A 333-859/8 = C 182-455.
- A nu cuprinde C 456-460/11.
- A 859/10-873/10 = C 460/12-466.
- A nu cuprinde C 467-550 (sfârșit).
- A 873/11-996 (sfârșit) nu se găsește în C.

Vasile Grecu și-a dat mare osteneală să demonstreze că Ioan al Calcedonului este în realitate Ioan Caleca, deși recunoștea că:

„E drept că și acest patriarh a fost autor de omilii și în biblioteca patriarhiei din Ierusalim se păstrează un codice Nr. 132, cu omilii pe foile 1-495, având titlul: Τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Χαλκιδόνος ἐρμηνεία εἰς τὰς ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ καθ' ἐκάστην Κυριακὴν ἀναγινωσκομένας τῶν εὐαγγελίων περιτοπὰς συλλεγεῖσα ἐκ διαφορῶν πατέρων καὶ ἐτέρων ἀνδρῶν σοφῶν κατ' ἐκλογὴν καὶ ἐπίκρισιν, μετὰ καὶ προοιμίων καὶ ἐπιλόγων ἠθικῶν καὶ τῆς πρεπούσης οἰκονομίας τῶ λέγοντι πρὸς πλῆθος συμμιγῆς ἐκ διαφορῶν ἡθῶν τε καὶ στάσεων. Adică: «Tălcuire a prea

sfințitului arhiepiscop al Constantinopolei și patriarh ecumenic Ioan din Chalchedon privitoare la locurile (pericopele) din evangheliile ce se citesc în fiecare duminică în prea sfânta biserică cea mare, adunată din diferiți părinți purtători de Dumnezeu și alți bărbați înțelepți după alegere și socoteală, dimpreună cu introduceri și încheieri morale și cu o dispozițiune potrivită pentru cel ce vorbește către o mulțime amestecată din oameni de diferite caractere și stări».

Acestea deci sunt omilii mai puțin exegetice, iar în învățăturile coresiene nu prea găsim introduceri și epiloguri morale și nici planurile potrivite pentru vorbitor, cum să vorbească în fața mulțimii adunate din tot felul de oameni. Dar mai ales această colecție de omilii nu începe cu duminica vameșului și a fariseului ca manuscrisul din Paris, cel al Academiei Române și învățăturile coresiene, ci cu «Εὐαγγελίου κατὰ Ματθαῖον Κυριακῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως. Ἀπροοιμιάστως, ἀγαπητοί, πρὸς ὑμᾶς διαλέξομαι...». Adică: «(Tălcuirea) evangheliei după Matei în duminica dinaintea nașterii lui Hristos. Fără nicio introducere, iubiților, voi vorbi către voi...». Pentru aceeași duminică are o omilie și manuscrisul din Paris în spre sfârșitul colecției, f. 151^v și urm., dar cu un titlu mai scurt: Κυριακῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως (Duminica înainte de nașterea lui Hristos) și începe cu totul altfel: Ὁ θεὸς ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος... Adică: «Dumnezeescul apostol și evanghelist Matei...» (p. 19-20)

Manuscrisul 132 al Bibliotecii Patriarhiei din Ierusalim a fost descris de A. Papadopoulos-Kerameus în *Ierusalimitiki bibliotiki*, tomul I, 1891, p. 223-224 (B.A.R. II 119051), dar fără a-i da amănunțit conținutul, ci doar titlul reproduș de V. Grecu și indicația că omiliarul patriarhului se află la p. 1-495^a, după el urmând încă două titluri, primul la p. 495^v și al doilea la 498^v. Se trimite la «Fabricii-Harles, *Biblioth. Gr. t. XI*, p. 642» (B.A.R. II 30535), unde găsim date despre „Ioannis Chalcedonis, archiep. CPolitani” cu trimitere la cei ce au scris despre el.

Pentru colecția alcătuită de el „ex variis scriptoribus, praesertim ex Chrysostomo” se trimite la cod. Taurin CLXVI (în catalog la p. 253) și Paris în bibl. publ. „cod. CCXIV și CCXXXIV”, ceea ce sugerează prezența aceluiași conținut cu acestea.

Nu este greu de observat că titlul manuscrisului de la Ierusalim se acoperă aproape perfect cu cel al acestei colecții atribuite altor patriarhi.

Vasile Grecu atribuia conținutul ms. grec 500 B.A.R. patriarhului Ioan Caleca pornind de la faptul că în Patrologia Greacă a lui J.P. Migne, volumul 150 (care conține în principal operele Sfântului Grigorie Palama, dar și pe ale Sfântului Grigorie Sinaitul, Nicolae Cabasila și altor autori din secolul al XIV-lea) sunt publicate și două omilii (prezente și în ms. grec 500 B.A.R. dar aici autorul fiind Ioan al Halkidonului!) cu titlul *Ioannes Calecae Homiliarum*.

Prima (coloana 253-262) este *Omilia la duminica dinaintea Înălțării*

Sfintei Cruci cu incipitul: Εἶπεν ὁ Κύριος: Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ, tradus în *Cartea cu învățătură* a lui Coresi prin „Zise Domnul: Nimea nu sui la ceriu, fără de cela ce den ceriu deștinse, fiul omenesc, acesta ce era în ceriu” (p. 461). În ms. 500 B.A.R. este la p. 859-873.

J.P. Migne adaugă sub titlul *Joannis Calecae patriarchae CP. Dominica ante exaltationem S. Crucis* precizarea sursei din care ia textul: „Apud Gretserum, *De Cruce*, Opp. II, p. 197”.

A doua (col. 263-280) este **Omilia la a treia duminică a Postului Paștelui „A Sfintei Cruci”**: *Joannis Calecae CP. Patriarchae in tertiam Jejuniarum dominicam seu adorandae Crucis*, cu incipitul: „Προτυπῶν καὶ προδιαγράφον ὁ μακάριος Μωϋσῆς τὸν ζωοποιὸν καὶ θεῖον σταυρὸν”, și el tradus în Coresi: „Întâi au chipuit ș-au semnat dumnezeescul sfânt proroc Moysi cinstita cruce dumnezeiască” (ed. cit., p. 65). În B.A.R. 500 la p. 139-162.

J.P. Migne a însoțit-o la subsol cu nota: „Edidit Gretserus sub nomine Philotei CP archiepiscopi”, deci al unuia dintre patriarhii cărora li se atribuie alcătuirea întregii colecții.

Optând pentru Ioan Caleca, Vasile Grecu ținea să atragă atenția la p. 21 că:

„Spun intenționat colecția de omilii și nu omiliile lui Ioan Caleca, fiindcă în literatura omiletică bizantină este foarte greu de stabilit autorul. Omiliile erau în largă măsură un bun comun pentru predicatorii cari aveau nevoie de ele și erau mereu prelucrate și adaptate gustului vremii, așa că aceleași omilii circulau sub diferite nume. Una din cele două omilii ale patriarhului Ioan Caleca, despre care am spus că au fost publicate, a și fost tipărită pentru întâia oară sub numele patriarhului Constantinopolului Philotheos (1353-1355 și 1364-1375) și abia după aceea a fost recunoscută ca aparținând lui Ioan Caleca”.

În notă trimite la Migne PG 150, 263, nota 1¹¹. Titlul cărții lui Gretser este *De cruce Christi, Opera omnia* 2, Regensburg 1734, p. 187-197 (apud Krumbacher, p. 175, nota 6).

A. Ehrhard a demonstrat, după cum am arătat în prima parte a cărții noastre,

¹¹ De reținut observația de la p. 17-18 că „Între aceste omilii ale lui Ioan Caleca din Codicele din Paris și insula Chalki se află și omilia din Duminica Paștelor, fără însă a mai fi atribuită Sfântului Ioan Hrisostom ca în cod. Gr. 500, p. 224/12 al Academiei Române și în Coresi p. 115/2. Și deoarece această omilie pretinsă hrisostomică n-a putut fi descoperită nici între omiliile autentice și neautentice din vasta operă omiletică a lui Ioan Gură de Aur, de aceea am spus acu de mai înainte că și această omilie aparține aceluiași autor sau culegător, căruia îi aparține majoritatea covârșitoare a învățăturilor coresiene. Tot între aceste omilii se găsește și omilia din Lunea Luminată, a doua zi de Paști care are titlul Τῆ δευτέρᾳ τῆς διακαινησιμου și începe: Τὸ ράθυμον ἡμῶν διεγείρων ὁ ἱερὸς καὶ θεῖος ἀπόστολος λέγει «Ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε...»” (Migne P.G. 150, col. 251, nr. 12). Adică: «(Omilie) pentru lunea săptămânii luminate. Inc.: Lenea noastră trezind-o, sfântul și dumnezeescul apostol spune: «Fraților, bucurați-vă întru Domnul întotdeauna». Aceeași omilie o are și Coresi la p. 119/22”.

că această colecție este atribuită în realitate la cinci patriarhi diferiți, dintre care trei omonimi: Ioan IX Agapetos „Tou Halkidonos” (1111-1134), Ioan XIII Glikys (1316-1329) și Ioan XIV Caleca (1334-1347) și doi cu alte nume: Ghermanos II (1222?-1240) și Filotei Kokkinos (1353-1354; 1364-1374). Conform lui A. Ehrhard (*Op. cit.*, p. 562, nota 3) Gretser a publicat sub numele lui Ioan Caleca, după un manuscris din Biblioteca Imperială de la Viena (cod. Vindob. theol. gr. 61), omilia care în canonul său este prima din cele șase copiate după cele 32 duminici, adică cea dinaintea Înălțării Sfintei Cruci (Κυρ. πρὸ τῆς ὑψώσεως).

În ms. gr. 500 B.A.R. titlul ei este Ὁμιλία ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην ἀγίου Εὐαγγελίου, ἀναγινωσκομένη κυριακῇ πρὸ τῆς ὑψώσεως [Omilie la cea după Ioan Sfântă Evanghelie, numită duminică dinaintea Înălțării], fără autor.

În PG avem: Ἰωάννου τοῦ Καλέκα πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν κυριακὴν πρὸ τῆς ὑψώσεως [A lui Ioan Caleca, Patriarhul Constantinopolului la duminica dinaintea Înălțării].

Dar aceeași omilie se află și în manuscrisul de la Torino, atribuit patriarhului Filotei, din care Gretser a extras probabil omilia la **Duminica a treia din Post**, sau dintr-un alt manuscris aparținând aceleiași familii, ceea ce l-a făcut să o atribuie patriarhului Filotei. Ea se găsește, cum vedem, și în ms. 500 B.A.R., atribuită însă lui Ioan al Halkedonului, ceea ce se explică datorită a ceea ce a arătat Ehrhard.

Rămâne mai departe ca cineva să consacre o lucrare specială identificării tuturor autorilor sub numele cărora aceste texte au circulat mai înainte de a intra în colecție fără nume de autori, dar consacrând cinci nume diferite de alcătuitori. Am văzut că în titlul însuși al colecției atribuite patriarhului Filotei, adică exact aceea care a servit pentru versiunea slavă preluată de Coresi, se menționează în mod expres numele Sfântului Ioan Gură de Aur ca autor al multora dintre ele (vezi p. 11 din volumul de față).

Abatele Migne însoțea ediția primei omilii cu reproducerea descrierii lui Montfaucon a manuscrisului parizian Coislin CCCLXXXVI, sec. XIV, p. 402, în care există titlul: Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Καλέκα, ὁμιλίας ἐκάστης Κυριακῆς τῶν ἐβδομάδων τοῦ ὅλου χρόνου, καὶ ἐπὶ Δεσποτικαῖς ἐτέραις ἑορταῖς ἐπισήμοις, λεγόμεναι πρὸς τὸν συναθροϊζόμενον θεοφιλῆ λαόν, αἱ καὶ ἐκλεξάμεναι ἀπὸ διαφορῶν ἀγίων Πατέρων ἐξηγητῶν καὶ ἐτέρων σοφῶν ἀνδρῶν. Id est: *Joannis Calecae archiepiscopi Constantinopolitani, Homiliae pro singulis Dominicis hebdomadam totius anni et in aliis insignibus Dominicis festis habitae ad coetum religiosi populi, ac selectae ex diversis sanctis Patribus, enarratoribus, aliisque sapientibus viris*, adică pe limba noastră: **Ale lui Ioan Caleca, arhiepiscopul Constantinopolului, omilii la fiecare duminică din**

săptămânile întregului an și la alte însemnate sărbători domnești, rostite către adunarea poporului iubitor de Dumnezeu și alese din diverși sfinți părinți exegeți (tâlcuitori), precum și din alți bărbați înțelepți.

Asemănarea cu titlul manuscrisului de la Ierusalim atribuit lui Ioan al Calcedonului este evidentă!

Fiind vorba de o omilie din al cărei text rezultă clar că este un elogiu închinat sărbătorii Ortodoxiei, sărbătoare instituită după triumful asupra iconoclasmului prin sinodul de la Constantinopol din martie 843, în mod automat ea trebuie căutată la un autor care a trăit în secolele X-XIV și nu în epoca patristică.

Sigur este faptul că **omilia la Duminica Ortodoxiei are dimensiuni considerabile** atât în *Omiliarul patriarhal* cât și la Damaschin Studitul (unde este cea mai întinsă dintre toate) și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki.

În privința primului izvor, din care această predică a fost eliminată de traducătorii români spre a-l menaja pe patronul luteran al tipăriturii, Lucas Hirscher, avem versiunea slavonă din ms. slav 148 B.A.R., f. 75-82, care este traducerea originalului grecesc, așa cum ne arată și incipitul din „canonul” sau paradigma lui A. Ehrhard: *Ἡ τεσσαρακονθήμερος αὐτῇ νηστεία ἀγαπητοί, ὥς κλίμαξ τις πρόκειται ἡμῖν... = Четверодесатны постъ сѣи братіе іако лѣствица нѣкаа естъ нам поданыи.*

Este o predică despre istoria biruinței în lupta cu împărații potrivnici și o predică despre icoane, însoțită de îndemnuri morale. Ea debutează pe un ton înalt, sărbătoresc, pe care-l vom regăsi și la Varlaam, împreună și cu indiciile clare ale provenienței informației. Ar fi de aceea oportună contribuția unui bun paleograf și elenist, care să completeze lucrarea lui Vasile Grecu, folosind textul original din ms. grec 500 B.A.R. și făcându-l accesibil exegeților viitori ai operei Mitropolitului Varlaam, tocmai spre a se vedea cum a înțeles să folosească această zi pentru ceea ce urmărea prin predica sa, și cum s-a folosit de izvoarele sale.

Ceea ce în *Omiliarul patriarhal* (pe care l-a folosit în versiunea și tipăritura slavonă, din care această omilie nu fusese omisă) ocupă cea mai mare parte, iar la Damaschin Studitul întreg textul predicii, **Varlaam reușește să concentreze în numai cele 19 rânduri de la început**, fără a pierde însă nimic esențial și păstrând altitudinea festivă a tonului, impusă de temă. El se dovedește astfel a predica folosind toate coardele unei oratorii adecvate de fiecare dată momentului.

Damaschin Studitul a închinat „Duminicii Ortodoxiei” cuvântarea a 25-a, cu titlul foarte lung *Poveste pe limba proastă (simplă) pentru Sfintele icoane, arătând de unde s-au început gonirea lor și care au fost gonitorii, după aceia cine au fost ajutorii, împreună și pentru ce pricini au luat a săvârși pravoslavia*

la întâia duminică a Sfintelor icoane. Găsim în ea înfățișarea întregii istorii a persecuției iconoclaste și a biruinței finale a Ortodoxiei. N-a scăpat prilejul să introducă și legenda năframei cu chipul său trimisă de Mântuitorul regelui Avgar al Edesei, binecunoscutul apocrif. Poate mai mult ca oriunde în aceste 27 de pagini și 8 rânduri din ediția citată (depășind cu o pagină pe celelalte două, cele mai dezvoltate: cuvântul 18, la Mihail și Gavriil și cuvântul 21, la Vameșul și Fariseul) îl avem înaintea pe învățatul exponent de frunte al renașterii spiritului elenic și al noii lui iradierii universale, după colapsul din 1453.

Dar tocmai aceasta făcea textul lui Damaschin Studitul de nefolositor pentru modul cum își concepușe Mitropolitul Varlaam cartea sa. Adică **în primul rând ca o tâlcuire a Evangheliei spre a-i da putere de îndreptare și înălțare a sufletelor ascultătorilor săi.** Aceasta se făcea în directă legătură cu pericopa zilei, iar Damaschin Studitul nu avea nimic în legătură cu această pericopă în erudita sa predică istorică. După cum nu se găsea nici în textul din *Omiliarul patriarhal*, care aici nu mai conține un tâlc, ci tot un panegiric al zilei.

Tot ce a găsit de luat din Damaschin Studitul a fost, ca și pentru predica la „Duminica Vameșului și Fariseului”, **un fragment pentru începutul predicii sale.** Este celebra comparație a crizei iconoclaste cu vitregia iernii și a triumfului icoanelor cu venirea primăverii.

Ce a devenit acest text sub pana autorului român se poate vedea citindu-l după parcurgerea izvorului:

„Într-acestași chip s-au făcut și în vremea de demult, iarnă grea nu simțitoare, ci înțelegătoare [adică nu fizică ci de ordin spiritual – *n.n.*] **pre care vreme, pre necredincioșii împărați și gonaci ai Sfintelor icoane tirănește, tulbura biserica lui Dumnezeu. Dar iarăși au răsărit primăvara cea dulce și unirea cea mare în zioa de astăzi,** întru care ne-am adunat și noi să prăznuim zioa înnoirilor și să dăm mulțemită lui Dumnezeu pentru multa facere de bine, căci au stinsu pre eretici și pre cei fără de Dumnezeu tirani. Și au mărit pre bunii credincioși părinți carii au întemeiat închinarea Sfintelor icoane. Pentru aceia și noi, o prea buni credincioși creștini, urmând cuvintele sfinților ia să prăznuim această sfântă sărbătoare. Și adecă pre vrăjmașii icoanelor și necredincioși să-i anatemisim, dându-i dracului, iar pre închinătorii Sfintelor icoane să-i cinstim și să primim învățăturile lor. Iar de vreme ce avem urmare de la marele Ioan Hrisostom și de la alți dascali ai bisericii noastre să nu lăudăm nici să defăimăm om, până nu vom vedea sau vom auzi / faptele lui de la oameni vrednici de credință, pentru aceia și eu întâiu să povestesc lucrurile celor fără Dumnezeu vrăjmașilor icoanelor și ale sfinților mărturisitorilor și nevoitorilor ai drepte credințe. Și atunci dumneavoastră, pe unii, adecă să-i anatemisiți și pe alții să-i lăudați.” (f. 286)

Faptul că numai la Kiril Trankvilion-Stavrovețki se găsea tâlcuirea pericopei evanghelice l-a obligat pe Mitropolitul Varlaam să o ia de acolo,

împreună cu însăși schema expunerii, în două părți, care avea să devină regulă pentru cele 32 de duminici de peste an.

Cum același text a fost tradus în *Cazania de la Govora* (dar unde se constată că începutul este diferit de acela din cartea lui Varlaam), Grigore Scorpan a dedus de aici că și traducătorii ei și Varlaam s-au servit de același izvor, ceea ce este adevărat. Dar nu a reușit să-l descopere.

Pentru a da posibilitatea să urmărim rând cu rând și cuvânt cu cuvânt modul în care a lucrat autorul român pe acest text, reproducem mai departe integral versiunea de la Govora. Chiar din lectura „preambulului” lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki ni se descopere **sinteza** operată de Mitropolitul Varlaam atunci când și-a alcătuit propria introducere, între ceea ce a luat de la Damaschin Studitul și ceea ce a provenit de la Kiril Trankvilion-Stavrovețki:

„Întru duminica aceasta a direaptei credințe și a bunei cinstiri a noastră, tocmeelele și datele apostolilor și a celor șapte săboară ale lumiei, cu bucuroase suflete să le sărutăm și cu dragoste să le priimim întru inimile noastre, iubii mie, ca într-o vistierie nefurată în veci să le păzim și adevărat să mărturisim de Hristos, spășitorul nostru, înaintea necuraților ariiani, că Hristos, Fiiul lui Dumnezeu iaste Dumnezeu adevărat, nu cu dăruirea, ce după firea adevărată, nefăcut însă mai nainte de toți veacii și cu luminarea feței dumnezeiești den Tatăl născut, întru fire Tatălui. Și cum iaste împărat și domn ingeresc și ispititoriu inimiei și zgăului și întru-tot // știutoriu cugetelor omenești. Că acela știu cugetarea inimiei lui Nathanail când ședea supt smochin și cum aceasta auzim mai ales den cuvintele Evangheliei. Ioann zacealo 5.

În vreamea aceea văzu Iisus pre Nathanail viind cătră sine și zise de el: «Iată adevăr israileanin întru carele vicleșug nu iaste». Și-i zise Nathanail: «Cum mă știi?» Răspunse Iisus și zise: «Mainte, până nu te chema Filipp, te-am văzut supt smochin fiind». Răspunse lui Nathanail și zise: «Învățătoriule, Tu ești Fiiul lui Dumnezeu, Tu ești Împăratul izrailtenesc». Răspunse Iisus și zise lui: «Pentru ce-ț ziș că te-am văzut supt smochin crezuși! Și mai mari de acestea vei vedea!». Și zise lui: «Adevăr // adevăr grăiesc voao, de acmu veți vedea ceriul deschis și îngerii lui Dumnezeu pogorând și suind spre Fiiul Omenesc!».

Partea dentâiu: De venirea lui Nathanail cătră Hristos și de cunoașterea lui

Întru această Evanghelie doao lucrure-s semnate și noao de folos cătră spăsenie. Întâiu ispovedirea lui Nathanail, pentru ce mărturisi cum Hristos iaste Fiiul lui Dumnezeu și împărat israiltenesc. A doao, căce însuși Domnul arată putearea dumnezeirei Sale și cum iaste el știutoriu de inimi cu Duhul Său cel Sfânt văzu jeluirea lui Nathanail de venirea Sa și credința lui carea zăcea întru inima lui.

Că Nathanail mare nădeajde și credință avea de venirea Mesiei și cu bucurie

aștepta pre El, și în casa sa ședea supt smochin și chipzuia întru minte de Hristos: au doară acela e Hristos cel așteptat, care auz eu acmu de el nește minuni ca acestea? Ce aceasta mă minunează, că Hristos Mesia den Vithleem va veni, iar acesta den Nazareth se arată!

Și într-acea vreame veni cătră el Filipp, că mainte era soț a lui știut și-i zise lui: «Aflat-am // pre Iisus fiiul lui Iosif cel den Nazareth, de carele scrie Moisi în Leage și prorocii!». Și răspunse Nathanail: «Au poate fi ceva bine den Nazareth, pentru ce Hristos den Vithleem va veni». Și zise lui Filipp: «Vino și vezi! Măcară să e și om în chip, ce mai vrătos de omul, toată preamândria dumnezeiască și a ceriului răspunde. Iară care ziseși „Den Nazareth oare poate fi ceva bine?” „O, Nathanaile, ispitește numai scripturile și prorocii, că nazarinean vor chema pre carele va să fie Mesia! Iară acestea graiure să nu turbure inema ta, ce vino și vez însuți un bărbat minunat. Den cuvintele lui veri pricepe că Dumnezeu viețuiaște cu dins!».

Iară Nathanail auzi acestea și cu bucurie mearse cu Filipp cătră Hristos. Și cându-l văzu pre el Iisus viind cătră sine și zise lui: «Iată adevărat izrailteanin, carele cu mintea și cu cugetul veade pre Dumnezeu și nu iaste vicleșug întru el», răspunse Nathanail: «Cum mă știi de sânt eu, unul ca acela, că eu întru mine această destoinicie nu văz!» Răspunse lui Domnul, întrutot știutoriu și zise: «Mai denainte de ce te chema Filipp, te-am văzut supt smochin socotind și cugetând de venirea Mea, și cum cu jeluire, cu bucurie vruseș să vezi fața Mea. Derept aceasta mai fericit ești decât patriarșii și prorocii, că te-ai vrednicit a vedea împlerea duhului prorocesc și nădeajdea a toți izrailteanii».

Și când auzi // Nathanail cuvinte ca acealea, se miră de preînțelepciunea Lui și se spământă, cum știe taina și cugetarea inemii lui și aciiș crezu că acela e Mesia cel așteptat și cu bucuroș suflet strigă și zise: «Învățătoriule, Tu ești Fiiul lui Dumnezeu! Tu ești Împăratul izrailtenesc pentru ce cugetarea cea ascunsă a inemii mele știi deplin ca Dumnezeu; derept aceasta ești Fiiu aceluia și acest dar bun ai de la Dumnezeu și ești harnic să împărățești întru izrailteani, că am auzit den prorocii de împărăția Ta că vei veni să împărățești întru izrailteani».

Și-i răspunse lui Domnul și zise: «Pentru ce ziș ție că am văzut cugetarea ta aceasta de Mine, fiind sub smochin, ce, să vei creade așa cum fu cugetarea ta de mine, atunce mai mari de acestea veri vedea. Adevăr, adevăr griesc voao, că de acmu veți vedea ceriul deschis și îngerii lui Dumnezeu pogorând și suind spre Fiiul Omenesc!».

[...]

Derept aceea zise lui: «Adevăr, adevăr grăesc voao, nu numai ție unuia ce și tuturor altora, că dentr-acest ceas veți vedea ceriul deschis cu venirea Mea. Pentru ce eu cu firea dumnezeirei și cu putearea Mea cea dumnezeiască, den ceriu am venit pre pământ, den sânul Părintelui în zgăul Cinstitei Fecioare, iară cu trupul den Vithleem și den Nazareth. Într-aceaea mă cunoaște, o, Nathanaile, că îndoit sânt, Dumnezeu depreună și om, cu dumnezeirea ceriul deschiz și pre îngeri la slujbă chem, și // curund mă aud și voia Mea fac». Înșiș den ceriu pre pământ se pogoră la slujba Domnului său, cum au fost în Vithleem la naștere și în pustie după ispită, și întru în ceriu răstignire, iară alți îngeri se suie cum au fost la înălțarea Lui.

De toate acestea le zise Domnul înaintea lui Nathanail. Și nu numai lui slujesc acestea, ce și noao acmu credincioșilor lui, ca să avem și noi vrătoasă nădeaide și credință întru Domnul nostru Iisus Hristos și să nu ne fie scandală a spune de dinsul cu credință direaptă că iaste Hristos, Fiiul lui Dumnezeu, nu cu darul, cum grăiesc de el ereticii, necredincioșii și hulesc spre dinsul, ce după firea dumnezeiască, Fiiul lui Dumnezeu iaste, cuvântul Tatălui unul fiind și pururea fiind.

De carele acmu besereca, muma noastră deșchisă ispovedanie dă fiilor săi și în toată creștinătatea învățăturile apostolești și a celor șapte săboară ale lumiei în veci aduc aminte neuitat fiilor săi, credincioși. Iară hula și batjocura ereticilor spre Hristos o leapădă și să scarandiveaște de ei și-i calcă supt picioarele sale, și pre carii cred așa-i dă anathemei și proclețiune de veaci. Și noi credincioșii, feciorii ei, cu dinsa pre acestea-i proclețim acmu.” (Ed. cit., p. 234-236)

Această primă parte o regăsim cuvânt cu cuvânt la Varlaam, dar recitindu-l după ce am parcurs traducerea celor de la Govora din același text, avem cea mai clară demonstrație a ceea ce-i deosebește: **la Varlaam citim un text ce curge în așa fel că nu bănuiești traducerea. El a devenit deja „rostire românească”, în această adevărată transfigurare prin care Mitropolitul Varlaam a făcut izvoarele să devină opera sa.**

Preluând și traducând toată prima parte din cazania ucraineană, cu excepția unui pasaj de 15 rânduri, autorul român ne pune în fața aceluiași procedeu retoric pe care l-am întâlnit și la Damaschin Studitul: **imaginarea de discursuri puse în gura persoanelor evanghelice, dar inexistente în Evangheliile.** Aici, Mântuitorul îi vorbește lui Nathanail despre firea sa dumnezeiască și despre „venirea pe pământ în zgăul Preacuratei Fecioare, iară cu trupul din Vithleem și din Nazareth etc.”

Aceste discursuri, de multe ori scurtate de Mitropolitul Varlaam (ca în cazul *Rugăciunii vameșului* și chiar al *Plângerii Maicii Domnului în Sâmbăta Mare*) dau chiar și așa o notă forțată, neverosimilă, textului.

Mitropolitul Varlaam s-a dispensat de partea a doua, de 6 pagini și 15 rânduri, unde ca și la Damaschin Studitul, dar în alt mod, este înfățișată pe larg problema confruntării Bisericii cu persecutorii și ereticii, precum și cinstirea acordată sfinților și icoanelor.

În schimb, el a adus aici din „**Învățătura a doua**” la **Joia Mare** o parte din textul despre taina împărtășaniei intitulat acolo *De Cina cea de taină și de preacinstita taină, cum adevărat trupul și sângele său Fiul lui Dumnezeu supt zăvasa cea văzută a pâinei și a vinului ne deade nouă.*

Acest text împrumutat de la Kiril Trankvilion-Stavrovetki este folosit de Varlaam în cartea sa pentru *A doua parte. Pentru Svânta Cuminecătură.* Dar el este precedat de ceea ce ne spune despre rostul posturilor și despre obligația creștinilor de a nu trece și Postul Mare fără a se împărtăși. Tema este în strânsă

legătură cu momentul când le vorbea: la începutul Postului Mare, pregătindu-i pentru taina împărtășaniei.

În legătură cu datoria împărtășirii la sfârșitul postului, trece în mod firesc la o adevărată predică despre Sfânta Euharistie, pe care n-o mai găsim în niciunul din izvoarele cunoscute. Este citat în ea de mai multe ori Sfântul Apostol Pavel. **Toată această parte, de două pagini întregi, ni-l arată în ipostaza de „teologhistor”, de cuvântător original.**

Pentru tot ceea ce urmează, de la „Iară de te miri...” avem însă dovada că traduce din nou din „tâlcovnicii” amintiți, dar nenumiți.

Iată același text în versiunea de la Govora:

„Sânt acmu și [în] mijlocul nostru necredincioși ca aceia, carii sânt farisei noi și fățarnici ponurți, ariani și alți eretici, carii în trufă cu dosadă pricesc socotinței lui Dumnezeu și a celor necredincioși ovrei iau glas, grăind: «Cum poate fi în pâine trupul Fiiului lui Dumnezeu, și întru vin sângele Lui?». Și grăesc spre batjo/cură credincioșilor: „Să ați fi mâncând cu adevărat* trupul lui Hristos, mulți Hristoși ați fi mâncând!”. Pentru ce Hristos nu zace în oltariu, ce în ceriu șade de-a dreapta lui Dumnezeu.”

Iară tu, creștin drept, așa ești datoriu a răspunde necuratului eretic și hulnicului de taina sfântă: Întreabă-l pre el: «Oare poate Dumnezeu face ceva mai mult decât omul și mai sus de înțelegerea lui?» Și, de-ț va zice «Poate!»,* zi-i lui: «Dară pentru ce nu poate da noao trupul Său de mâncare?» Și iară-i zi lui: «Ce ie la tine nelesne și nevăzut, aceasta la Dumnezeu foarte lesne și cu puteare. Iară să nu-m crez mie, fă întrebare cu ingerul, căce el grăiaște că toate se pot de la Dumnezeu. Acela zise și fură toate văzutele și nevăzutele; cu cuvântul Domnului ceriurile se întăriră. Și cu acela cuvânt al lui Dumnezeu se schimbă pâinea și vinul în trup și sângele Său; și întocmai se dă noao tuturor această taină.»

Ce împărțit, întreg tot să face și pre încheieturi neîmpărțit iaste cel împărțit, cu trupul nostru se împarte, iară nu se împuținează, înlăuntrul sufletelor noastre și trupurilor întră și nu se încuie, cu cei slabi lăcuiaște și însuși nu bolează; cându-l luom, întăreaște, iară nu slăbeaște. Derept aceasta să nu ni teamem, fraților, a mânca această pâine a ceriului, să ne paie că se sfârșăște el, iară apoi să nu avem ce mânca. Mănâncă-se // Hristos și iaste viu mâncat. Acesta carele s-au sculat den morți ucis, împărțit se mănâncă la preacinstita taină și tot întreg lăcuiaște în ceriu și tot întreg lăcuiaște întru inima noastră.

Iară, să te miri de aceasta, că acela iaste Hristos în oltariu carele e și în ceriu, miră-te și de aceasta că un soare, carele pre noi ne luminează acicea și încălzează și aciiș într-o vreme iaste și în ceriu și pre pământ, la răsărit și la apus și prespre toate laturile lumiei. Așa și Hristos, întru o vreme în ceriu și pre pământ și în preacinstita taină, ca un putearnic întrutot și tare, în ceriu – cu adevărătura firei, iară pre pământ cu putearea dumnezeirei lucrează.

2. Și iară, de te miri că unul Hristos întreg întru multe părți, întocma se dă

* În carte „cu adevă”.

credincioșilor, nu e mai mic într-una și nice e mai mare într-alta, miră-te și de aceasta că unul glasul meu la mine iaste deodată în gură și în urechile voastre tuturor împreună un glas și, de aflăm noi aceasta în fapturi, dară cu cât mai mult și mai lesne poate fi aceasta, întru Soarele Derept Hristos, decât în soarele cel făcut și întru cuvântul lui Dumnezeu mai vrătos decât în cuvântul omenesc.

3. Și, deaca te miri cum trupul nu se frânge în zdrobitura tainei, când zdrobim mielul sau în fietecare parte deplin și întreg iaste Hristos, miră-te și de aceasta // când se frânge oglinda și se face sfărâmatuți mici, iară chipul omului nu se zdrobește într-însa, ce în fietecare părțicea întreg se arată, ca-ntr-o oglindă deplină.

4. Miri-te [*sic!*] și de aceasta, că Hristos adeseori iaste mâncat și nu se înpuținează, ce întreg lăcuiaște, atunce te miră și de acestea când, dentru o lumânare aprinzi o mie de alte lumânări și nu înpuținez lumina aceia în lumina cea mai denainte. Și, deaca afli aceasta în lumina cea văzută, cu cât mai mult și mai vrătos întru cea neajunsă și nevăzută lumină a dumnezeirei lui Hristos. Că acela iaste lumină adevărată celor ce sânt în casa Lui și lumină lumiei.

5. Ce, de întrebă și de acestea cum Hristos întrând în lăuntru firiei noastre, nu se spurcă și nu se încuie, și eu pre tine voi întrebă: «Dară soarele imblând pren locure împuțite spurcă-se, au ba?». Știu că credinciosul și înțeleptul nu va îndrăzni a zice de acestea și, deaca nu se spurcă soarele cel trecătoriu, cu mult mai departe cel veacinic și fără de patimă, lumina a toată curăția nu se spurcă, nice să încuie acesta, pre carele nu-l putu iadul ținea și pecetile mormântului.

6. Așjdere și de carele se tâmplă întru înfricoșatele taine înțeleage, și de partea cea mâncată, că nu merge în putrejune cu alalte bucate depreună, cum grăiaște Sfântul Zlatoust: // ce se schimbă, într-un abur suptire oarece cea pâine și vin sfințit și se răsipeaște pren toate încheieturile trupului nostru, așjdere și de care se tâmplă, de se va tâmpla tainei sfinte, pentru nesocotița, a cădea, a se pârlă, a se bășica, a se usca, a înghieța, a se vărsa în gunoaie și altele, nu pate trupul lui Hristos aceasta, ce cea de afară, apa, pâinea, vinul, iară cea jărtvă fără patimă, nececum nu e împreună acestora. Să nu fie aceasta. Căce că dumnezeirea întrutot e deplin lăcuind întru Hristos nemică nu păți pre cruce, numai însăși omenia, așa și întru preacinstita taină, trupul și sângele Domnului nostru Iisus Hristos nemică nu pate, numai chipurile ceale desupra, pâinea și vinul.

7. Și de te miri că întru o părțicea așa mică a tainei tot deplinu e și întreg Hristos, miră-te și de aceasta, că așa într-un grăunț mic al luminei tale, așa cetăț mari și măguri încap și de ia se cuprind.

Ce tu, știind acestea, nu ispiti taina cea neispită, ce cu credință înfricoșatului și întru tot putearnicului dă mulțemire de darurile Lui cele neispovedite.

Și, iară, să grăiesc ereticii cu necredință: «Cum poate fi aceasta, ca să se schimbe firea pâinei în trup și vinul întru sângele lui Hristos, nelesne iaste aceasta înțelesului nostru». Răspunde-i lui pentru ce cuvântul lui Dumnezeu // viu iaste și întrutot lucrătoriu, tuturor zidirilor rând făcătoriu. Cu cuvântul Domnului toate au fost ce-au fost și fără El nemică fu; cu cuvântul lui Dumnezeu, ceriurile să întăriră și pământul. Și au zis Dumnezeu «Să fie lumină!» și fu așa, îndoită, precepută și înțelegătoare, să e ceriul și pământul, focul și apa și văzduhul și toată frămsețea lor cu cuvântul lui Dumnezeu sânt făcute și nu acestea numai, ce și însuși omul.

Și, să fu însuș cu cuvântul lui Dumnezeu trup, cu însăși voia Lui se omeni den Preacinstita Fată Mariia, om era fără sămânță, cu voia și cu putearea dumnezeirei Sale. Au doară nu poate acesta să facă pâinea trupul său, și vinul sânge? (Ed. cit., p. 323-325).

Credem că există o singură explicație pentru alegerea acestui fragment din textul mai amplu al lui Kiril Trankvilion-Stavrovetki și strămutarea lui, din cuvântarea pentru Joia Mare, în cea despre Duminica Ortodoxiei: cum vizați nu erau doar împărății iconoclaști, ci și **ereticii** de tot felul, inclusiv arienii, combătuți explicit, **mitropolitul a considerat că trebuie să pună la dispoziția ascultătorilor săi și o armă împotriva „noilor eretici”, ai timpului său.** Pe aceștia nu-i mai arată cu degetul și nu-i mai combate pe nume, cum o făcuse în predica despre post. **Dar lor și altora le răspunde prin întărirea temeliilor credinței în Sfintele Taine** (cărora le va închina și tipări o carte întreagă!), între care împărtășania și dogma euharistică ocupă locul central.

Avem deci dovada modului cum și-a conceput și lucrat Mitropolitul Varlaam predica la Duminica Ortodoxiei: **a folosit izvoarele, dar pentru ceea ce avea în mintea sa. Iar din slavonește în românește le-a adus cu arta care ni se impune cu fiecare nouă pagină.**

Avem totodată în acest text capital pe lângă imaginea **creatorului, pe aceea a ierarhului ortodox** care insuflă poporului român învățătura ce l-a zidit sufletește „pe stânca tare a Evangheliei”.

VI. Duminica a doua din Postul Mare, numită și „a Sfântului Grigorie Palama”, în care se citește pericopa vindecării slăbănogului din Capernaum (știința contemporană a confirmat întru totul procedeul scoborării prin acoperișul desfăcut)¹², îi prilejuiește din nou Mitropolitului Varlaam **o învățatură despre dumnezeirea Mântuitorului și despre necesitatea vindecării sufletului pentru a redobândi sănătatea trupului și a ne păstra starea de oameni plăcuți lui Dumnezeu.**

Grija de sufletul alor săi, nu doar în vederea câștigării Împărăției cerești, ci și pentru a face ca urmând învățătura Evangheliei viața de aici să ne dea atâta lumină și bucurie de câtă putem avea parte sub cer, este axa întregii propovăduiri din Cartea românească de învățătură. Iar câteva sute de ani au dovedit că autorul nu a predicat în pustiu, chiar dacă peste lucrarea sa aveau să se reverse valurile tulburi, murdare și adesea însângerate, de care a avut parte de la «Istorie» neamul românesc în veacurile ce au urmat.

Glasul, îndemnurile și învățătura sa n-au fost îngropate odată cu el în „casa

¹² Vezi Ioan Fruma, *Procesul lui Iisus în lumina noilor documente și descoperiri arheologice*. Cu o postfață de Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 2000, p. 157-159.

de lut a strămoșilor”, rămânând vii în această carte și după aproape patru veacuri.

Mergând iarăși la izvoare, găsim 9 pagini în tipăritura lui Coresi și 8 pagini și 18 rânduri (afară de pericopă) la Kiril Trankvilion-Stavrovețki în versiunea română din ediția recentă (în original 9).

Pentru această a doua duminică din post nu avem un text la Damaschin Studitul.

În cele 9 pagini din Cartea lui Coresi găsim dovada peremptorie că **Mitropolitul Varlaam a avut în mână una din edițiile ucrainene în care Omiliarul patriarhal era atribuit patriarhului Calist**, fie pe aceea de la Krilos din 1606, fie traducerea în ucraineană de la Evie din 1616, retipărită în 1637 de Petru Movilă. Informația ce o dădea în 1637 țarului Mihail Feodorovici era deci absolut exactă, chiar dacă în realitate nu era vorba de cartea Patriarhului Calist, ci de versiunea slavonă a *Omiliarului patriarhal* trecută pe numele acestuia.

Într-adevăr, **sunt trei fragmente luate cu certitudine din ea**. Le dăm în traducerea din Coresi pentru înlesnirea lecturii, dar avem dovada categorică de folosire **în versiunea slavonă**, și nu în traducerea coresiană, ceea ce nu exclude cunoașterea și folosirea acesteia:

„Iară după vindecarea ce vindecă omul de duhul necurat Domnul, și deaca vindecă soacra lu Pătru, încă și alții, de multe neputințe, gonind dracii, și după ce vindecă stricatul, aiavea fură ciudele lui, și știură gloatele că el iaste Hristos. După aceeaia nu vrea aiavea să între în cetate, ce lăcuiia afară în loc pustii. Atunce vineră de multe părți cătr-insul: de boale a se mântui cerea de la Hristos.

Iară el intră, după zile, iară în Capernaum, și acolo, mergând pre cale, de multă cinste ce-l cinstii oamenii, și de slavă, el nu vrea aiavea să se arate. Și pre noi învață aicea nemică aiavea să nu facem cu trufă înaintea oamenilor.

Ce însă intră într-o casă, iară aciaș eși veaste pretutindinea de el, că nu se putea ascunde lumina ceaia marea a înțeleptului, soarelui drept, într-o casă mică, sau să se acopere. // Drept aceeaia și auzit fu că în casă iaste, și acia strânsură-se iară, cât nu putea încăpea pre porți năroadele. Și grăi lor cuvântul de spăsenie, și propoveduia cuvântul Evangheliei, pazei și a dulceției. Nu multă vremea în mijloc fu, și după tocmeala cuvântului, și lucruri întârii.” (Ed. cit., p. 57-58)

Și ceva mai jos, pe aceeași pagină:

„Aiavea amu iaste, că amândoi bolnavii dentru păcate avuse ei neputință și boală, nu de vreo vă/tămătură a trupului. Că și den începută veacului, den păcate intră boală în trupul lu Cain. Că după ce ucise frate-său, elu se bolnăvi trupul lui. Că de ce-i tremură lui trupul, nu era lui nemică de alta, ce de acea bolnăvie. Și vârtute nu avea nemică, că fu luată tăria lui de Dumnezeu. Și de-acia pururi tremura trupul lui și nu avea tărie den vârtutea lui, ce suspinare avea pururea, și i se cutremură trupul. Iară cându-i începea a-i tremura trupul, nici bucate nu-ș putea duce la gura lui, nici

beare, că hitleanele mânilor lui nu putea duce, pentru lucru necuvios ce făcuse, nici alalt trup nu-i era lui de folos sau să-i lucreze ceva. **Că Dumnezeu nu numai la judecată așteaptă să dea osândă drept păcate, ce încă și până e omul viu în ceașă lume, dă-i Dumnezeu rane și boli, în multe chipuri, pentru aceale greșale.** [s.n.]

Iară noi, fraților, să ne mirăm de credința cestui bolnav și cumu-l vindecă pre el Hristos. Cum vedem, că văzu Hristos credința lui, pentru aceeaia zice lui: «Fiiule, lasă-ți-se ție păcatele tale!». Iară credința celora ce-l purta și-l slobozira cu patul, mai mare era decât a bolnavului. Pentru aceeaia și acmu, pentru credința unuia și pentru rugăciunea altora, poate dobândi și altul vindecare și ertăciune de păcate, ca și fata cei mueri den Hananeia dobândi vindecare pentru credința mâni-sa. Așa și cel sutaș, pentru credința lui învise fata lui. Și iară cea slugă altui sutaș, încă dobândi vindecare pentru credința sutașului. Iară aicea de aceasta n-avăm a zice, că și bolnavul încă avu credință bună fără de păreare. Că fiind el bolnav, el răbdă de-l suira și-l lăsară cu funi, cu patul, unde ședea Hristos. Că cu mare nevoe e a răbda bolnavul cân//du-l duci dentru un loc într-altul, sau a-l scoate den casa lui, să-l porți să-l văză și unii și alții.

Că mulți vrea a mai muri într-o boala lor, decât boala să-ș descoapere. Iară acest bolnav n-au făcut așa, ce și pren târg trecu. Și toate alalte, câte zisem, răbdat-au și așteptă, pentru credința ce avea cătră Hristos.” (Idem, p. 58-59)

Și al treilea:

„Prea înțelept și meșter iaste Dumnezeu, fraților! Că fariseilor urât le era Hristos, și iară răvniia la lucrul lui, căce el nu putea face ciudă înaintea lor, și-i rușină și-i oblici de gândul lor cel rău. **Că năravul vracilor iaste, întâi să întreabe pre bolnavul cumu i-e boala și de unde-i iaste rădăcina boalei și a dureriei. Așa și Domnul nostru Isus Hristos, mainte opreaște izvorul boalei; că izvorul și rădăcina tuturor realelor iaste păcatul. Că păcatul slăbește trupul, și păcatul aduce toate neputințele. Și aduce și piardere, și are putere a vătămă și trupul și sufletul.** Pentru aceeaia ne cercetează câte puținel Dumnezeu, când facem păcate, ca de ce greșim și facem păcate, elu ne adu//ce aminte și ne dosădește cu boalele sau cu alte pagube; și ne învață ca să ne izbăvim de păcate și să ne întorcem cătră el, cu credință. Așa e milostea lui Dumnezeu cătră toți oamenii. Și ne învață, și ne caută și ne întoarce, ca un păstoriu turma sa. Pentru aceeaia grăiaște Dumnezeu: «Îndrăznește, fiiule, lasară-ți-se ție păcatele tale.»” (Idem, p. 59-60)

În *Cartea românească de învățătură* pasajul subliniat cu bold apare cu o deosebire semnificativă:

Pentru aceea și Domnul Hristos, când tămădui pe acest slăbănog, întâiu-i lecui sufletul lui de păcate, de zise „Fiiule, iartă-ți-se păcatele”. **În chipul unui vraci, când bolește neștire de ochi, nu pune leacurile la ochi, ce la cap întâiu, unde iaste rădăcina și izvorul boalei**, așa și Domnul Hristos, vraciul sufletelor omenești, întâiu opri izvorul răutăților. Că izvorul a toată răutatea este păcatul. Acela slăbește trupul nostru, același aduce boală, acela păgubește și trupul și sufletul. (ed. noastră, p. 35)

Amănuntul de ordin medical despre cum procedează medicii în cazul bolii de ochi, tratând întâi capul, a dispărut la Coresi. Dar el există în *Cazania* lui Petru Movilă din 1637, unde întreaga predică la duminica a doua din post se află la paginile 101-116, iar pasajul reprodus mai sus la p. 108:

Премѣдрымъ вѣдѣчи и добре оумѣтнымъ хѣ лѣкаремъ, спротиве(н)ство и заздросѣ фарисе(н)скѣю, показова(н)емъ чѣдѣвъ, обличилъ, и завстыдалъ. А ижѣ звычай той лѣкарѣве маюѣтъ же не первей починаюѣтъ хорѣвъ лѣчити, але причинѣ хорѣвы забѣгаюѣтъ, и тѣю первей задержѣюѣтъ. На прикладъ гды хѣто на вчи захорѣветъ лѣкаръ до оулѣче(н)а ихъ пристѣпѣючи, не до зболѣлыхъ вчій лѣкарства прикладае(тъ) але ѡ направѣ головы первѣ(н) гдѣ естѣ корень и жродло тоѣ хорѣвы и ѡ еѣ оулѣченю проммыслѣ чинитѣ (p. 108).

La Varlaam avem deci traducerea exactă, ceea ce nu se poate explica fără utilizarea tipăriturii slavone. La rândul ei, aceasta, în versiunea din cartea lui Petru Movilă, traduce fidel originalul grecesc, ceea ce putem constata fără greutate, din ediția lui Vasile Grecu:

Σοφὸς ὢν καὶ εὐμήχανος (V. Grecu are greșit cu εἰ) ὁ Κύριος τὴν βασκανίαν καὶ τὸν φθόνον τῶν Ἰουδαίων καὶ φαρισαίων διὰ τῆς φανερωσεως τοῦ | θαύματος ἀπεκρούσατο καὶ κατήσχυνε. Συνήθειαν γὰρ ἔχουσιν οἱ ἱατροὶ μὴ ἐπιχειρεῖν πρὸς τὴν θεραπείαν τῶν νοσημάτων, ἀλλὰ τὰ αἷτια αὐτῶν ἐκκόπτειν καὶ ἀναίρειν. Οἷον πολλάκις ὑπὸ πονηροῦ χυμοῦ καὶ ρεύματος ἐνοχλουμένων τῶν ὀφθαλμῶν ἀφεῖς ὁ ἱατρὸς τοὺς νοσοῦντας ἰάσασθαι ὀφθαλμοὺς τῆς κεφαλῆς πρῶτον ἐπεμελήσατο, ἔνθα ἡ ρίζα καὶ ἡ γῆ τοῦ νοσήματος. Οὕτως καὶ ὁ Θεὸς τὴν πηγὴν τοῦ νοσήματος τῶν κακῶν ἀναστέλλει πρότερον. Πηγὴ γὰρ καὶ ρίζα πάντων τῶν κακῶν ἡ ἀμαρτία καθέστηκεν.

[Înțelept fiind și cu bună chibzuire Domnul, ocară și pizma iudeilor și a fariseilor // a doborât-o și a rușinat-o prin descoperirea minunii. Căci au doctorii obiceiul să nu se apuce de vindecarea boalelor, ci să taie și să înlăture pricinile lor. De pildă adeseori, ochii suferind de un suc rău și scurgere, doctorul se abține să lecuiască ochii bolnavi, ci se preocupă întâiu de cap, unde e rădăcina și pământul boalei. Astfel și Dumnezeu mai întâiu izvorul boalei relelor îl înlătură. Căci izvorul și rădăcina tuturor relelor este păcatul.] (p. 88-89) (Traducere de Vasile Grecu.)

Problema ce se ridică este: de ce în textul coresian amănuntul cu ochii lipsește, dar el există în *Cazania* de la 1637 și la Varlaam.

În absența textului tipărit în 1569 putem căuta o rezolvare provizorie în ms. rom. 148 B.A.R. în care se păstrează vechea traducere, la f. 84^r (coloana din dreapta jos) și f. 84^v, coloana din dreapta sus, și unde găsim indicată expres boala de ochi.

Cei care au simplificat textul au fost așadar traducătorii români. Dar asta ne arată că Varlaam n-a folosit doar această traducere, ci în mod sigur și originalul slavon.

În cea mai mare parte, cele trei pagini sunt prelucrarea și traducerea textului din versiunea slavonă a *Omiliarului patriarhal*, cu unele sugestii din prima parte a învățaturii la aceeași zi din cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki.

Partea a doua, cu subtitlul lăsat de traducătorii de la Govora „Nrvavoucenie” – *învățătură morală* – nu i-a oferit nimic de reținut.

Finalul, cu *învățătura cu care voia să plece acasă ascultătorii, îi aparține integral autorului Cărții românești de învățătură.*

VII. Dat fiind locul pe care-l ocupă în iconomia mântuirii jertfa pe cruce a Domnului nostru Iisus Hristos, *Învățătură pentru închinăciunea Sventei și cinstitei Cruci* din a treia duminică din Postul Mare are 6 pagini. La Coresi sunt 11, la Damaschin Studitul 7½ (dar la numărătoare de cuvinte sunt mai multe), iar la Kiril Trankvilion-Stavrovețki 13½ în ediția citată (p. 253-267) (în originalul tipărit 13).

Citite fără preocuparea izvoarelor din care au răsărit, aceste șase pagini reprezintă fără îndoială treapta cea mai înaltă urcată de elocvența sa, din tot ce am avut sub ochi până acum. Toate darurile autorului sunt concentrate spre a înălța Sfintei Cruci cel mai complet și mai vibrant elogiu pe care-l avem în limba română. De n-ar exista câteva slavonisme, el ar putea fi socotit scris azi, nedeosebindu-se de limba noastră decât prin acel ritm, acea încărcătură emoțională și acea mireasmă care s-au pierdut între timp. Dar au reînviat în scrierile lui Mihail Eminescu, Mihail Sadoveanu, Nicolae Iorga și Tudor Arghezi. Este o proză de concentrarea și perfecțiunea artistică a marilor maeștri de mai târziu, pe care-i dovedește posibili, și de fapt i-a pregătit.

Nae Ionescu definea logica nu ca artă de a descoperi adevărul, ci de a-l comunica, de a-l transmite făcându-l clar pentru ceilalți. Este o concepție pe care aproape la fiecare pas o ilustrează oratoria Sfântului Mitropolit Varlaam. Ea ne amintește nu odată de cel despre care s-ar putea spune, imitându-l pe Hegel care vedea în Napoleon „spiritul absolut călare pe cal” că a fost însăși inteligența română și logica, întrupate și stând pe o catedră universitară.

Din această nevoie de a comunica, în numai atâtea cuvinte și cu atâtea idei câte sunt strict necesare, un adevăr al credinței și o învățătură pentru viață au apărut acele diferențe în spațiul tipografic acordat cuvântărilor sale. Diferențe care l-au împins cândva pe Scarlat Porcescu să le invoce ca argument în sprijinul tezei sale că ne aflăm în fața mai multor traducători care au lucrat de-a lungul mai multor ani!

În realitate, fiecare cuvântare a Mitropolitului Varlaam se dovedește a beneficia de exact dimensiunile necesare comunicării a ceea ce vrea să spună și ce vrea să facă a rodi în sufletele ascultătorilor săi. Aceasta este esența oratoriei

sale. Este **stilul său**, care-l așează la o distanță suficient de mare de întreaga retorică ce se baza pe înmulțirea cuvintelor și parada de erudiție.

Analizând însă procesul de creație care a stat la originea acestei reușite, în care nu se văd semnele împrumuturilor, descoperim fragmentele întinse luate din cele 7½ pagini ale lui Damaschin Studitul. Le reproducem în ordinea în care apar la acesta, cu observația că autorul român le-a dat ordinea necesară lui.

Din primele două pagini ale lui Damaschin Studitul scoate:

„Precum un călătoriu umblă multă călătorie și-l arde soarele de să prigorește de pripăcu soarelui; apoi la jumătatea călătoriei să afla un copaci frumos cu frunze multe și dese și să șază supt dânsul la umbră să să odihnească și să fie și o fântână cu apă rece, să bea să să răcorească, așa și noi într-această zi de astăzi, de vreme ce ne-am ostenit de supărarea postului, aflăm acum prea cinstita și Sfânta Cruce la mijlocul Sfântului post și prăznuim praznic dumnezeescu pentru puțintică odihnă și oarece răpaos. Pentru ca să ne înnoim cu inimă bună și să ne întărim și către ceialaltă călătorie a postului, pentru că această Sfânta Cruce iaste armă tare la fieștecare creștin, la împărați biruință, la bisereci iaste cinste, la diavoli apărătoare, la credincioși păzitoare. Pentru aceia ferice de cei ce vor fi destoinici a să închina la dânsa, fericiți vor fi carii i să vor închina astăzi cu inimă curată.” (f. 306)

În filele 307^v-308 ale manuscrisului Bibliotecii Academiei găsim:

„Fieștecare creștin trebuie să aibă Sfânta Cruce lângă dânsul, dar să nu o facem fără de socoteală și fieștecum, precum o fac cei mai mulți, carii nu știu. Ci să o facă după cum să cade bunului credincios creștin. Că sânt oarecarii, ce când în frunte, când în umere, când la buric pun mâna și fac cruce fără socoteală. Ci dar când vei vrea să-ți faci cruce, să pui întâi cele trei degete în frunte, care însămnază Sfânta Troiță, adecă degetul cel mare și cele doao de lângă dânsul; apoi să pui la buric, a treia să le pui la umărul cel drept și a patra la umărul cel stângu; și făcând așa să închinează adevărată cruce. Și ascultați ce iaste înțelegerea crucii: când puneți mâna în frunte, apoi o pogorâm la pantece, vom să zicem că Domnul nostru Iisus Hristos au fost și iaste Dumnezeu adevărat, și pentru a noastră mântuire și pentru ca să-l credem s-au pogorât din ceriu pre pământ și iar s-au pogorât și mai dedesuptul pământului, adecă unde iaste munca și // au mântuit de acolo sufletele cele ce să muncia den veci. Și iarăși dup-aceia le punem la umărul drept, apoi la cel stângu, și zicem că după ce au mântuit sufletele dreptilor den muncă s-au înălțat la ceriuri și au șezut de-a dreapta lui Dumnezeu și a Părintelui. Și iar va să vie să judece toată lumea, să pue, adecă pe drepti în partea de-a dreapta, iar pe păcătoși în partea de-a stânga. Pentru aceia ce rugăm să nu ne pue în partea de-a stânga, ci să ne învrednicească a sta și noi în partea de-a dreapta Lui cu toți sfinții.

Aceasta însemnează crucea când o facem pe fața noastră. Pentru aceia avem datorie să o facem după cum să cade, pentru ca să lucreze și puterea ei, căci această cruce au îndulcit otrăvile. Puterile aceștia au îndulcit erburile cele amară și otrăvitoare, precum mucenicii, că-și făcea cruce și bea otravă și nu le era nimic și

ce-i mai minunat iaste de aceasta că în vremea lui Moisi lemnul au îndulcit apa cea amară de la Merra. Dar cu cât mai vârtos puterea crucii să nu lucreze cele mai mari.

Și ascultați cum au îndulcit lemnul amărăciunea Merrei ca să cunoașteți că lemnul acela mai-nainte închipuia pre Cinstita Cruce. Căci Moisi după ce au trecut pe ovrei pen Marea Roșie, i-au dus la un loc pustiu care să chieama Sir și umbla acolo trei zile și nu putea să găsească apă să bea, până au mersu și la locul ce să chiamă Merra. Și acolo au aflat izvor de apă, dar era amară apa foarte, atâta cât nu putea omul să o bage în gura lui. Pentru aceia s-au numit și locul acela Merra, adecă amărăciune. Iar ovreii răpștia asupra lui Moisi și zicea: «De ce ne-ai scos den pământul Egiptului, pentru ce nu ne-ai lăsat să murim acolo la locul nostru? Acum dă-ne apă să bem și noi și muerile și copii noștri». Atuncea să rugă Moisi lui Dumnezeu ca să îndulcească apa aceia. Și Dumnezeu îi arătă un toiag și-i zise «Bagă-l în izvor». Și numaidecât să îndulci apa.”

Și din ultimele două pagini ale traducerii aceluiași manuscris:

„Iar cum că iaste cu vrednicie și cu cuviință să ne închinăm la Sfânta Cruce, și prorocii ne învață și prorocul David zice: «Să ne închinăm la locul unde au stătut picioarele Lui». Și iarăși zice: «Înălțați pre Domnul Dumnezeuul nostru și vă închinați așternutului picioarelor Lui». Și iarăși: «data-i celor ce sântem de Tine semnu, ca să să apere de fața arcului». Adecă zice David lui Hristos: «Data-i creștinilor carii să tem de Tine semnu ca să să apere de fața arcului». Ci semnu adecă iaste crucea care o însămnăm pe fața noastră, iar arcul iaste aceștia vrăjmașul și ucigașul sufletelor noastre, diavolul. Și iarăși zice: «Fă cu mine semnu spre bine, ca să vază cei ce mă urăscu // pre mine și să să rușineze». Adecă să roagă David lui Hristos și zice «Făcui mine sâmnu de bine, ca să vază cei ce-mi vrăjmășescu mie, adecă diavolii, să să rușineze». Și iar zice prorocul Iezechiil: «Dă închinare pe fețele lor», adecă dă însemnare pe fruntea lor. Și înțeleptul Solomon zice: «Binecuvântați lemnul prin care să face mântuirea», adecă cinstiți lemnul de la care să face ajutoriul. Și prorocul Isaia arată de ce lemnul era crucea și zice: «În chipari și în pevcu și în cedru să să slăvească locul cel sfântu».

Dar și minunile care să făcea în vremea cea de demult de toiagul lui Moisi, toată lucrarea Sfintei Cruci însemna. Căci toiagul lui Moisi Cinstita Cruce însemna. Toiagul lui Moisi s-au făcut șarpe și au înghițit toiagele vrăjmașilor lui faraon. Așijderea și Cinstita Cruce au sfărâmat puterea dracilor și până în zioa de astăzi o sfaramă. Toiagul lui Moisi au despărțit Marea Roșie pen mijloc și au trecut ovreii ca pe uscat, nevătămați de mâna lui faraon. Așijderea Sfânta Cruce au rupt păcatul cel mare și au trecut sufletele oamenilor nevătămate de lucrările diavolului, dar și până în zioa de astăzi cu dânsa ne ajutorăm și facem bunătățile. Toiagul lui Moisi au desfăcut piatra și au eșit viu izvoară și au băut ovreii cei însătoșați. Așijderea Sfânta Cruce au desfăcut lumea cea silnică și nepocăită și au scos pe cei 12 apostoli de au învățat pe norodul cel rătăcit. Dar și dreptul Iacov cu toiagul lui au trecut apa Iordanului, precum zice el însuși «Că cu toiagul meu acesta am trecut Iordanul».

Însă toate acestea s-au făcut pentru ca să credem noi că și mai mare de acestea poate puterea Sfintei Cruci să facă cu numele lui Hristos care s-au răstignit pe dânsa.

Aceasta iaste credința noastră a creștinilor și carele adecă o va ține, va merge în viață, iar carele o va defăima să va osândi. Pentru aceia ne închinăm crucii, cinstite // piroanele și pe Hristos carele S-au răstignit credem și mărturisim Dumnezeu adevărat. Pre eretici anathemisim, pre ovrei batjocorim, pre agarineni purtăm de val, carii ne înfruntează zicând că ne închinăm la lemne și la argint și la aur; și noi la materie nu ne închinăm, ci închipuirea crucii cinstim, având gândul nostru la Hristos cel ce S-au răstignit. Pentru că de vom afla un lemn singur sau fier sau argint sau aur într-altă formă făcut, nu ne închinăm la dânsul.

Deci, de vreme ce avem praznic și pentru Cruce vorovim, să zicem puținele oarecari la pricina sărbătorii noastre. Bucură-te Cruce care ești slava și bucuria lumii, căci cu tine oamenii biruescu puterea vrăjmașilor lor. Bucură-te Cruce, arma cea nebiruită a credincioșilor împărați, că cu puterea ta să întărescu împărații, biruescu puterea vrăjmașilor lor. Bucură-te Cruce, puterea celor slăbănogi, întremarea celor neputincioși, biruința și puterea norodului celui credincios. Bucură-te Cruce, nădejdea ostașilor celor credincioși, căci întru tine nădăjduind intră în războaie. Bucură-te Cruce, însoțirea călătorilor, biruința luptătorilor, mântuirea celor ce să primejduescu. Bucură-te Cruce, cea de trei ori dorită și prea cinstită, povățuirea celor de pe mare, liniștea celor înviforați, puterea călugărilor, paza lumanilor, lauda mucenicilor, veselia sihastrilor. Bucură-te Cruce, propoveduirea apostolilor, prorocia prorocilor, ajutoriul dat călugărilor, frumsețea și podoaba tuturor sfinților. Bucură-te Cruce, paza creștinilor celor credincioși, că pre tine te avem armă și păzitoare și ajutătoare, cu a ta lucrare rușinăm pre vrăjmașii noștri. Biruim diavoli, supunem mândria dracului.

La aceasta noi, blagosloviți creștini, să ne închinăm // pe aceasta să o sărutăm și cu tot sufletul să o îmbrățășim, aceștia cu frică și cu bucurie să ne închinăm. Cu frică, adecă pentru nevrednicia noastră, iar cu bucurie pentru darul care ne dăruiește; cu puterea aceștia să ne înputernicim și să ne facem sârguitori cătră rămășița ceialaltă a Sfântului post, ca să o trecem cu vrednicie. Și precum place lui Dumnezeu, pentru ca aici, adecă să ne învrednicim Paștilor celor înțelegătoare și înviirii cei purtătoare de lumină, a Domnului nostru Iisus Hristos. Iar acolo să aflăm Paștile cele cunoscătoare întru bucuria îngerilor, întru starea sfinților și întru împărăția ceriurilor, care să o dobândim noi toți întru Hristos, adevărat Dumnezeuul nostru, căruia să cuvine mărirea, cinstea și închinăciunea, în vecii vecilor. Amin." (f. 309-310^v)

Din cartea lui Coresi, singurele ecouri pot fi cele din introducere:

„Ascultați, frați dragi, den învățatura aceștii evanghelii de astăzi! Că întâi au chipuit ș-au semnat dumnezeescul sfânt proroc Moysi cinstita cruce dumnezeiască. Că cu toiagul Marea Roșie lovi curmeziș, și iidovii fără de grije trecu-i, și nu se udară, că ca un păreate stătu apa, și den sus, și den jos. Și deaca-i trecu, cu toiagul iară lovi marea, și iară se adună și se împreună apa, și // pre Faraon, cu toată oastea lui, valurile mării coperi-i. Și iară Moisi cu toiagul cea apă amară ce era în pustie elu o îndulci, și den piatră uscată, apă prea bună izvorî, și acel nărod elu-l adăpă și-i sătură. Cătră aceastea ciudese, Moisi eghipteanii cu toiagul munci-i, că feace apele sânge. Și multe și mari ciudese de noi feace. S-au fost acel toiag chip numai și umbră,

însă cu el crucea au semnat, și cu acel toiag au făcut atâtea ciude. Să amu atunci semnată s-au fost crucea de Moisi, iară acmu adevărită iaste și scrisă, că înșine o vedem și ne închinăm și o cinstim. Însăș această dumnezeiască crucea pre Faraon, vrăjmașul nostru, făcătoriul de rău, în multe munci l-au dat, și văzuții și nevăzuții draci piiarde-i și-i potopeaște, carei se rădică și se-au rădicat spre noi, de se luptă și smintesc pre noi. Că însăș această cinstită cruce, toate chinurile mării neudați și fără de frică tocmeaște-ne a treace, și oarece valure se rădică spre noi, și unde domoleaște-le, și lin face; încă și viața aceasta a noastră o mângăe și o îmblânzeaște cu lin, și toată viața noastră spodobește, cu pace să o obârșim.

Că această cinstită cruce, toate amărăciunile și boala și năpăstie și grija noastră, și toate nevoile ce ne vin spre noi, potoleaște-le și le stinge. Și mai vârtos decât miierea și untul îndulceaște și mângăe sufletele și trupurile noastre, și seatea noastră o stămpără, ca mai mult de acmu să nu însetoșăm. Cine va bea amu dentru el, n-are a se însetoșa în vecie, ce și, râuri, cură-vor den inema lui ape vii, cum însuși aceasta zice însuși adevăritul Hristos, Domnul nostru.

Derept aceia și noi, fraților, să cearem de la Dumnezeu // tărie, cum cu Sfânta Cruce să putem birui dracii și vrăjmașii noștri. Și acest Sfânt post încă să ne nevoim cu cinstea să-l petreacem, și toate pohtele trupului și năravurile lumiei și sămețiile să le răstignim și să le omorâm. Și după leagea și după învățatura lui Dumnezeu să ne nevoim să îmblăm, cu dragoste multă și cu voe bună, ca și dumnezeescul glăsitoriu Marco, evanghelistul, învățătură noao astăzi ne pune (urmează pericopa și tâlcul)." (Ed. Pușcariu-Procopovici, p. 65-66)

Singurul pasaj, din toate cele 11 pagini și jumătate ale lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki care-și găsește corespondență la Mitropolitul Varlaam este tot cel despre tâlcuirea semnului crucii, ca și la Damaschin Studitul¹³, încât putea să-i

¹³ „Ce și noi acmu, acest sămn cinstit și înfricoșat punem pre frunțile noastre, ca să ne arătăm înfricoșați diavolului și îngerilor lui. Numai să nu o facem neștiută și fără tocmală, cum fac destui, carii nu știu; ce trebuiaște să o facem cum se cade creștinului drept! Că sânt unii, de aorea pun în frunte, aorea în umăr, aorea pre pantece pun mâna lor și fac crucea lor neștiută: Când pui mâna ta întâi în frunte, du//pă aceea în umărul drept sau în stâng și atunci pui pre pantece, ce cruce faci atunci? Nu iaste aceasta cruce, ce mai vrătos batjocură și râs faci!

Dar cum să faci? Trebuiaște fietecare creștin drept întâi să semneze cu trei degete ale lui în chipul Sfintei Troițe, degetul cel mare și cu ceale doao ce-s aproape de el; de-acii întâi să pui în frunte, al doilea rând pre pantece, a treilea în umărul drept și a patra în umărul stâng. De va face așa, semnează cruce adevărată.

Și ascultați ce iaste tâlcul cruciei: Când punem mâinile noastre în frunte, după aceea pogorâm pre pantece vom să zicem că Domnul nostru Iisus Hristos Fiiul lui Dumnezeu era și iaste Dumnezeu; de-acii pentru spăseniia noastră și pentru să creadem noi, s-au pogorât den ceriu jos la pământ și iară au mers și mai jos de pământ, iată, în muncă și au izbăvit de acolo sufletele ceale muncite. Iară după aceasta când punem în umărul drept, după aceea în stâng vom să zicem că, după ce au slobozit sufletele dreptilor din muncă, s-au suit în ceriu și au șezut de-a dreapta Părintelui și iară va să vie judecătoria a toată lumea, se [sic!] puie pre dreapta de-a dreapta lui, și păcătoșii de-a stânga. Pentru-aceaea ne rugăm să nu ne puie pre noi de-a stânga Lui, ce să ne spodobească să stăm de-a dreapta.

Aceasta semnează Svânta cruce, carea facem pre fa//ța noastră. Cum zice și Sfântul Ioann Zlataust: Când duc pre tâlhari la locul cel de muncă și când văd ei acolo spata tăietoriului, atunci

fie de folos și el, de nu s-ar acoperi în totul cu cel din Damaschin. Dar nimic în plus n-a mai găsit.

Asupra acestui elogiu adus Sfintei Cruci și admirat de Ladislav Gáldi s-a concentrat efortul lui Pande Olteanu de a-i demonstra datoria contractată față de Damaschin Studitul și adresa greșită a admirației lui Gáldi.

În penultimul său articol, din 1976, Pande Olteanu scria:

„De asemenea dintre cele trei cuvântări cu caracter didactic mai pronunțat, cea despre *Închinarea Sfintei Cruci* a fost folosită de Varlaam și la cuvântarea din duminica a treia din post (*op. cit.*, p. 42-51) și la cea pentru «Ridicarea Cinstitei Cruci de la 14 sept.» (*Op. cit.*, p. 360-364). *Varlaam traduce, alegând cele mai frumoase elogii și epiteze despre cruce și le concentrează, creând un adevărat imn crucii*, pe care unii cercetători ca László Gáldi îl admiră ca o creație originală a lui Varlaam. *Dar toate epitele și comparațiile sunt traduse de Varlaam din Damaschin Studitul.*

Cercetarea aceasta de identificare și reconstituire e dificilă, pentru că Varlaam a tradus uneori dintr-o frază o singură expresie. Trebuie să parcurgi atent pagini întregi pentru a încheia un fragment. Alteori textul e tradus în continuare, dar e din altă omilie. Iată un fragment din cuvântarea pentru *Închinarea Sfintei Cruci*, tradus și integrat de Varlaam în cuvântarea de la 14 sept. pentru *Înălțarea Cinstitei Cruci*, despre care Damaschin Studitul nu a scris nicio cuvântare.”

Cum însă aici este vorba de textul pentru a treia duminică din post vom reveni la acest fragment atunci când vom ajunge la cuvântarea din 14 septembrie.

Încă din 1970 în articolul din volumul editat de Institutul „G. Călinescu”, la p. 140-141 se putea citi:

„Un fragment despre importanța crucii se găsește textual în originalul bizantin (*sic!*), o parte la începutul omiliei și alta peste șapte pagini la sfârșitul omiliei. E un adevărat imn închinat crucii. În versiunea *Cazaniei* lui Varlaam nu s-a renunțat la epitele care arătau importanța și funcțiile crucii. László Gáldi demonstrează pe baza acestui fragment din *Cazania* lui Varlaam apariția în literatura română a ritmului psalmodiant, particular al litaniei de tip catolic. László Gáldi nu cunoștea însă izvorul bizantin, care este omilia pentru închinarea crucii de Damaschin Studitul.

Fragmentul discutat este o traducere făcută de Varlaam dintr-o versiune slavă, pe sărite și cu unele omisiuni. Omitte, de exemplu, propoziția: Χαίροις σταυρὲ ... (în

numai cât toate măruntaiele într-înșii mainte de moarte de frică mor, așa și puterile drăcești, când vor vedea semnul lui Hristos pre frunțile noastre stând ca și pre un stâlp, atunce foarte să vor teame și, tremurând, îndărăt de la noi să vor întoarce, iară noi, cu bun darul lui Hristos Dumnezeuului nostru și cu putearea crucei lui, deaca ne-am slobozit de aleanul și de răutatea acelora ca și oarecând Israil cel vechiu de amaliceani, să ieșim din pustiia acestui veac în țara cea făgăduită, către acea fericită viață unde se dezmiardă îngerii cu pace și izvoarele veseliei cea de veci cură”. (în ed. cit., p. 259-260)

Această tâlcuire a semului crucii, pe care nu o găsim în textul din *Omiliarul patriarhal*, pare a fi copiată din cartea lui Damaschin Studitul și ridică problema cunoașterii ei de către Kiril Trankvilion-Stavrovetki.

slavă: Raduj se крѣсть, «Bucură-te cruce»), pe care Damaschin Studitul o repetă retoric la începutul fiecărei perioade. Iată textul, pe versiuni paralele și în traducere.”

Omitem versiunea greacă originală și pe cea slavonă, și reproducem traducerea din neogreacă a lui Pande Olteanu, și versiunea din *Cartea românească de învățătură*:

„Bucură-te cruce ocrotitoare creștinilor, ...tăria celor slabi [bolnavi], mântuirea celor ce sunt în nenorociri, ... tovarăș de drum călătorilor, adăpost corăbierilor, liniște celor prinși de furtuni, puterea călugărilor, ocrotirea mirenților, lauda martirilor, bucuria asceților, învățătura aleasă a apostolilor, profeția prorociilor... arma de neînvins a împăraților pioși, ajutorarea învățătorilor, chip bun al tuturor sfinților... Cu energia ta vom rușina pe dușmanii noștri, ... și vom strivi mândria diavolului...”

„Căci că Svânta Cruce iaste agiutoriu credincioșilor, putere slabilor, izbăvire celor ce sânt în primejdie, soție celor săngurați, adăposteală celor viorați de furtuni, liniște celor învăluți, tărie călugărilor, apărare mirenților, laudă măcenicilor, veselie săhaștrilor, mărturie prorocilor, pildă de învățătură apostolilor, armă tare împăraților, învățătură dascălilor și tuturor svenților chip bun. Cu puterea Sventei Cruci rușinăm vrăjmașii noștri și călcăm mândria diavolilor...” (Varlaam, p. 38-39).

Nu numai sintaxa și omogenitatea acestui fragment depind de originalul bizantin, dar mai toată omilia, inclusiv unele comparații plastice și analogii. Varlaam compară, de exemplu, pe credincios în timpul postului cu un călător în pustie, iar sărbătoarea crucii, fixată în mijlocul postului – adică sub care călătorul se odihnește și se răcorește. În originalul bizantin, comparația aceasta face parte din introducerea omiliei. O redăm împreună cu traducerea expresivă din versiunea lui Varlaam și cu tâlmăcirea noastră:

„... și după cum este un călător trudit care merge la drum lung și-l arde soarele și-l aprinde arșița și este istovit de cale și găsește un copac frumos la înfățișare și cu frunza deasă și poposește jos la umbra lui răcoroasă, ca să se odihnească, tot așa și noi în ziua aceasta de astăzi...”

„... că cumu-i un călătoriu ce îmblă și călătorește cale multă, și-l arde soarele, și-l pâlește zăduful și iaste trudit și ustenit de cale, cându-i mijlocul calei află un copac frumos și cu umbra deasă și șede supt dânsa de să odihnește și să răcorește în umbra lui; într-acela chip și noi într-această dzi de astădz...” (p. 38).

Pentru a doua oară citim despre aceeași omilie în articolul din 1972 din „Romanoslavica”:

„Ultima grupă o constituie câteva cuvântări cu caracter didactic: *Învățătura despre post și abstenență, cea împotriva obiceiului de a plânge pe cei morți și cea despre închinarea crucii. Dintre acestea, Varlaam a tradus numeroase pagini integral.* Le-a dat apoi o nouă sistematizare ca de ex. în omilia sa despre *Închinarea cinstitei și de viață făcătoarei cruci. Varlaam a selecționat, de exemplu, pe sărite, din tot cuprinsul predicii, ideile referitoare la importanța crucii, impresionante prin*

conținutul emoțional și prin latura artistică. Varlaam nu a renunțat la repetările retorice, la comparații, analogii, la clauzule variate și nici la ritmul frazei. Impresionat de această parte, stilistul maghiar László Gáldi, necunoscând adevăratul izvor neogrec, Cuvântările lui Damaschin Studitul, considera că Varlaam ar fi folosit acilianiile din cultul bisericii catolice și alte modele ale misionarilor iezuiți italieni, care în vremea lui Vasile Lupu și a lui Varlaam cutreierau Moldova, cu elocința lor tradițională. Dar toate fragmentele citate de cercetătorul maghiar László Gáldi pentru a ilustra și documenta ipoteza unor izvoare și modele catolice, sau baroce, sunt *traduceri din cuvântările lui Damaschin Studitul* [subl. P.O.], care se întind pe zeci de pagini. Aceleași cuvântări la Varlaam au 4-5 pagini, în care a reprodus fragmentele emoționante, cu fond profund uman, în care elementul apocrif, fabulos și folcloric este preponderent. **Varlaam reduce, simplifică fondul și chiar cohorta de forme retorice, caracteristice stilului lui Damaschin Studitul.**

Varlaam dă la început textul evanghelic. În traducere adaugă unele idei preluate probabil din cuvântarea lui Calist tot despre *Închinarea Sfintei Cruci*. **Când compară însă crucea cu o armă, apoi cu un pom, care răcorește în umbra lui pe călător, adică pe credinciosul trudit de post, Varlaam trece la o traducere exactă a textului lui Damaschin Studitul.** În versiunea mitropolitului Varlaam se preia mai întâi comparația crucii cu o armă, care urmează postulului din Evanghelia zilei: Cine ia crucea și urmează lui Hristos să se lepede de toată voea lumească." Iată acest comentariu și comparațiile:

Damaschin Studitul, *Op. cit.*, p. 425-426
și ms. slav 146, f. 314^v

Privește cu care armă împuternicește marele împărat și Dumnezeu pe oșteanul său. Nu-i dă cămașă de zale, nici arc, nici paloș, nici scut, nici altceva din armele oștenilor de pe pământ. Dar ce-i dă? Îi dă numai cinstita și Sfânta Cruce. Aceasta îi este și paloș, aceasta îi este și platoșă, aceasta îi este și arc, aceasta îi este orice armă, de care are nevoie un creștin pios.

Și după cum este un împărat, care cumpără armele cele bune și le dă ostașilor săi, tot așa și Dumnezeu ne-a dat această cruce ca armă și ne spune:

«Vedeți câte a putut crucea mea să facă. Vedeți cum a biruit moartea!

Vedeți cum a călcat puterea diavolului! De aceea de acum încolo și voi să vă faceți o astfel de armă dacă voiți să faceți și voi acum câte am făcut și eu, ba mai bine și mai multe, pentru că cel care crede în mine va face lucruri și mai mari decât acestea».

Varlaam, *Op. cit.*, p. 44

Socotește cu ce armă întărește marele împărat Dumnedzău pre voinicii săi. Nu le dă platoșe, nice arc, nice sabie, nice sulită, nice altă nemica de armele voinicilor pămentesți, ce numai Svânta și cinstita Cruce. Aceasta iaste și sabie, aceasta iaste și arc, aceasta iaste și sulită, aceasta iaste și coif și platoșe și fiecă armă ce trebuiaște credincioșilor creștini.

Cumu-i un-împărat de cumpără arme bune și dă voinicilor, așa și Dumnedzău, această cruce ne dă armă și ne dzice:

«Vedeți crucea mea cât au putut, vedeți cât au biruit moartea, cât au călcat puterea diavolului. Deci și voi vă înarmați cu această armă, de vă-i voia să faceți acmu câte am făcut și eu și încă mai multe de atâtea că acela ce va crede în mene, și acela într-acesta chip va face».

Este reprodus același text în originalul (tradus mai sus) lui Damaschin Studitul și în versiunea slavă din ms. slav 146 B.A.R., după care urmează comentariul:

„Observăm că atât versiunea slavonă macedoneană, cât și cea românească au redat cu strictețe nu numai sensul, dar și topica originalului neogrecesc al lui Damaschin Studitul.

În continuare, în versiunea lui Varlaam se află a treia motivare din izvorul neogrecesc: de ce sărbătorim crucea. Dar primele două motivări nu le-a redat, ci doar pe a treia, care la Damaschin Studitul este înaintea fragmentului reprodus mai sus. De aceea motivarea lui Varlaam este fără legătură cu textul de mai înainte: «A treia? – pentru aceasta ne strângem astăzi de prăznuim închinăciunea Sfintei Cruci». Nici în izvor comparația cu călătorul nu începe cu această motivare. În continuare textul este tradus exact. În partea ultimă s-au selecționat pe sărite unele fraze. Fragmentul este caracteristic pentru stilul lui Damaschin Studitul prin aspectul poetic, prin clauzulele variate și prin ritm. **Textele puse paralel ne dovedesc că nu e vorba de particularități ale stilului baroc, nici de modele catolice – cum considera László Gáldi, ci e vorba de stilul bizantin, de modele și izvoare profund ortodoxe:**

Damaschin Studitul, *Op. cit.*, p. 424 și
ms. slav 146

„... și după cum un călător merge cale multă, e istovit și-l arde soarele și-l pălește arșița, apoi când e pe la mijlocul drumului găsește un copac mai frumos și cu frunze multe și poposește sub el și se odihnește în umbra lui.

Tot astfel și noi în această zi de astăzi, când suntem istoviți de truda postului, găsim Cinstita și Sfânta Cruce în mijlocul Sfântului post al păresimilor și sărbătorim această sărbătoare dumnezeiască, pentru puțină odihnă, pentru ca să ne reînoim forțele și să devenim mai sânguitori și mai puternici pentru cealaltă jumătate de drum a Sfântului post.

Varlaam, *Op. cit.*, p. 38 (Trimiterile le facem la ediția noastră)

„... că cumu-i un călătoriu ce îmblă și călătorește cale multă, și-l arde soarele, și-l pălește zăduvul, și iaste trudit și ustenit de cale, căutându-i la mijlocul calei află un copac frumos, și cu umbra deasă și șeade sub dâns, de să odihnească și să răcorească în umbra lui.

Într-această chip și noi într-această dzi de astăzi fiind supărați și usteniți de truda postului, aflăm Svânta și cinstita Cruce la mijlocul Svântului post. Și prăznuim praznic dumnedzâesc și sufletesc pentru puțină odihnă, pentru ca să ne iușurăm și să ne întărim cătră alaltă cale a Svântului post...

„Varlaam sare aci la altă pagină și ne dă un minunat imn despre importanța crucii, deși l-a închegat din elemente culese pe sărite. Am arătat aceasta mai pe larg într-o altă contribuție referitoare la stilul lui Varlaam, subliniind că nu e vorba de stilul lui Varlaam, ci de al lui Damaschin Studitul. În versiunea lui Varlaam se traduc în continuare încă vreo trei pagini din cuvântarea lui Damaschin Studitul, dar selecționat și alternate cu fragmente dintr-un alt izvor, mai ales în partea finală. De aceea, pe aceste criterii stilistice nu-l putem considera pe Varlaam

un reprezentant al barocului românesc, ci ca un reprezentant al curentului umanisto-renascentist de culturalizarea poporului, de apărarea ortodoxiei, afirmat în cultura greacă în secolele XVI-XVII. În toate scrierile sale mitropolitul Varlaam urmează izvoarele și modelele operelor acestor scriitori neogreci, începând cu traducerea operei Leastvița și cu Cazania.

Prin astfel de simplificare în conținut și formă, aceeași cuvântare devine în versiunea lui Varlaam mult mai potrivită și mai accesibilă maselor largi de cititori. Își are unitatea ei de conținut și frumusețile ei artistice, datorite talentului de pedagog și de scriitor al lui Varlaam.”

Am reprodus integral și am comasat din cele trei articole exegeza lui Pandele Olteanu la această importantă cuvântare a Mitropolitului Varlaam deoarece aici putem vedea foarte clar și virtuțile și limitele metodei sale.

În măsura în care s-a vrut demonstrarea faptului că scrierea lui Damaschin Studitul este cu certitudine unul din izvoarele *Cărții românești de învățătură* – ceea ce la data aceea era un lucru absolut nou pentru istoriografia noastră literară – ne găsim în fața unei reușite magistrale. Dar în măsura în care din analiza concretă a modului cum s-a folosit traducătorul român de acest izvor, și prin identificările și reproducerea pe două coloane a fragmentelor împrumutate s-a ajuns la concluzia că aceasta anulează sau diminuează statura de autor a Mitropolitului Varlaam, eșecul este certificat chiar de către învățatul slavist! Căci el este obligat să încheie cu constatarea că „Prin astfel de simplificare în conținut și formă, aceeași cuvântare devine în versiunea lui Varlaam mult mai potrivită și mai accesibilă maselor largi de cititori. Își are unitatea ei de conținut și frumusețile ei artistice, datorite talentului de pedagog și de scriitor al lui Varlaam”.

Mai era de adăugat că niciunde nu avem de-a face cu intenția de a traduce – chiar pe sărite și selectiv – opera lui Damaschin Studitul, ci totdeauna cu selectarea de fragmente de diferite dimensiuni, asimilate în propria elaborare a textelor, și că nu „toate epitetele și comparațiile sunt traduse din Damaschin Studitul”.

Odată intrate în componența discursului varlaamic, toate aceste împrumuturi dispar pur și simplu ca atare. Ele sunt îmbinate cu altele, din alte izvoare, și numai supus la o „analiză spectrală” textul cel nou, rezultat nu numai din această operație ci și din ceea ce-i aparține autorului său, își trădează izvoarele.

Tocmai de aceea, după ce terminând lectura celor trei izvoare te întorci la textul varlaamic, realizezi pe deplin perfecțiunea sa literară.

VIII. Tot spre scandalul umbrei lui Scarlat Porcescu, la duminica a 4-a din Postul Mare (a Sfântului Ioan Scărarul) tâlcul are mai puțin de două pagini.

Dacă raportăm aceste mai puțin de două pagini la *Omiliarul patriarhal*, cărora le este dator și unde sunt 5 pagini în ediția Vasile Grecu și 8 în ediția Coresi, precum și la cele 6 pagini și jumătate (8 în originalul rusesc tipărit) din cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki (**Damaschin Studitul nu are o predică nici la această duminică**) ne întâmpină aceeași concentrare, aceeași claritate de cristal a ideilor, aceeași expunere logică, pe puncte. *Cartea românească de învățătură* este și un adevărat curs în care mitropolitul de la Iași a explicat și transmis neamului său mesajul evanghelic și marile adevăruri ale credinței, precum și desfășurarea vieții și lucrării mântuitoare a Domnului Hristos. El i-a creat astfel o cultură teologică de înaltă clasă, folosind succesiunea calendaristică a duminicilor și a marilor Sărbători Domnești, mintea lui clară, informația realmente uimitoare și mai presus de toate o limbă românească ridicată la înălțimea unui autentic instrument de cultură.

Faptul că acest „curs” era repetat an de an îl ajuta să se sedimenteze în mințile și sufletele celor nelipsiți de la slujbe. Aparenta simplitate a discursului, ca limpezimea apelor din tăurile fără fund, era făcută să-l ajute să pătrundă adânc în mințile unor destinatari pentru care mijlocul de transmisie era în principal lectura de la strană a dascălului, deci calea orală. Doar pentru foarte puțini – desigur în primul rând oamenii Bisericii – era rezervată lectura personală, întrucât nu era vorba de o carte accesibilă în biblioteci și cu atât mai puțin în cele personale. Chiar și copiile manuscrise erau destinate bisericilor, iar prețul celor tipărite impunea uneori asocierea și putea provoca conflicte rezolvate pe cale juridică¹⁴.

Geniul scriitoricesc al vlădiciei Varlaam a constatat și în această capacitate de a-și redacta textele tipărite în cartea sa monumentală ca pe niște prelegeri teologice și morale orale; de a transforma (conform revelatoarei constatări a I.P.S. Calinic) vorbirea vie în text scris, dar scris cu propria pană și nu cu a tahigrafilor Sfântului Ioan Hrisostom sau a stenografilor lui N. Iorga. Aceasta i-a impus atât dimensiunile textelor cât și stilul lor.

Fiindcă se poate vorbi într-adevăr de stil la „întâiul mare scriitor de limba românească”, așa cum vorbim de stilul lui Ion Creangă sau al lui Mihail

¹⁴ Vezi Sebastian Stanca, *Pricina pentru o carte bisericească Soborul vlădicului Varlaam la 1689*, în „Revista teologică”, Sibiu, XX, 1930, nr. 1-2, p. 31-34 și Dumitru Poptămaș, *Prețul de achiziție al „Cărții românești de învățătură” pe baza unor însemnări din secolul al XVIII-lea*, în volumul: *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. „Cercetare și valorificare”*, București, II, 1983, p. 363-368.

Sadoveanu, și numai cecitatea în care l-a împins pe Pandele Olteanu avântul în negarea originalității *Cărții românești de învățătură* l-a făcut să emită enormitatea că „în probleme de conținut și de stil nu mai poate fi vorba de vreo originalitate a mitropolitului Varlaam. Toate aspectele stilului: istoric, dramatic, oral etc. aparțin lui Damaschin Studitul”.

Dacă după lectura celor mai puțin de două pagini ale lui Varlaam parcurgi cele 8 pagini și jumătate ale lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki în versiunea Govora (de patru ori mai multe!) constai dacă nu neapărat o diferență de valoare, în orice caz, exact pe aceea de stil. Și totodată de abordare a temei. Astfel încât de data aceasta nu mai este necesar recursul la acest izvor spre a-l explica pe autorul român, chiar dacă unele ecouri nu sunt inexistente.

În schimb, avem din nou dovada indiscutabilă a folosirii *Omiliarului patriarhal*, într-una din edițiile care-l atribuiă patriarhului Calist, ceea ce o lectură mai grăbită nu i-a permis să constate lui Ștefan Ciobanu în cursul ținut la Universitatea din București în 1939-1940 (p. 255, și ediția Mazilu, p. 175).

Desigur, când se referea la „cartea Sfântului Calist” în scrisoarea sa către țarul Rusiei nu avea rost să-i explice ceea ce se va citi chiar pe copertă: că în realitate cartea sa era „din multe scripturi tălmăcită” și nici ceea ce urma să le comunice alor săi în cuvântul înainte: că de fapt și-a adunat-o „din toți tâlcovnicii Sventei Evanghelii, dascălii Bisericii noastre”.

Nici aici nu greșea: *Omiliarul patriarhal* era cea mai amplă antologie bizantină de texte patristice închinată tâlcuirii evangheliilor duminicale. Atribuită la cinci patriarhi diferiți, fără a putea ști cu certitudine cui îi aparține, se vor identifica desigur cândva textele antologate, și ele se vor dovedi în adevăr operele unor mari „dascăli ai Bisericii noastre”, pe primul loc stând Sfântul Ioan Gură de Aur.

Lor li s-au adăugat în *Cartea românească de învățătură* marii dascăli contemporani din spațiul neogrecesc și ucrainean, rezultând această sinteză rămasă unică în cultura Europei post-bizantine.

Din cele 8 pagini ale *Omiliarului patriarhal* în ediția din 1914 a cărții lui Coresi, Mitropolitul Varlaam a selectat și transcris 4 fragmente.

Primul privește boala atribuită lunii, dar care era în realitate lucrătura diavolului, calomniatorul lui Dumnezeu și al omului, **semănătorul zizaniei între creator și creatură** (ideea din urmă n-o găsim însă în izvor, ci îi aparține):

„Iară ea nu iaste acea boală den lună, ce hitleanul dracul oarece în schimbatul luniei socoteaște și spre acel om beteag cade, ca să zică oamenii că chinuiaște de

lună, ca să hulească pre Dumnezeu cela ce-au făcut luna. Și acestui om ce mearse la Hristos încă i se părea așa, și nu știia ce zicea că chinuiaște feciorul lui de lună.” (Coresi, ed. cit., p. 79)

Avem și pentru acest text originalul grecesc, editat de Vasile Grecu și tradus de el, dar înțeles în mod diferit de cei ce l-au tradus în slavonă, și de unde a trecut la Coresi:

Οὐκέτι δὲ πάθος σεληνιασμοῦ, ἀλλ’ ὁ δαιμονῶν συντηρεῖ συνόδους τινὰς τῆς σελήνης καὶ τῷ πάσχοντι ἐπιτίθεται, ἵνα βλασφημῇται ὁ ποιήσας τὴν σελήνην ὁ Θεός. Καὶ ὁ μὲν ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὁ προσελθὼν τῷ Χριστῷ οὕτως εἶχε καὶ πλανόμενος ἔλεγεν ὅτι σελινιάζεται. καὶ οὗτος μαθητὰς ἡττάτο καὶ κατεμέμφετο ὡς μὴ ἰσχύσαντας θεραπεῦσαι τὸ πάθος τοῦ δαιμονιζομένου παιδὸς αὐτοῦ (p. 98).

Vasile Grecu traduce cu „Dar nu e deloc boală venită de la lună, ci **îndrăcitul se ține de anumite faze ale lunii și-l apucă pe cel ce suferă**, ca să fie hulit Dumnezeu care a făcut luna. Și omul acela care a venit la Hristos, așa era și greșind zicea că este lunatic. Și acesta învinuia învățăceii și-i dojenea ca unii ce n-au fost în stare să vindece patima copilului lui”.

În versiunea din *Cazania* lui Petru Movilă avem:

Што тѣды мовитъ, на новѣй мѣсѣцъ вѣснѣтсѣ, не мѣсѣцъ оутрапен(н)а людскогъ причиною быти разсѣмѣти маемъ, але з вѣкѣвъ превротный и хитрый шатанъ ѡ(т)мѣн(у) и нѣкоторыхъ мѣсѣчныхъ оусмотрѣтъ и на заражонѣго нападетъ, авый дла тогѣ влюзненъ былъ има Бѣа, который створилъ мѣсѣцъ. Дла чогѣ и овый челѣвѣкъ невѣдомостю зведеный до х(ѣ)а пришевши, на мѣсѣцъ причинѣ хорѣвы сына своегѣ вкладаетъ. (p. 140)

În ms. slav 148 B.A.R., același text se află la fila 92, în vechea traducere.

La fel este în Varlaam, și **aceasta este traducerea corectă**, nu a bizantinologului, destul de confuză.

Al doilea fragment absorbit în textul varlaamic se află peste două pagini, la p. 81 din ediția cărții lui Coresi:

„Că zice Hristos să aducă drăcitul cătr-însul, ca toți să vază putearea lui, ca să vază toți că nu e și el neputincios. Că năroadelor părea-le că iaste și el neputincios, ca și ucenicii lui, și nu va putea vindeca drăcitul. Iară, iată, deaca se strânsără năroadele, văzu Isus nărod mult împrejur stând, și opri duhului necurat, și cu multă tărie grăi-i: «Eu te opresc, despuitoriul Domn și învățătoriu, nu ucenicii! Eu, Dumnezeu, zicu-ți cu tărie și cu puteare multă a mea: Duhule necurat și surd și mut, eş dentr-acest om, și de acmu» zise, «să nu mai intri întru el». Căce zise așa, că și adoara se vrea întoarce într-însul, că încă nu era întărit, nici era îngădit cu credință.”

Al treilea de la paginile 82-83:

„Temură-se ucenicii, au doară cumva pierdură ei bunătatea ce dedeas lor Dumnezeu, de pentru aceia nu putură goni dracul? Ce se apropiară cătr-însul cu frică multă și cu smerenie și cu bună înțelepție, și de eluș întrebară pre el, ca să afle de acel lucru. Și de acea neștiutură mare ei vrea să știe. Iară Hristos zice: «Această rudă (ce se zice, de lună, însă mai vartos zice, toată ruda drăcească) nu iase într-alt chip, numai cu rugăciunea și cu postitura».

Cade-se amu și bolnavului să se postească și și celuia ce va vrea să-l vindece, că amândurora le iaste să se postească. Mai vartos bolnavului, că postul va cuvânt, cade-se amu nu numai a se posti, ce și a se ruga. Așa amu rugăciunea adeverită săvârșește, să va fi și cu postul înjugată. Nu se îngreiază, nici se slăbește postindu-se de tăriia bucatelor. Iară când face rugăciune, neînșelat iaste și neîngreoiat; ce și cătră ceriu înalță-l. Că rugăciunea foarte înfricoșată iaste spre draci. Că rugăciunea întărește și dă puteare postului. Că cine nu lăcomește spre sațiu, ce-ș slăbește tăriile trupului și nu lasă, den cea tărie ce iaste, a-i tulbura crierii și a-i cebălui mintea (ce se zice, cu voroava), atunce alalt trup bine se întărește, și mintea nu se cebăluiaște (ce se zice, că fără voroavă ajută-i). Că înfricoșă//tă arată-se ruga. Mai vartos și mai iute și decât focul iase și se înalță.

Derept aceia cade-se tuturoră pururea să fie înjugați cu aceaste doao bunătăți, cu postul și cu ruga. Iară carei lucrează pântecelui cu sațiul și nu va nici dinioară să-ș flămânzească mațele, atunce dentr-acea nebunie drăcească nu poate lesne a se dezbate sau a scăpa, ce tutindenea iaste neputincios. Iară cine se roagă și se postește, nu-i trebuiaște mult. Celuia ce nu-i trebuiaște mult, acela nu poate fi lacom, nici iubitoriu de avuție. Cine nu lăcomește și nu iubește avuția, spre milostenie foarte cuvios fi-va și milostiv și îndurătoriu. Milosteniia, mestecată cu postul și den moarte izbăvește omul. Cine-ș flămânzește pânțele, smerește-ș inema, și mintea înțelepțește-ș. Cu postul cându-ș bolnăvește și-ș slăbește omul trupul, spare-ș cugetele, că cu postul adauge-ș sănătate și tărie. Iară den nețineare, boala și neputința apropie-se, încă și moartea.”

Și, în sfârșit finalul de la p. 85:

„Pentru aceia, să ne nevoim, fraților, cu postul și cu rugăciunea, cum însuș Hristos zis-au, ca pre cei draci ce se bat cu // ispită spre noi a ne turbura și a ne chinui pre noi, departe să-i gonim de la noi. Că cine se postește, iușor iaste și deșteptat. Și rugăciunea treazvă mai bune arepi are decât însuși vântul, și mai iușoare arepi au aceaste și bunătăți. Că de aceaste arepi și dumnezeescul David proroc ruga să i se dea lui, când grăia: «Cine-m va da arepi ca porumbilor, și să zbor, să răpaus?» Iară oarecine de nu va avea aceaste arepi, nu se poate rădica de lucrurile pământului, să ajungă la cel răpaos fără de moarte. Derept aceia și sfinții apostoli pururea se postiia și rugăciune făcea.

Așa și noi, postul și rugăciunea să iubim, ca în scârbe să nu cădem, ce să ne nădăjduim spre dulceață mai vartos. Și de dulceți și de frământați să nu ne preainălțăm și să lăcuim fără grijă, ce pururea să ne nădăjduim spre mila lu Dumnezeu, ca de acmu să fim întregi în mândrie și înțelepți și blânzi și smeriți, ca să putem și noi a derepta toate lucrurile cealea bunele și cea dulceață ce va să fie să o putem

dobândi de la Hristos Isus, Domnul nostru. Că lui se cuvine toată slava și cinstea și închinăciunea, acmu și pururi și în veacii de veac, aminu!”

Suntem prin urmare pe deplin edificați asupra faptului că **spre deosebire de ceea ce au crezut că descoperă atât P.P. Panaitescu¹⁵ cât și Ștefan Ciobanu – lipsa de legătură între cartea tipărită în 1637 și cartea vlădiciei Varlaam – această legătură există.** Pe de o parte în privința **textului** pe care ea îl conține – cel al *Omiliarului patriarhal* din varianta slavonă transpus doar în ucraineană în cartea movileană –, și pe de alta ca model al monumentalei tipărituri românești din 1643.

IX. Pentru a cincea duminică din Postul Mare, numită a Sfintei Maria Egipteanca, Damaschin Studitul a tradus în limba comună celebra biografie a Sfântului Sofronie al Ierusalimului.

În *Omiliarul patriarhal*, pe care-l avem și pentru această săptămână editat în original și tradus de Vasile Grecu, precum și în cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, avem în această zi tâlcuirea la pericopa din Marcu, 10₃₈₋₄₅, cu vestirea patimilor către ucenicii Săi și cu pretenția feciorilor lui Zevedei, Iacov și Ioan, de a sta de-a dreapta și de-a stânga Mântuitorului în Împărăția Sa.

În *Omiliarul patriarhal* textele pericopei apar citate în cuprinsul tâlcului, cum se procedează și în celelalte cazuri. La Kiril Trankvilion-Stavrovețki, după o scurtă introducere urmează pericopa, iar apoi tâlcul, împărțit ca de obicei în două părți: *Partea dentâi. Patima cea de voe a lui Hristos și Partea a doua. Că nu se cade noo cinstea domniei cea pământască și lucrurile cele fără folos a cere la rugăciune. Că de acestea se va lepăda Domnul și nouă a nu ne da.*

Lunga introducere din *Omiliar*, cu evocarea trecerii naturii de la iarnă la primăvară nu mai este folosit de Varlaam, deoarece se servise de ea la *Duminica Ortodoxiei*, în varianta lui Damaschin Studitul. În schimb este evidentă prelucrarea, în introducerea sa, a celor ce urmează după primul citat din pericopa evanghelică:

„Le spune înainte Hristos ucenicilor cele ce aveau să i se întâmple, pentru a preveni și a întări inimile lor, ca să nu se turbure în timpul pătimirii și ca, auzind dinainte și știind, să supoarte mai ușor nenorocirile și să rabde toate durerile și să nu fie uluiți și să piardă curajul în urma faptului pripit și neașteptat. Căci El știind viitorul și prevestindu-l învățăcelilor și putându-se feri de pătimire, neferindu-se însă, e vădit, că de bunăvoie s-a dat suferințelor pe sine. Căci numai cei ce nu știu de mai înainte, pot fi prinși. De aceea și // spune înainte Domnul cele ce au să vină, ca atunci când se va întâmpla să fie, niciunul să nu se smintească. Și anume ia la o parte pe ucenici și numai lor le spune și ca la ai săi le descopere taina și le-o lămurește.

¹⁵ P.P. Panaitescu, *Petru Movilă. Studii*. Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, Editura enciclopedică, 1996, p. 29 și 50-51.

Căci taină fiind pătimirea lui se cădea să fie descoperită celor mai de aproape. De aceea și ia pe toți în călătorie, dorind să fie la o parte de cealaltă mulțime ucenicilor Lui și să le arete și știut să le facă lor taina. Și a arătat și prin faptul că i-a făcut să ajungă înainte și că-i duce pe toți în cale, că de voie merge înaintea pătimirii și că nu se ferește de ucidere și de moartea cea de ocară pentru mântuirea lumii întregi. Dar dacă povestește toate cele triste și dureroase și le face știute ucenicilor, le dă însă deci și o mângâiere pentru toate durerile acele, anume că și a treia zi va învia.” (trad. Vasile Grecu, p. 109)

Nu găsim expunerea pe puncte (întâi, a doua, a treia) proprie **stilului** autorului român, și nici intervenția mamei fraților Iacov și Ioan, pentru care Varlaam trimite la Evanghelia de la Matei 20²⁰⁻²², unde cererea pusă la Marcu doar pe seama fraților Iacov și Ioan este atribuită și mamei lor: „Atunci a venit la El mama fiilor lui Zevedeu, împreună cu fii ei, închinându-se și cerând ceva de la El”. Varlaam comite o greșală, confundând pe Iacov al lui Zevedei cu Iacov „fratele Domnului” când spune de „împărăția fratelui Său”.

Este transpusă de aici fraza și ideea „credeau ucenicii că aceea pentru ce merge Iisus la Ierusalim, merge pentru ca să împărătească o împărăție văzută” (V. Grecu, p. 111).

Caracteristic este pasajul în care găsim comparația cu împăratul ce asistă la întrecerea „voinicilor”, pe care Varlaam o va adapta însă la competițiile specifice Moldovei sale. La Coresi citim:

„Iară de ce grăiaște «că nu e a mea dare», așa are înțeles: «n-ară fi judecată dereaptă aceasta, de-aș da eu voao așaș darul și cinstea. Că de voiu da eu în cinste darul și acea cinste, eu n-aș fi drept. Ce celora ce se vor nevoi și vor derepta toate lucrurile cealea bunele, acelora gătită iaste aceaia cinste».

Că cum ar fi un împărat drept, să șază într-un loc al lui, și înaintea lui împunge-se-ară unii: care va birui, să ia cunună de la el (ce se zice, dregătorie) iară alții, ai lui iubiți, ară mearge cătră el și ar ceare să dea lor acea cunună – știu c-ară zice împăratul că «nu iaste așa această dare a mea, ce cui se va mai nevoi și va birui, aceluia gătită iaste cununa». Așa și acicea grăiaște Hristos și zice «Voi amu, feciorii lu Zevedeu, a mărturisi aveți pentru mine, și pentru dereptate aveți a muri. Iară cine se va afla pre muncă și vor avea și de alte lucrure mai vârtos de voi, acela are a lua mainte cinstea»”. (Coresi, p. 90-91)

În traducerea originalului grecesc de Vasile Grecu avem:

„Iar cuvintele «nu-mi este dat mie să dau» vouă din dar o cinste ca aceasta, nici nu voi fi cu dreptate, ci acelora care se nevoiesc și îndeplinesc toate virtuțile, pentru aceia a fost pregătită cinstea aceasta.

Căci ca și cum, **dacă un împărat cu dreptate ar sta în fruntea unui război și înaintea lui s-ar lupta unii ca să biruie și să iaie cununi**, ar zice împăratul: «Nu-mi este cu puțință să dau, ci dacă cineva se va nevoi și va birui, aceluia îi este pregătită

cununa» tot așa și aici spune Domnul: «Voi feciori ai lui Zevedei, mărturisiți pentru Mine și o să muriți pentru adevăr; și dacă vreunul după martiriu s-ar găsi având și toata cealaltă virtute mai presus de voi, acela fi-va preferat». (p. 111)

Din nou trebuie să constatăm, nu fără oarecare surpriză, că traducerea învățatului bizantinolog se îndepărtează de original și induce în eroare: nu este vorba de un **război**, ci de o **competiție sportivă**, așa cum au înțeles traducătorii slavi, și după ei Coresi și Mitropolitul Varlaam:

Ὡςπερ γὰρ εἰ βασιλεὺς δίκαιος προεκάθητο ἀγώνος τινος καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἡγωνίζοντο τινες ἐπὶ τῷ νικῆσαι καὶ λαβεῖν στεφάνους, εἶπεν ἄν ὁ βασιλεὺς: «Οὐκ ἔστιν ἐμὸν τὸ δοῦναι, ἀλλὰ εἴ τις ἀγωνίσεται καὶ νικήσει, ἐκεῖνῳ ἡτοίμασται ὁ στέφανος», οὕτως καὶ ἐνταῦθα λέγει ὁ Κύριος. «Ὑμεῖς, ὦ Ζεβεδαίου παῖδες, μαρτυρεῖτε μὲν ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ ὑπὲρ ἀληθείας ἀποθανεῖσθε· ἐὰν δέ τις εὐρεθῇ μετὰ μαρτυρίου καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν ἔχων ὑπὲρ ὑμᾶς, ἐκεῖνος προτιμηθήσεται» (p. 110).

Autorul român o face și mai ușor de imaginat de către ascultători, vorbind de întrecerea la halcă și la săgeată. În cronica lui Grigore Ureche, contemporanul său, găsim acest elogiu adus lui Bogdan Lăpușneanu: „La călărie sprinten, cu sulița la halca nu prea lesne vrea avea protăvnic, a săgeta din arc tare nu putea fi mai bine”. Dar acestor calități le contrapune defectul capital: „Numai ce era mai de treabă domniei lipsia, că nu cerca bătrânii la sfat, ci de la acei tineri din casă lua învățătură, iubii glumele și măscăriile și jocuri copilărești”.

Comparând textul grecesc editat de Vasile Grecu după ms. grec 500 B.A.R. cu traducerea din cartea lui Coresi și cu aceea dintr-a Mitropolitului Varlaam, constatăm în ambele aceste traduceri **prezența unui element ce nu se află în originalul grec: intervenția unor favoriți ai împăratului pentru avantajarea unor protejați ai lor ca lor să le dea cununa cuvenită celor angajați în competiție**. Acest adaos, care nu modifica sensul ideii, ci îl accentuează, dând a-nțelege că acești favoriți sunt tocmai frații Iacov și Ioan, **aparține traducătorilor în slavonă ai Omiliarului patriarhal**. El a trecut prin urmare din intermediarul slavon la Coresi și la Varlaam.

Cum nu mai este nicio îndoială că Mitropolitul Varlaam a citit și folosit, și pentru cele scrise la duminica a 5-a din post, *Omiliarul patriarhal*, lectura paralelă a celor 7 pagini și jumătate din versiunea coresiană în ediția din 1914 ne dă odată mai mult posibilitatea să apreciem modul cum la rândul său Varlaam a dat glas tâlcului și învățăturilor ce se desprindeau din pericopa duminicii respective: **a făcut-o în numai 2 pagini și jumătate, sistematizate din nou pe puncte**, deci în numai o treime din textul izvorului său.

Mergând la cele scrise pentru aceeași duminică de Kiril Trankvilion-

Stavrovețki (9 pagini și jumătate în tipăritura din 1619 și 10 în ediția citată a *Cazaniei de la Govora*), **descoperim altă comparație a Mântuitorului**, chiar la începutul primei părți a tâlcului: „Când ară fi un împărat oarecine, de-ară vrea să iasă la războiu împotriva altui împărat, atunci ș-ară chiema oastea sa de le-ară arăta lor voia lui, că va să se dezbrace de toate veșmintele împărătești curona și caftanul, însuș să între în războiu pre ascuns, ca să nu-l cunoască că iaste el împăratul și așa să se împreune să se lupte cu muncitoriul tocma până la sânge. Așa feace și Domnul nostru Iisus Hristos, Împăratul Împăraților și Domnul Domnilor: vrând să margă la războiu cătră țietoriu lumiei cel nevăzut, carele biruiaște și împărățește cu păcatul și cu puterile sale”. (p. 277)

Idee pe lângă care însă autorul român trece, reținând doar ceea ce reținuse din celălalt izvor: *că în lupta sa pentru mântuirea lumii, Domnul nostru Iisus Hristos i-a prevenit pe ucenici că va suferi cele ce-l așteptau în Ierusalim, ca să nu se înspăimânte și să nu se smintească de patimile Sale*.

Urmează la autorul ucrainean un lung discurs – imaginar – al Mântuitorului către ucenici, procedeu folosit din plin și de retorica lui Damaschin Studitul, dar de care Mitropolitul Varlaam se ferește pe cât poate, cum se vede și aici din faptul că-l omite cu totul în traducerea sa.

La fel de abundant este în cartea ucraineană comentariul la pretenția fiilor lui Zevedei, care ar fi trimis mai întâi mama (ceea ce era o derogare de la textul evanghelic, unde stă scris limpede că **au venit împreună!**) să le prezinte pretențiile de întâietate.

Pomenirea mamei fiilor lui Zevedei, ignorată în *Omiliarul patriarhal*, este singurul lucru comun la Varlaam cu prima parte (de patru pagini întregi) din **predica lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki**. Pe celelalte cinci pagini și jumătate ale părții a doua, se desfășoară erudiția și retorica predicatorului ucrainean pe tema neștiinței în ceea ce cerem de la Domnul. Ne întâmpină excursuri din antichitate (Agripa, mama lui Nero) până la cei care, potrivit Sfântul Ioan Hrisostom „caută preoția nu ca să pască igumenii lui Hristos, ce numai pantecele său”. (p. 282, r. 11-13)

Revelator este faptul că găsim și la Kiril Trankvilion-Stavrovețki comparația cu împăratul ce asistă la o competiție, exact ca în *Omiliarul patriarhal*, dar **cu adaosul traducătorilor slavi, despre intervenția favoriților**:

„Iară pentru căce zice «Nu e mie a da», iată, ca un judecătoriu drept, nu făgăduiaște a da cearere fără folos, carea e în chipul aceștiia, ca și când ară fi un împărat neștine, drept fiind și să șază la un maidan unde aleargă cu cai sau se luptă sau aruncă cu piatra sau fietecare jocure, cumu e obiceiul, carii biruiesc iau cinste și cununi, iară naintea împăratului să fie stând nește soți ai lui iubiți și să-i zică lui: «Rugămu-te, dă-ne noao aceaste cununi!». Atunce acel împărat le-ară răspunde:

«Nu iaste a mea această dare, ce căruia se va nevoi și va birui, acelaia iaste această cunună gătită!». Într-acest chip răspunse și Hristos feciorilor lui Zevedei, că «De această cinste ce iaste a se da voao în dar, pentru carea alții mainte // de voi mai mult s-au trudit sau, de-ară și vrea să se trudască, nu li se cade, ce celor ce se nevoiesc și celui ce isprăveaște toate bunătățile și căruia face voia Părintelui meu cela ce iaste în ceriu, această cinste și apropiiare slavei mele se gătește».» (*Cazania de la Govora*, ed. cit., p. 284)

Avem cea mai clară dovadă că și predicatorul ucrainean cunoștea traducerea slavonă a Omiliarului patriarhal, după cum s-a dovedit că o cunoștea și pe a cărții lui Damaschin Studitul. De altfel S.I. Maslov în monografia închinată autorului ucrainean așează pe primul loc între izvoarele sale colecția tipărită prima oară la Zabludovo și de numeroase ori după aceea în Ucraina și Rusia.

Lectura textului lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki în traducerea de la Govora ne face și mai clar ceea ce-l deosebește ca stil de autorul român, care-și învață, pe degete (unu, doi, trei) ascultătorii cele cu care trebuiau să plece acasă, având nevoie pentru aceasta de numai două pagini și jumătate.

O problemă aparte ridică în textul Mitropolitului Varlaam confuzia lui Iacob al lui Zevedei cu Iacob „fratele Domnului”, din care rezultă toată dezvoltarea temei că deși cei doi petiționari îi erau rude de sânge, neamuri, nu le-a făcut pe voie. Nu o găsim în *Omiliarul patriarhal* și nici la Trankvilion-Stavrovețki, deci îi aparține autorului român.

* * *

Ciclul cuvântărilor consacrate pregătirii pentru Postul Mare și al celor din timpul postului se încheie la Mitropolitul Varlaam cu un ultim apel la pocăință, la convingerea neștrămutată că aceasta ne aduce iertarea, chiar dacă ar fi păcatele câte nisipul mării. **Și că de ne vom îngriji „ziua și noaptea” de sufletele noastre**, vom dobândi cu toții statutul de cetățeni ai împărăției lui Dumnezeu la a doua venire.

A-i fi ascultat și urmat această chemare de-a lungul câtorva sute de ani, este secretul acelui suflet românesc din care a mai rămas încă, după atâtea catastrofe ale „epocii moderne” și ale timpului de azi, destul ca să-l facă pe Ionel Jianu, evreu român în toată puterea cuvântului, din marea generație a lui Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Mihail Sebastian, să scrie de la Paris, în ultimii ani de viață, că îi este dor *„de acea omenie românească pe care n-am întâlnit-o nicăieri altundeva în lumea pe care am vânturat-o de-a lungul zecilor de ani”*¹⁶.

¹⁶ Întoarcerea acasă. Prefață pentru ediția din România a cărții *Un om/o viață/un destin*, Ionel Jianu și opera lui. Realizatori dr. Ion Manea – Gabriela Carp – Lionel Scatényé – Sylvia Cinca,

Odată cu *Sâmbăta lui Lazăr* începe ciclul de evenimente prin care culminează lucrarea Mântuitorului pe pământ: cea mai mare dintre minunile Sale, urmată de intrarea triumfală în Ierusalim, de Patimi, de Înviere, de Înălțarea la cer și de coborârea Sfântului Duh peste apostoli.

Toate acestea urmau să fie trăite și retrăite, an de an, în Biserică, de cei cărora le erau înfățișate și explicate de autorul *Cărții românești de învățătură*.

Ceea ce trecea acum înaintea a toate nu mai era **tâlcul** evangheliilor, ci **capacitatea de a-i face pe ascultători să trăiască cu toată ființa lor în decursul celor 8 săptămâni de la Florii la Rusalii, această istorie a mântuirii prin jertfa și învierea Fiului lui Dumnezeu. Iar această trăire să le modeleze sufletul.**

Tocmai de aceea **în cele trei cuvântări din Săptămâna Mare** – la Duminica Floriilor, la Joia Mare și la Sâmbăta Mare – **nu mai găsim exegeze ale pericopelor evanghelice** (prezente însă în *Cazania de la Govora* la Joia Mare și Vinerea Mare). Stilul adoptat de Mitropolitul Varlaam este **cel narativ-istoric**. E ceea ce determină și un alt mod de utilizare a pericopelor citate în zilele respective: pentru *Sâmbăta lui Lazăr* pericopa este folosită treptat, în cuprinsul cuvântării, dar la *Duminica Floriilor* este reprodușă integral, întrucât în *Evanghelia după Ioan* avem cea mai dinamică și mai vie **istorisire** a evenimentului. Iar prin cuvântul său, Mitropolitul Moldovei urmărea tocmai să facă a vibra „semenția românească” la ascultarea acestei istorii, lipindu-se sufletește, pentru totdeauna, de ființa umană și divină fără seamăn, care a fost Iisus Hristos, Domnul nostru. De reușita sa dau mărturie aproape patru veacuri.

X. Învățătură la Sâmbăta lui Lazăr, pentru învierea lui și pentru puterea cea dumnezeiască a lui Hristos nu mai este tâlcuirea unei pericope evanghelice, ca în *Omiliarul patriarhal* și în *Cazania* ucraineană a lui Stavrovetki. La acesta din urmă (vezi traducerea de la Govora), după scurta introducere avem pericopa din Ioan 11₁₋₄₅, la fel ca în Coresi și la Petru Movilă, urmată de tâlcuirea ei în cele două părți: *Partea de întâiu. Pentru învierea lui Lazăr, carele era patru zile în groapă și Partea a doua. De puterea dumnezeirei lui Hristos și de suspinele strămoșilor cari era în iad*. Mitropolitul Varlaam se desparte cu totul de aceste două izvoare și optează masiv pentru Damaschin Studitul, deoarece acesta răspundea intenției sale.

Approape tot textul acestei cuvântări este preluat și tradus din Damaschin Studitul, așa cum a arătat prima oară Pandele Olteanu și cum se poate urmări acum rând cu rând, pe versiunea românească a Comorii. Aici este Cuvântul al 5-lea, care se întinde pe 18 pagini.

American Romanian Academy of Arts and Sciences, 1990, București, Editura Roza Vânturilor, 1991.

Față de cele mai puțin de 5 pagini ale *Cărții românești de învățătură* din ediția noastră, **ele ne oferă, mai mult ca tot ce am văzut până acum, imaginea modului în care lucra Mitropolitul Varlaam pe izvoarele sale: extrăgând doar atât și doar ceea ce-i servea propria „iconomie” în elaborarea textelor cărții sale.**

Cum toate împrumuturile din cele 18 pagini au fost deja identificate și reproduse în lucrarea de master a părintelui Vasile Preda, le reproducem de acolo, adăugând doar trimiterea la paginile manuscrisului academic și punând un mic spațiu între fragmentele aglutinate în textul varlaamic:

„Era oarecarele bolind Lazăr den Vithania den satul Mariei și al Marthei, surori-sa. Și era Maria care unsese pre Domnul cu mir și ștersese picioarele Lui cu părul capului ei. Iar fratele lor Lazar boliia. Era zice, un om, anume Lazar, den orașul Vithaniei, den care oraș era Maria. (f. 57)

Deci au știut surorile lui înainte zicând: «Doamne vezi că pre carele iubești, bolește». Și auzind Iisus au zis cătră dânsa «Această boală nu iaste spre moarte, ci pentru slava lui Dumnezeu, pentru ca să proslăvească Fiiul lui Dumnezeu pentru-însa». (f. 57^v)

Dar ia să înțelegem iarăși zisa Evangheliei. Deci cum au auzit că bolește, atunci au rămas la locul unde era doao zile, apoi dup-aceia au zis ucenicilor «Să mergem iarăși în Iudea». Adică dacă au auzit Domnul că Lazar bolește, atunci adecă au rămas acolo unde era doao zile, apoi au zis ucenicilor Săi: «veniți să mergem iar în Iudea». Dar unde era Hristos și unde au rămas iarăși? Mai sus de această pricină o zice același Evanghelistul, că jidovii căuta pre dânsul, adică pre Hristos să-L prinză. Și au eșit den mâinile lor și s-au dus iarăși peste Iordan la locul unde au fost Ioan botezând întâiu și au rămas acolo.

Adică ovreii, ca niște zavistnici ce era, căuta pre Hristos să-L omoare, iar El au fugit den mâinile lor și au trecut decindea peste apa Iordanului, acolo unde mai-nainte boteza Ioan. Aflata-i unde au fost Hristos. Acolo au rămas doao zile, pentru că ca un Dumnezeu ce era, știa că va să moară Lazar și au așteptat acele doao zile, până să va îngropa Lazar și pentru ca să să facă minunea mai minunată. Căci că de l-ar fi vindecat bolnav, mai puținel s-ar fi minunat; iar căci l-au înviat mort, s-au arătat și mai mult puternic și împărat morții.

Dar pentru ce nu s-au dus mai-nainte de acele patru zile? Pentru ca să să arate că de să va răsipi în cele patru stihii trupul omului, dar iarăși ca un Dumnezeu poate să-l adune într-una ca și pre Lazar. (f. 58)

Și dup-aceia au zis cătră dânșii: «Lazar, prietenul nostru, au adormit, ci mergu ca să-l deșteptu pre dânsul». Deci ziseră ucenicii Lui: «Doamne de au adormit, să va mântui». Și zisese Iisus pentru moartea lui, iar lor le părea că pentru adormirea somnului zice: adică dacă zisese Hristos că doaosprezece ceasuri sânt în zi! Au zis cătră ucenicii Săi: «Lazar, prietenul nostru, au adormit, ci mergu să-l deșteptu». Ziseră Lui ucenicii: «Doamne de să va fi culcat să doarmă, iar să va scula». Evanghelistul